

HISTORIA 38

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

**Hlev je bil pod Nemci, hiša pod Madžari:
okupacijske meje v Prekmurju
1941–1945**

Darja Kerec

Ljubljana 2021

Hlev je bil pod Nemci, hiša pod Madžari: okupacijske meje v Prekmurju 1941–1945

Zbirka Historia; 38

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in ISSN 2712-388X (Spletna izd.)

Avtorica: Darja Kerec

Uredil: Bojan Balkovec

Urednik zbirke: Bojan Balkovec

Recenzenta: Meta Remec, Dušan Nečak

Lektoriranje besedila v slovenskem jeziku: Aleksandra Repe

Prevod povzetka v angleški jezik: Urška Žitnik

Kartografi: Rok Ciglič, Manca Volk Bahun, Matija Zorn

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za zgodovino

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Žiga Valetič

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2021

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 11,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610604532

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=60502275
ISBN 978-961-06-0451-8

E-knjiga
COBISS.SI-ID=60573443
ISBN 978-961-06-0453-2 (PDF)

Kazalo

Uvod	5
Nemška zasedba Prekmurja	19
Madžarska vojska vkoraka v Prekmurje	25
Vsakdanje življenje v času madžarske civilne uprave	35
Poskus upora in položaj Judov	57
Romi v Prekmurju	67
Madžari v Prekmurju in leto 1945	73
Prekmurje po osvoboditvi	77
Viri in literatura	85
Summary	93
Összefoglaló	95
Povzetek	97
Kazalo osebnih imen	99

Uvod

Tako imenovane Južne pokrajine (Délvidék) so bila območja, ki jih je Madžarska po prvi svetovni vojni izgubila po trianonski pogodbi (4. junij 1920). Prekmurje je pripadlo Kraljevini SHS, Porabje pa Madžarski. Geodetsko točko, ki označuje to razmejitev (danes med Slovenijo, Avstrijo in Madžarsko) predstavlja tristrano obeležje na višini 388 metrov, na t. i. Tromejniku, severno od Trdkove na Goričkem v občini Kuzma. Postavili so ga spomladi 1924, štiri leta po pogodbi. Medzavezniška razmejitvena komisija je v tistem času tudi na terenu preverjala, če so mejni kamni pravilno postavljeni in razmejitev potrdila 31. junija, uradno pa zaključila 8. julija 1924.

Po mesecih zanosa in veselja po celotni Madžarski so sredi julija 1941 na prvi strani osrednjega prekmurskega tednika *Muraszombat és Vidéke* (MéV), in podobnih zapisov ni manjkalo, objavili, kdo je pravzaprav kriv, da je Madžarska izgubila Južne pokrajine (Trianon): »... za to niso bili krivi Vendi, Srbi v južnih pokrajinah, Hrvati, Bunjevci, Šokci, ampak Beograd, ki je imel manj razumevanja, kot so ga imeli Madžari. Ko so beograjski pučisti Jugoslavijo potegnili v vojno in s tem uničili sami sebe, madžarski vojaki niso prestopili meje z namenom, da bi te kraje priključili nazaj k državi Svetega Štefana in rešili naše ljudi nevarnosti, kot je bila ta komunistična leta 1918 in 1919.« Podali so tudi vpogled v prihodnost: »To pa je skrivnost bodočnosti. Ljudje v Južnih pokrajinah so skupaj živeli stoletja in skupaj bodo ostali v nadaljnjih stoletjih. To je sveta resnica in nihče je ne more več spremeniti.«¹

Med okupacijo je tromeja postala dvomeja med Nemčijo in Madžarsko², po drugi

* Dr. Darja Kerec, docentka, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16, darja.kerec@pef.uni-lj.si. Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 *MéV*, 18. julij 1941, št. 9, 1–2.

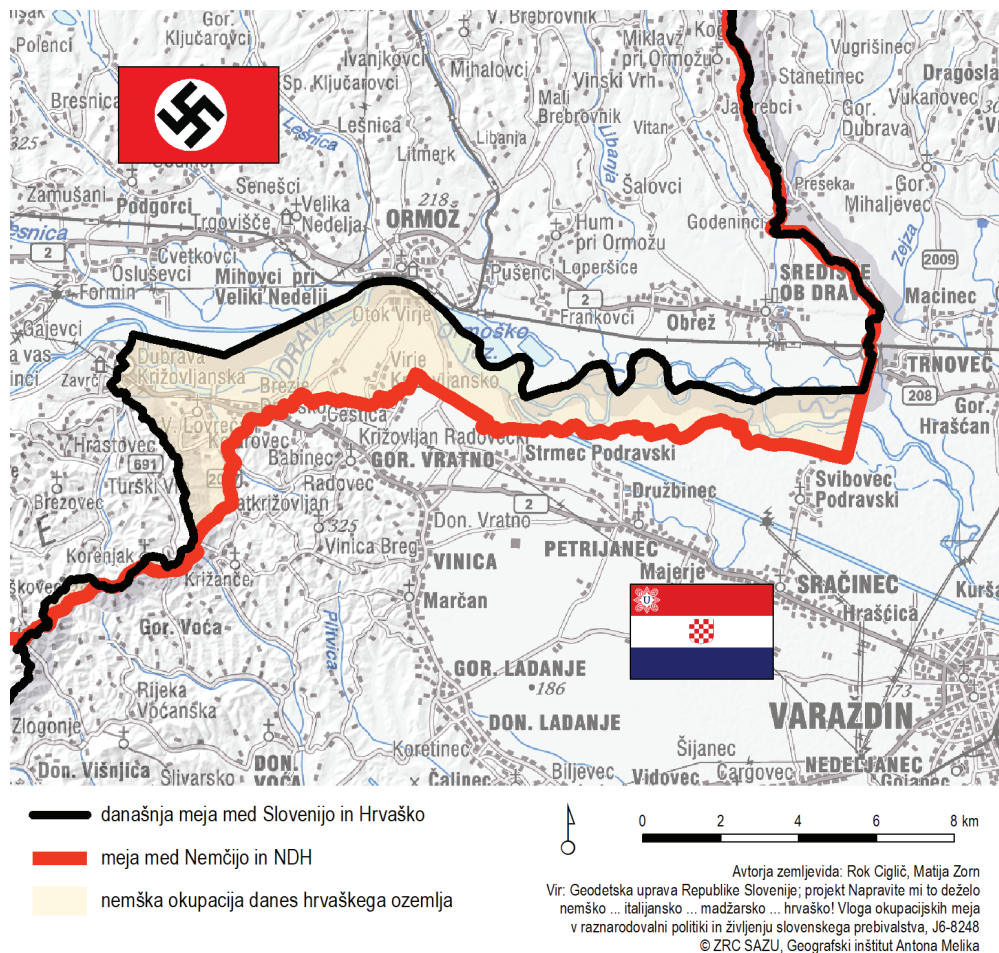
2 Madžarska je s tem dobila tudi del slovenskega ozemlja, ki si ga je sicer lastila NDH, in sicer Štrigovo ter Razkrižje z okolico. Pred vojno sta bila kraja z okolico del Dravske banovine. Mesec dni pred začetkom vojne je prišlo do dogovora med katoliškima politikoma, ministrom Franom Kulovcem (SLS) in hrvaškim banom Ivanom Šubašićem, da bi prišla v Banovino Hrvaško, v zameno pa bi Dravska banovina dobila občini Draga in

svetovni vojni pa je ponovno postala tromeja. Ker sta Prekmurje (razen nekaj vasi na Goričkem) in Medžimurje pripadla Madžarski, je bila nova tromeja med Nemčijo, Madžarsko in NDH (sicer ena od štirih v času okupacije) določena v bližini (južno od) Središča ob Dravi. Danes se nahaja na Hrvaškem (občina Svibovec Podravski, Varaždinska županija).

Slika 1: Slovenska stran obeležja z datumoma senžermenske in trianonske pogodbe. Na enak način sta na kamnu označeni tudi avstrijska in madžarska stran.

Osilnica v Beli krajini. Sredi marca 1941 je bila objavljena vest, da bodo Banovini Hrvaški odstopljeni kraji z večinsko hrvaškim prebivalstvom, torej okraj Čabar z občinama Draga in Osilnica (*Murska krajina*, 16. marec 1941, št. 11, 1). Dva tedna pred to novico se je na ministra Kulovca obrnila deputacija iz Štrigove: »V nedeljo je govoril v Ljutomeru minister dr. Kulovec. Pri njem se je zglasila tudi večilanska deputacija iz Štrigove, ki je ministra prosila, da bi se zavzel za to, da bi Štrigova ostala pod upravo Dravske banovine, kamor zemljepisno in gospodarsko gravitira.« (*Večernik*, 7. marec 1941, št. 55, 5). Mesece prej so na položaj Štrigove in Razkrižja opozarjali v dnevnem časopisju. Januarja 1941 je bila podaljšana oziroma otvorena avtobusna proga od Ljutomera do Štrigove. (*Jutro*, 9. januar 1941, št. 7, 3; *Slovenec*, 10. januar 1941, št. 7, 10).

Slika 2: Danes hrvaško ozemlje južno od Središča ob Dravi je leta 1941 pripadlo Nemčiji oziroma nemški državni pokrajini Štajerski (Reichsgau Steiermark).

Slika 3: Zemljevid meje med Madžarsko, Nemčijo in NDH. Okupacija in priključitev Prekmurja k Madžarski leta 1941 je po eni strani pomenila ločitev prekmurskih Slovencev od rojakov na štajerski strani Mure in postavitev državne meje na reki, po drugi strani pa ponovno združitev Prekmurcev in Porabcev pod skupno političnoupravno ureditvijo.

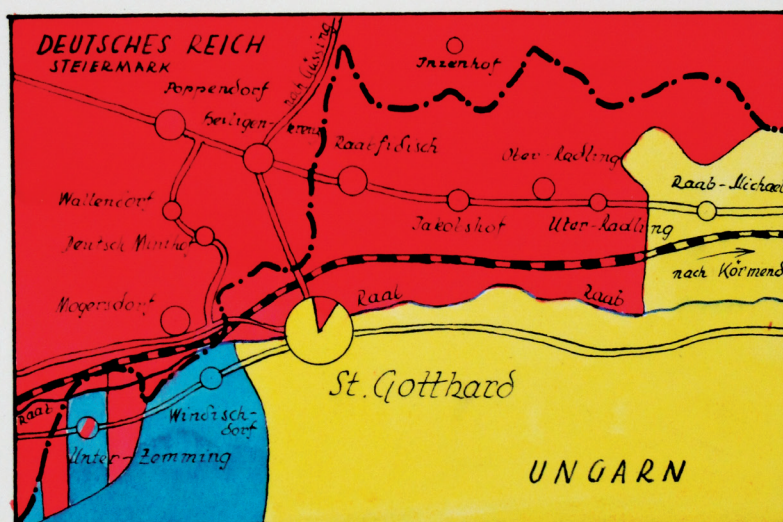
Na osnovi senžermenske pogodbe (10. september 1919) in njene ničnosti po anšlusu (13. marec 1938) je Nemčija nameravala redefinirati mejo z Madžarsko tako, da bi se v rajh vključila Prekmurje in Porabje. Obmejna lega, narodnostna oziroma jezikovna sestava prebivalstva ter gospodarski potencial v obeh pokrajinah sta že vrsto let pred okupacijo narekovali izdelavo tajnih načrtov in strategij njune vključitve. Vodilni avtor načrtov in projekcij za germanizacijo Štajerske in Prekmurja je bil dr. Helmut Carstajn, z močno podporo v inštitutu v Gradcu (Südostdeutsches Institut), ki je sestavljal spomenice, posredovane zunanjemu ministrstvu v Berlinu. Osnovni cilj tovrstnih »znanstvenih« študij sta bila zahteva in načrt za delitev Prekmurja med Madžarsko in Nemčijo, ki pa je imela pri predvideni delitvi ozemeljskega »plena« svoje načrte:

1. Izkoriščanje ekonomskih potencialov za preskrbo jugovzhodnega dela Evrope (die Neuordnung Südosteuropas), s čimer bi se omogočila preskrba avstrijskih industrijskih območij in Dunaja (Ostmärkische Industriegebiete).
2. Kulturno-jezikovno ovrednotenje tega dela Madžarske v stanje, kot je bilo pred senžermensko pogodbo, in na način, da se je spodbujalo ustanavljanje krajevnih skupin Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwäbisch-deutscher Kulturbund) v Prekmurju, in sicer po nemških vaseh v Murski Soboti in tudi v Dolnji Lendavi, ki pa naj bi bila nesporno Madžarska.
3. Restavracijo vloge in položaja Porabja kot območja s časovno neprekinjeno in ozemeljsko zaključeno »verigo nemških vasi in mest od Donave do Mure, od Bratislave do Monoštra«, izhajajočo še iz srednjeveške nemške kolonizacije v tem delu Madžarske. Tajni načrti, ki so zadevali Porabje, so bili objavljeni v knjižici *Vključitev nemškega dela zahodne Madžarske v Rajh*. V njej so predstavljeni podatki za Železno županijo (Vas vármegye, nem. Komitat Eisenburg) ter število Nemcev, ki so v večjem številu živeli v Kőszegu (nem. Güns) z okolico, v dolinah potoka Pinka (Pinkataal) in reke Rabe z Monoštrom (nem. Raabtalgemeinde mit St. Gotthard). Ko je Madžarska postala članica Trojnega pakta (20. november 1940), so se načrti spremenili in do aprila 1941 se je Hitler Prekmurju in Medžimurju dokončno odrekel.

Slika 4: Naslovnica knjižice *Vključitev nemškega dela zahodne Madžarske v rajh*
(*Die Eingliederung des deutschen Westungarn in das Deutsche Reich*).

DIE DEUTSCHEN RAABTALDÖRFER WEST-UNGARNS.

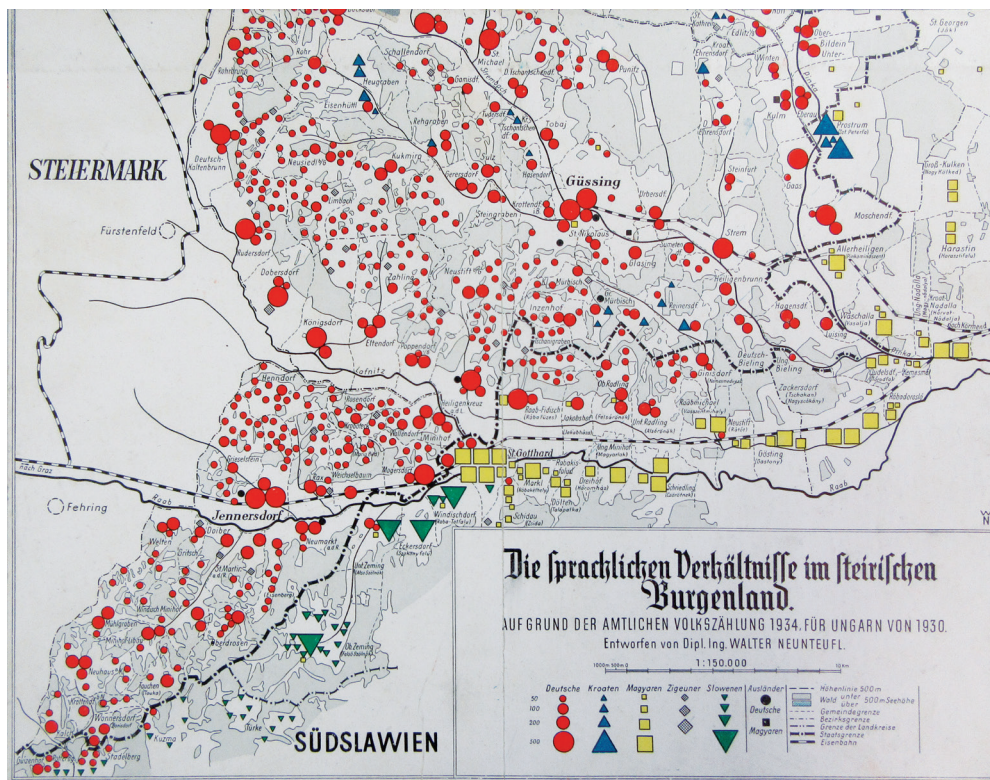
NACH W. NEUNTEUFEL

- STAATSGRENZE
- EISENBAHN
- == STRASSEN
	DEUTSCHES	}	SIEDLUNGSGEBIET
	MADJARISCHES		
	SLOWENISCHES		

Slika 5: Skiciran zemljevid Porabja. Modro označeno je slovensko območje oziroma Slovenska ves, Dolnji Senik. (Knjižica *Vključitev nemškega dela zahodne Madžarske v rajh. Zemljevid XIII.*)

Slika 6: Neuresničeni nemški načrt za nov izris meje z vključitvijo Porabja, ki ga je izdal Kartografski (prej Vojaško-geografski) inštitut na Dunaju. Na jugu in jugozahodu bi priključili ozemlje v smeri Ritkarovci-Verica v predelu Dveh Dolin (madž. Kétvölgy) vse do Katinbrega (Katicin breg; nem. Katharinaberg) tik ob madžarsko-jugoslovanski meji.

Sliki 7 in 8: Jezikovne razmere na štajerskem Gradiščanskem: uradno štetje v Nemčiji 1934 in na Madžarskem 1930. Z zeleno so označeni slovensko govoreči prebivalci.
(Vključitev nemškega dela zahodne Madžarske v rajh. Priloga IX).

Anlage XIII

3. Die deutschen Raabtalgemeinden u. St. Gotthard.

Gemeinde	D e u t s c h e				M a d j a r e n				K r o a t e n			
	1880	1910	1920	1930	1880	1910	1920	1930	1880	1910	1920	1930
Ung. Bieling (dt. Weiler, gehört z. Gde Nagyecsekény)	-	-	-	54	-	-	-	2	-	-	-	-
Ginisdorf (Nemesmedves)	251	358	387	347	6	4	9	18	-	-	-	-
Unter-Radling (Alsorönök)	779	806	703	613	5	35	35	68	-	-	-	-
Ober-Radling (Felsörönök)	782	844	774	757	5	5	3	30	-	2	-	4
Jakobshof (Jakobhaza)	241	180	224	235	42	40	36	31	-	-	-	-
Raabfidisch (Rabafüzös)	1118	1402	1185	1134	4	31	37	99	-	-	-	3
									<u>S l o w e n e n</u>			
St. Gotthard (Szt. Gotthard)	643	591	735	354	639	1928	2198	2806	-	11	-	83
Unter-Zemming (Alsosölnök)	120	378	525	153	16	17	30	70	-	290+)	149	488

+) In der amtl. Zählung als "Sonstige" ausgewiesen.

Slika 9: Nemški in madžarski popis prebivalstva v porabskih vaseh med letoma 1880–1930: Slovenci (*Slowenen*) v Monoštru in Dolnjem Seniku so navedeni v zadnjih dveh vrsticah (*Vključitev nemškega dela zahodne Madžarske v rajb. Tabela XIII.*).

Tudi mimo tajnih medvojnih načrtov z zahodnim delom Madžarske so mnogi tamkajšnji nemško govoreči prebivalci zaradi bližine meje izražali naklonjenost rajhu. Državno tožilstvo v Győru je tako madžarskega državljana Karla Koczorja in 12 tovarišev (12 *Genossen*) obsodilo zaradi veleizdaje, ker so marca in aprila 1938 skušali »pripraviti teren« za anšlus krajev Kisek, Šopron in Monošter.³ Iniciator in vodja akcije je bil nemški državljan Florian Rahberger iz Dobre (nem. Lockenhaus). 1. marca se je odpravil v Kisek, kjer je somišljeniku povedal, da se naj tu organizira Hitler Jugend z namenom, da se začne propaganda med nemško govorečimi prebivalci za priključitev k rajhu. Propagandna akcija naj bi stekla dan pred Hitlerjevim rojstnim dnevom, 19. aprila 1939, v Kiseku pa so nameravali zažgati tudi lesen kljukasti križ, tako, da bi se ogenj videl daleč naokoli ...⁴

Pred napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je Madžarska v letih 1938 in 1939 s pomočjo Nemčije in Italije pridobila jugovzhodne predele Češkoslovaške (južni del današnje Slovaške, naseljen z večinskim madžarskim prebivalstvom, in Rutenijo ali Karpatsko Ukrajino, naseljeno predvsem z Ukrajinci oziroma Rutenci), leta 1940 pa od Romunije še severni del Transilvanije, prav tako ob asistiranju Nemčije in Italije.⁵ Za vojaško posredovanje proti Jugoslaviji je Nemčija pridobila Italijo in Bolgarijo, vojaško sodelovanje pa so Nemci zahtevali tudi od Madžarske (prehod nemške vojske čez madžarsko ozemlje). Madžarska vlada se je znašla v težkem položaju. Če bi sprejela ponudbo, bi sicer v zameno pridobila ozemlja s približno pol milijona Madžarov, vendar bi prelomila pogodbo z Jugoslavijo o večnem prijateljstvu (12. december 1940) ter izgubila naklonjenost zahodnih sil (Anglija in ZDA). Če Madžarska ponudbe ne bi sprejela oziroma bi se uprla močnejši nemški zaveznici, ki ji je pred tem pomagala k delni uresničitvi revizionističnih ciljev, bi tvegala njeno okupacijo.⁶ V marčevski analizi bilateralnih odnosov so Nemci izpostavili, da so ti z Jugoslavijo, Sovjetsko zvezo in Slovaško normalizirani. Z Madžarsko naj bi bili, razen v primeru manjšin in tiska, zadovoljivi (*befriedigend*), obenem pa je Madžarska v strahu (*Ungarn befürchtet*), da bi Nemčija Jugoslaviji omogočila prejudiciranje njenih ozemeljskih pretenzij na Madžarskem.⁷

3 »... eine Propaganda unter den deutschsprechenden Einwohnern zu entfalten mit dem Zwecke, den Anschluß der Stadt Kőszeg an das Deutsche Reich zu fördern und den deutschen Plan betreffend die Eroberung der Städte Kőszeg, Sopron und Szentgotthard und den Einmarsch des Führers des Deutschen Reiches in dieses Gebiet vorzubereiten.« (Prepis poročila madžarskega veleposlaništva v Berlinu, 27. julij 1939, 430/B.–1939; PAB, R 29784, Bd. 1, pag. 51957–51959).

4 Prav tam.

5 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 120, op. 2.

6 Prav tam, 119–120.

7 PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, pag. 53145.

Jugoslavija in Madjarska sta si prijateljsko segli v roke.

Vечно prijateljstvo med Jugoslavijo in Madjarsko slovesno zapečateno.

Minuli teden se je mudil v Budimpešti naš zunanji minister Cincár-Markovič, da je slovesno izmenjal potrdilne listne, s katerimi stopa pakt o večnem prijateljstvu v veljavo. Naš zunanji minister je bil deležen izredno prišrčnega sprejema v madjarski prestolici in tudi madjarski listi so navdušeno pisali tople članke o velikem zadovoljstvu najširših slojev madjarskega naroda, ki ga je pokazal ob tem zgodovinsko važnem trenutku. To je bilo res zgodovinsko srečanje dveh držav, v katerih prebivajo ponosni narodi z velikimi zgodovinskimi dobami za sabo. Dva naroda, ki sta se zdela drug drugemu najbolj tuja, sta sklenila prijateljstvo, ki naj traja vso bodočnost.

S tem so vržena vsa nespornost, njena v minuli dobi v pozabo in v skupni življenjski nevarnosti in težkih trenutkih hočemo biti pravi prijatelji.

Zlasti se temu raduje naša Slovenska Krajina, ki je bila tisoč let v okviru madjarske skupnosti, kjer pa ni mogla

razviti svojih sil in sposobnosti v toliki meri, kakor v Jugoslaviji v dvajsetih letih.

Ta dogodek ni razveseljiv samo zaradi tega, ker bo to prijateljstvo jamčilo za mir v Podonavju in na prostoru, v katerem živimo, ampak nam je porok, da bodo mirne tudi meje med obema državama. Upamo, da se bodo v duhu tega prijateljstva in mirnega sožitja med obema narodoma odstranile vse ovire na tej poti in da ne bo imelo rovarjenje mesta ne na tej, ne na oni strani. To je tudi jasan dokaz, da je Jugoslavija trdna država in njeno prijateljstvo cenijo povsod.

TURČIJA ZAPRLA DARDANELE Z MINAMI.

Turške oblasti so takoj, ko je Bolgarija pristopila k osi Rim—Berlin, zastražila Bospor in Dardanele. Vhod v Dardanele so zaprli z morskimi minami. Vojno ministrstvo je vpoklicalo pod orožje 3 nove letnike.

Slika 10: Članek o pogodbi med Jugoslavijo in Madžarsko o večnem prijateljstvu v *Novinah Slovenske krajine* 6. marca 1941.

Pod težo odgovornosti »izbire« med prijateljsko Jugoslavijo in mamljivo nemško ponudbo o vrnitvi Južnih pokrajin je klonil Pál Teleki (Pál János Ede Teleki de Szék), ministrski predsednik madžarske vlade (1920–1921 in od 1939). 3. aprila 1941 je prejel telegram iz Londona, da je britanski zunanji minister Anthony Eden zagrozil, da bo prekinil diplomatske odnose z Madžarsko⁸, če se ne bo aktivno uprla prehodu nemške vojske čez njeno ozemlje in ji napovedal vojno, če bo napadla Jugoslavijo. V brezizhodnem položaju se je Teleki odločil za skrajno dejanje in storil samomor ... Kratko poslovilno pismo regentu Miklósu Horthyju z omembo prelomljenega zavezništva, krivde in strahopetnosti ter odstopna izjava razkrivata, da se je ustrelil 3. aprila. Na račun »špekulacij«

8 Več o britansko-madžarskih odnosih v tem obdobju: Lojkó, *Churchill, Eden and Hungary*, 217–236.

o vzrokih za samomor se je nujna diplomatska pošta (telegrami) med Budimpešto in Berlinom v tistih dneh in nočeh podeseterila. Horthy je 3. aprila Hitlerja obvestil, da je Telekijev samomor »*rezultat konflikta vesti*«, v zvezi z Jugoslavijo pa, »*da (bo) madžarska vojska izvedla tiste naloge, ki so v skladu z madžarsko vestjo*«. ⁹ Otto von Erdmannsdorff, nemški zunanji minister na Madžarskem, je v Berlin sporočil, da je teorij o samomoru več, tudi, da »*se v levičarskih krogih (Linkskreise) omenja, da je Teleki s samomorom želel protestirati proti pretiranim nemškim zahtevam, ki so škodljive za (vplivajo na, op. p.) suverenost Madžarske*«. ¹⁰ V telegramu 5. aprila ob 00.52 pa v Berlin sporoča: »*V vsakem primeru madžarski vojak psihološko naj ne bi bil pripravljen zdaj kar naenkrat napasti Jugoslavije*«. ¹¹ Navaja pa tudi pogovor med Hitlerjem in madžarskim veleposlanikom Dömejem Sztójayem (27./28. marec 1941) o tem, da bi morala Madžarska vkorakati v Jugoslavijo, če bi ta razpadla, Hrvaška pa bi bila izrecno izvzeta iz madžarskih vojaških operacij. ¹² 4. aprila sta Horthy in nova vlada ukazala mobilizacijo vojaških enot v bližini meje z Jugoslavijo (v mestih Pécs in Szeged). ¹³ Winston Churchill je Telekijev samomor v govoru v parlamentu 9. aprila 1941 in kasneje v svojih spominih označil za častno dejanje, ki ga je odvezalo krivde pri nemškem napadu na Jugoslavijo. Krivde pa ga ne odvezujejo pretekla dejanja, posebej sprejetja prvega antisemitskega zakona na Madžarskem (in v Evropi) septembra 1920, ko je njegova vlada uzakonila ukrep za omejitev vpisnih mest na univerze, t. i. Numerus Clausus. Anglija je z Madžarsko prekinila diplomatske stike, 5. decembra 1941 pa ji je, tako kot Finski in Romuniji, napovedala vojno.

9 Documents on German Foreign Policy 1918–1945, No. 261.

10 Prav tam, No. 267 in PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 337.

11 Jedenfalls sei der ungarische Soldat psychologisch nicht vorbereitet, nun plötzlich Jugoslawien anzugreifen. (PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 351).

12 Prav tam.

13 Documents on German Foreign Policy 1918–1945, No. 267.

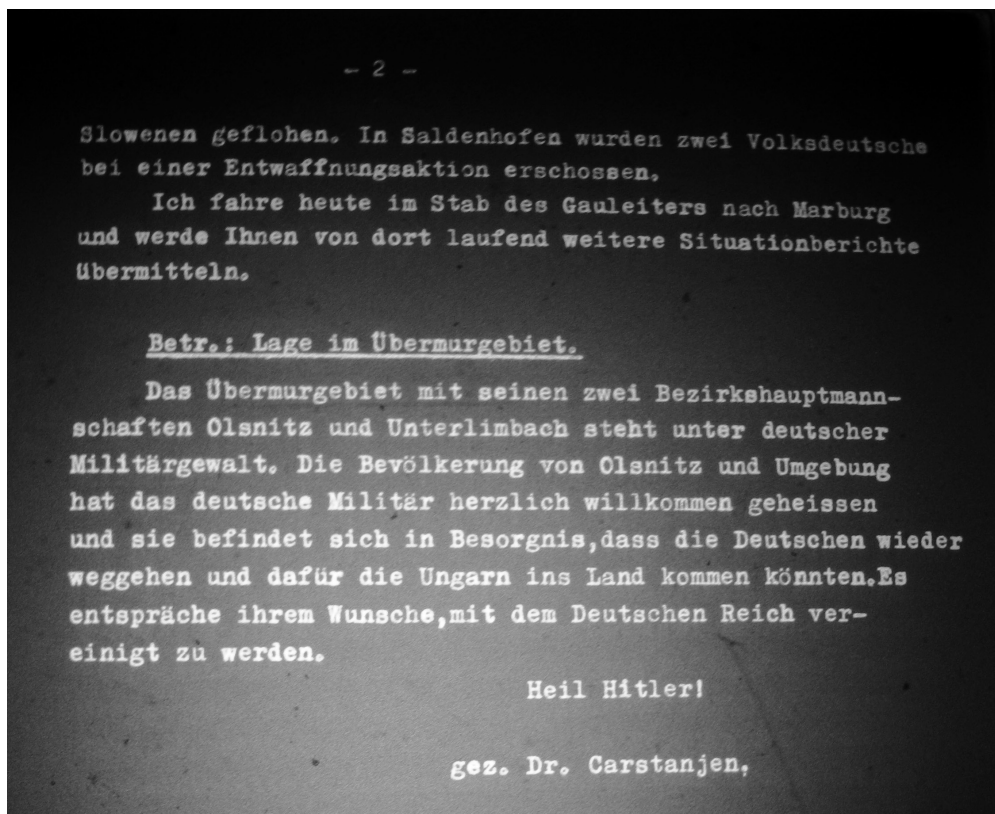
Nemška zasedba Prekmurja¹⁴

Slovensko ozemlje (Dravska banovina) so 6. aprila 1941 zjutraj zasedli nemška in italijanska armada, proti katerima je bila jugoslovanska v tem delu države nemočna. Nemci so za prodor v vzhodni del Dravske banovine, v Slovenske gorice, Mursko polje in Prekmurje določili 183. pehotni polk 51. armadnega zbora, ki je spadal pod že omenjeno 2. nemško armado. Glavni prodor proti Prekmurju je izvedel 219. kolesarski bataljon, ki je v zgodnjih jutranjih urah 6. aprila pri Zenkovcih prestopil nemško-jugoslovansko mejo, presenetil 601. posadni bataljon pri Strukovcih in zajel več kot 100 jugoslovanskih vojakov. Ob pol devetih zjutraj so vojaki 219. kolesarskega bataljona prispeli v Mursko Soboto¹⁵, kjer jih je sprejel župan Murske Sobote Ferdinand (Nándor) Hartner, okrajni (sreski) načelnik dr. Franc Bratina ter drugi predstavniki mesta. Popoldne istega dne je del bataljona odkolesaril proti dolnjemu Prekmurju. Vodja enote je o tem poročal: »*Motorizirana izvidnica kolesarskega bataljona je prodrla čez Beltince, Hotizo, Dol. Lendavo in je tam dobila stik z madžarsko mejo.*« Iz poročila je še razvidno, da so bili mostovi čez Muro od Veržēja do Murskega Središča razstreljeni in da so v Prekmurju ostale le šibke razkropljene sile jugoslovanske vojske na severu pokrajine. Prvi dan napada na Jugoslavijo so poleg že omenjenega kolesarskega bataljona v Prekmurje prodirale tudi druge nemške enote, razporejene od Radgone do nemško-jugoslovansko-madžarske tromeje. Nemško-jugoslovansko mejo so prestopile na treh odsekih in začele prodirati v notranjost Prekmurja do reke Ledave. Naslednji dan, 7. aprila, se je del teh enot obrnil proti jugu in prikorakal v Mursko Soboto. Potem ko so enote 183. pehotne divizije 8. aprila zasedle desni breg Mure. Čakovec, središče Medžimurja, so zasedli že dan prej in ga tudi bombardirali. Preostale nemške enote v Prekmurju so odtlej imele le še zasedbene in varovalne naloge. Čez dva dni, 10. aprila, so Nemci vzpostavili vojaško upravo za okraja oziroma sreza Murska Sobota in Dolnja Lendava, a le za kratek čas, saj so Nemci 16. aprila oblast nad pokrajino na levem bregu Mure predali Madžarom.¹⁶

14 Podrobno o tem Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja aprila 1941*, 297–315 in Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 105–121.

15 Povzeto po Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja aprila 1941*, 108–111 (Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 120).

16 Prav tam.

Slika 11: Dr. Helmut Carstanjen 14. aprila 1941 v telegramu, posredovanem iz Gradca v Berlin, kot sodelavec društva »Verein für das Deutschtum im Ausland« poroča o Prekmurju, ki je z okrajema Murska Sobota (Olsnitz) in Lendava (Unterlimbach) začasno pod nemškim vojaškim poveljstvom, kar so prebivalci srčno sprejeli, hkrati pa izrazili željo, da bi se pokrajina priključila Nemčiji. 16. aprila so Nemci oblast v Prekmurju predali Madžarom.

Pripadniki nemške manjšine v Prekmurju, ki so večinsko prebivali v treh vaseh ob severozahodni meji (Ocinje, Kramarovci in Fikšinci) so bili prihodu nemških vojakov naklonjeni, podobno pripadniki nemške narodne skupnosti v manjšem številu v večjih krajih in v naseljih ob severozahodni meji. V Prekmurju se je za Nemce ob prvem jugoslovanskem popisu leta 1921 opredelilo 1903 prebivalcev od skupno 91.244. Večina jih je živela v murskosoboškem okraju, največ v Fikšincih (364 Nemcev od skupaj 381 oseb), Kramarovcih (248 Nemcev od skupaj 253 oseb), Ocincu (321 Nemcev od skupaj 321 oseb) in Serdici (267 Nemcev od skupaj 739 oseb). V dolnjelendavskem okraju so popisali vsega skupaj 160 oseb z nemškim maternim jezikom, največ v Dolnji Lendavi (67 Nemcev od skupaj 2.529 oseb).¹⁷ Naklonjenost Nemcem, rajhu in nemški kulturi na splošno je bila

¹⁷ Prav tam, 121, op. 10.

tudi posledica začasnega dela na tujem v medvojnem obdobju, ko so Prekmurci v velikem številu hodili na delo v Francijo, Vojvodino in Slavonijo ter Nemčijo. Tečasne migracije imenujemo sezonstvo, ki je bilo na bilateralni ravni med vlado Kraljevine SHS in Nemčijo sporazumno dogovorjeno leta 1928, akt o zaposlovanju kmetijskih sezonskih delavcev pa formalno vstopi veljavo 31. decembra 1929.¹⁸ Po letu 1933 se je dinamika delovnih migracija spremenila in številčno upadla, dokler niso zastopniki nemške borze s soboško leta 1937 podpisali pogodbe za posredovanje delavcev v Nemčijo, kamor je v tem letu na delo odšlo 2015 Prekmurcev, vendar je bil zaslužek slabši kot pred leti.¹⁹ Po 1. septembru 1939 so se mnogi začeli vračati, tudi po pozivu murskosoboške Zveze poljedelskih delavcev, a še leta 1940 je bilo na delu v Nemčiji približno 12000 Prekmurcev, ki so delali na poljih, v industriji in rudnikih, je pa »kvarno na njih vplivala hitlerjanska propaganda in prežeti z njo so prinašali v prekmurske vasi tujo miselnost in politično zmedo«²⁰, skrb nad stanjem v tujini pa so izrazili tudi lokalni vplivneži ter cerkveni predstavniki. Državna delavska posredovalnica je do jeseni 1941 na delo v Nemčijo napotila okoli 7500 državljanov, približno v tolikšnem številu tudi iz Južnih pokrajin (*oszlóbtódjéni jüzsní kráji*). Zaposlili so se na nemških kmetijah (delo na polju).²¹

Po vzoru Jugoslovanske radikalne zajednice in njene delavske zveze (Jugoslovenski radnički savez) se je v Murski Soboti septembra 1937 ustanovila Zveza poljedelskih delavcev, ki je organizirala več lokalnih zborovanj, podprta pa je bila tudi s strani sreskega načelnika dr. Franca Bratine. Ta je v Šalovcih 13. februarja 1938 povedal, da »*naj delavci v tujini živijo lepo, naj ne pozabijo dolžnosti do svojcev ter ne nasedajo sovražnikom Jugoslavije*«²², kar je dejansko pomenilo, naj ne nasedajo idejam marksizma, komunizma in diktaturi proletariata ... Tako so se mnogi sezonski delavci včlanili v Kulturbund, saj so si obetali več možnosti za zaposlitev v Nemčiji. V začetku leta 1941 naj bi bilo po podatkih okrajnega glavarstva v Murski Soboti 232 članov Kulturbunda, med katerimi je bilo le 17 Nemcev, preostali so bili v glavnem slovenski sezonski delavci. O simpatijah do Nemcev med mladimi prekmurskimi Slovenci, ki so bili leto pred okupacijo v velikem številu na sezonskem delu v Nemčiji, je v več zaporednih dopisih ministrskemu predsedniku madžarske vlade poročal tudi veliki župan Županije Zala, Pál Teleki. V pismu, datiranjem 19. aprila 1941, je Teleki poročal o tem, da so ob vkorakanju madžarske vojske v dolnjelendavski okraj in v Medžimurje v slovenskih naseljih v okolici Beltincev pretežno visele nemške zastave s kljukastim križem in da so bili predvsem mladi Slovenci, ki so bili na sezonskem delu v Nemčiji, za priključitev k nemškemu

18 Leta 1929 jih je na delo odšlo 899, v naslednjih dveh letih 1861 in 472 (Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, 612–613).

19 Prav tam, 615.

20 Prav tam, 616.

21 *MéV*, 17. oktober 1941, št. 22, 3

22 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, 622.

rajhu.²³ V naslednjem dopisu ministrskemu predsedniku z datumom 26. april 1941 je župan Teleki poročal o močni propagandi murskosoboške Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwabisch-deutscher Kulturbund): poudarjeno je bilo, da vodja Kulturbunda Jožef Pollak (Pollak József) zbira podpise za priključitev pokrajine k Nemčiji, pri tem pa ima zaslombo v nemških orožnikih, ki se še vedno nahajajo v murskosoboškem okraju.²⁴ Teleki je v poročilu ministrskemu predsedniku Lászlu Bárdossyju 6. maja pisal o velikonemški propagandi, ki jo koordinirajo iz Murske Sobote in so jo medtem že razširili na slovenske vasi dolnjelendavskega okraja. Pri tem pa je pripomnil, da so se madžarski okrajni notarji, večinoma po rodu iz Prekmurja, ki so jih po madžarski zasedbi poslali v Prekmurje, s svojim delovanjem uspešno zoperstavili omenjeni agitaciji.²⁵ Nemce so v Prekmurju po poročanju sodobnikov pripadniki madžarske manjšine hladno sprejeli (*»Svojo pripadnost so pokazali tako, da so izobesili madžarske zastave.«*²⁶). Pripadniki madžarske manjšine so živeli strnjeno v naseljih na vzhodu Prekmurja ob jugoslovansko-madžarski meji. Na podlagi popisa prebivalstva 1921 so predstavljali malo več kot 15 % (14.064 oseb) celotne populacije Prekmurja (91.288 oseb).²⁷

Meja med madžarskim in nemškim okupacijskim območjem je postala državna meja, tako na terenu kot tudi na zemljevidih so jo označili, utrdili in varovali. Na določenih krajih so uredili mejne prehode (pri krajih Petanjci-Radenci, Cankova-Zelting/Zenkovci in Cankova-Goritz/Slovenska Gorica).²⁸

Interes Nemcev za Prekmurje ni pojenjal skozi vsa leta vojne in je bil posledica več dejavnikov in stanj:

1. Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberga (del Serdice) so bila naselja z večinsko nemško govorečimi prebivalci (več o teh štirih naseljih v poglavju Madžarska vojska vkoraka v Prekmurje).
2. Pozornosti je bila deležna polnilnica petanjske »kisle vode« v lasti družine Vogler (izvir na Petanjcih).²⁹ Josip (Josef/Jožef), ki je živel v letih 1868–1931 in Ivan (Johannes/Hans) v 1883–1946, sta bila sinova Josefa Voglerja (1835–1905) in lastnika podjetja Petanzer Saueubrunns. Čeprav sta bila v medvojnem obdobju

23 Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 122.

24 Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 122.

25 Prav tam.

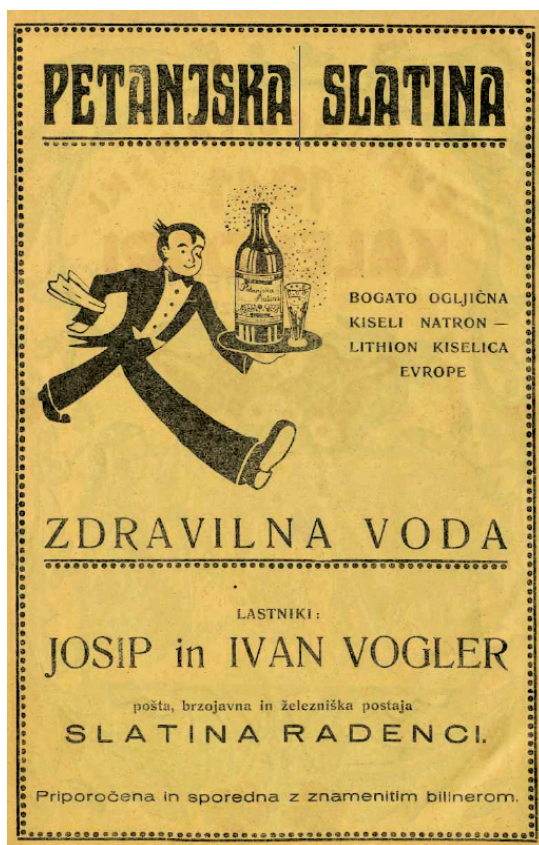
26 Po Godina, *Prekmurje 1941–1945*, 26 (Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 122, op. 17).

27 Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 122, op. 16.

28 Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 126. O porušenem mostu pri Petanjcih in prehajanju meje se Marija Debelak spominja: »Joj, ko bi ti vedel, kako je zaropotalo. To je bilo prvi dan vojne, na cvetno nedeljo. Kako je treščilo, tu se pri nas se je vse kadilo, tako da se ničesar ni videlo. [...] Most je bil dlje časa miniran. Mi, ki smo imeli čez zemljo, smo dobili take knjižice (prepustnice, op. p.) potem, da smo se lahko z brodom čez vozili. Mi, ki smo bili domačini in so nas brodarji poznali – nam ni bilo potrebno zmeraj kazati, morali pa smo imeti papirje za dvolastniške pravice. To so bile dovolilnice. [...] To so bile take majhne knjižice, notri je bila slika in ti podatki. Na občinah smo jih dobili; vsi, ki smo bili v tem pasu ob Muri.« (Petanjci, 12. 4. 2018).

29 Prav tam.

jugoslovanska državljana, se je v njunih družinah vedno govorilo nemško (oče se je rodil v Walkensteinu, okrožje Horn v Spodnji Avstriji). Oba sta bila člana Švabsko-nemške kulturne zveze. Margit (1903–1998), starejša Josipova hči je bila poročena z Josipom (Jožefom) Toplakom (1889–1975), ki je prihajal iz Dolnje Lendave. V podjetju Josef & Hans Vogler's Petanzer Sauerbrunn, je bil od leta 1928 prokurist. Živel sta v vili v Šratovcih (naselje v občini Radenci). Po prihodu nemške vojske aprila 1941 so Toplaku vojaki zasegli avtomobil (Steyr 200), družina pa se je preselila na Madžarsko, na posest v Korovcih, nedaleč od Cankove. Med vojno so pri Hansu v Šratovcih pogosto prenočevali nemški oficirji in brat njegove druge žene Eleonore, doma s Ptuja. Kot član SS je v črni uniformi pogosto »paradiral« po radenskih ulicah.³⁰

Slika 12: Oglas za petanjsko slatino bratov Josipa in Ivana Voglerja, tudi članov Švabsko-nemške kulturne zveze, v reviji *Evangelikičanski koledar* za leto 1941.

30 Schober, *Über die beiden Familien Vogler*, 301, 305.

3. Nemčija je v gospodarstvu in trgovini dobila velik vpliv, naravnim virom na tujih zasedenih ozemljih ali tujih pa se tudi ni nameravala odpovedati. 31. maja 1941 je bil med madžarsko in nemško vlado sklenjen dogovor, da se v času vojne vsa načrpana nafta v Prekmurju in Medžimurju na osnovi dodeljene koncesije dobavlja Nemčiji.³¹ Madžarsko-nemška naftna družba MANÁT pa je leta 1942 v okolici Petišovcev začela raziskovati nahajališča ogljikovodikov (metan).³²

Bistven del sporazuma, ki ga je po dolгих pregovarjanjih podpisal Bárdossy, je vseboval zagotovilo, da bo za časa trajanja vojne vsa načrpana nafta dobavljena Nemčiji, in to ne glede na madžarske potrebe po tej surovini. Koncesijo za črpanje nafte so jim Madžari dodelili oziroma podarili v Prekmurju in Medžimurju.³³ Za prvo naftno nahajališče je veljal Murski otok. Severno od Čakovca v vaseh Selnica in Peklenica sta se nahajali prvi dve delujoči vrtini, ki sta bili od leta 1939 do julija 1941 v lasti neke švicarske družbe, Jugopetrola in Medjimurske d. d. do jeseni 1940, ko je prišla pod italijanski Agip. Severno od Zagreba pa je (bilo) drugo naftno nahajališče Kutina (vrtini Borik in Kiklevški), danes Petrokemija, d. d., kjer so poleti 1941 Hrvati ob asistenci Nemcev načrpali do 100 ton surove nafte dnevno.³⁴

31 *Documents on German Foreign Policy 1918–1945*, No. 580.

32 *Lendavski dragulji in usode*, 104.

33 *Documents on German Foreign Policy 1918–1945*, No. 580.

34 *Slovenec*, 12. julij 1941, št. 162, 2; *Jutro*, 10. julij 1941, št. 160, 2.

Madžarska vojska vkoraka v Prekmurje

Horthy in preostali njegovi ministri so privolili v sodelovanje z Nemčijo, s tem da so počakali še na razglasitev Neodvisne države Hrvaške (NDH) 10. aprila v Zagrebu. Naslednji dan so enote 3. madžarske armade prestopile madžarsko-jugoslovansko mejo (in začele prodirati v Bačko in Baranjo).³⁵ O vojaški zasedbi 11. aprila je ob 02.20 uri zjutraj v Berlin javil tudi von Erdmannsdorff, ki je opolnoči prejel Horthyjev klic v zvezi z vsebino uradne izjave madžarskega vodstva. Von Erdmannsdorff navaja, da Horthy sporoča, »da Hrvatom po njihovi razglasitvi samostojnosti in s katerimi so bili prijateljsko povezani tisoč let, želi srečo in da je njegova dolžnost tiste dele ozemlja, ki jih je Jugoslavija odvzela Madžarski, povrniti. Tam živeče madžarsko prebivalstvo je treba zaščititi, svoji vojski pa izdati povelje, da izpolni svojo dolžnost.«³⁶ 12. aprila je Politični oddelek zunanjega ministrstva za vojaška vprašanja v Berlinu prejel tajno obvestilo, da je pri nemških predstavnikih »madžarska vlada poizvedovala, če lahko s svojimi enotami zasede območja, ki ležijo ob državni meji, na severu ob Muri in jugu ob Dravi.«³⁷ Naslednji dan so iz Berlina v Budimpešto sporočili, da »ni pomembnih razlogov, da se navedena območja zasedejo s strani madžarskih enot, saj gre za območja, ki mejijo na rajh, z močno nemško manjšino (*deutsche Volksgruppe*) in pa s Slovenci (*im übrigen vorlegend windischer Bevölkerung*). Madžari pa da »... se nahajajo v mejnem koncu (*Grenzzipfel*), ki pa je na jugu zamejen z Muro.« V telegramu so izpostavili, da pravzaprav »ni znano, če gre pri madžarskem povpraševanju o vojaški zasedbi za točno to območje in da ni definirana razmejitev proti zahodu.«³⁸ V izogib nejasnostim je zunanji minister von Ribbentrop 13. aprila posredoval dodatno pojasnilo s sporočilom, da se Hitler strinja z madžarsko zasedbo Prekmurja in Medžimurja v obsegu, kot sta Madžarski pripadala pred vojno, in ko bodo to omogočale zaledne povezave 2. nemško armado. Za končno dodelitev teh ozemelj pa je dodal, da ne glede na vojaško zasedbo ostaja predmet

35 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 120.

36 PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 383.

37 PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, brez št. ali paginacije.

38 PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, pag. 53208–53209.

poznejšega dogovora oziroma uredbe.³⁹ Cilj je bil iz Prekmurja izseliti Nemce⁴⁰ in hkrati, da gre celo Prekmurje pod Madžarsko, o čemer se je Hitler dokončno izjasnil 12. aprila v smernicah za razdelitev Slovenije, Medžimurje pa je pod Madžarsko prešlo šele poleti 1941.⁴¹ 13. aprila 1941 je delegacija 32 naselij z večinskim madžarskim prebivalstvom ob jugoslovansko-madžarski meji in 10 slovenskih naselij, v prostorih okrajnega nadglavarja (főszolgabíró) v Lentiju podpisala zapisnik, v katerem so Madžarsko in njenega voditelja Horthyja prosili, naj madžarska vojska in uradništvo zasedeta Prekmurje. K zapisniku so priložili tudi seznam z 835 podpisov.⁴² Večina Slovencev v Prekmurju je »... ko so se madžarske oblasti obrnile nanje kot na svoje nekdanje sobrate, jih je večina sprejela, če ne sovražno, pa vsaj z velikim nezaupanjem.«⁴³ Nezaupanje Slovencev do madžarske oblasti se dá razbrati tudi iz omenjenega pisma župana Telekija predsedniku vlade Bárdossyju, ko je pisal o tem, da so vkorakajočo madžarsko vojsko v slovenskih vaseh sprejeli le z večjim oziroma manjšim navdušenjem.⁴⁴ Madžarski vojski je nemška Prekmurje izročila 16. aprila 1941 na svečanosti v Murski Soboti. Sicer je madžarska predhodnica v Mursko Soboto prispela že dan prej, naslednji dan pa je tja vkorakal 2. körmendski bataljon V. pehotnega polka iz Sombotela (Szombathely).⁴⁵ O svečanosti so poročali lokalni časopisi kot tudi osrednjeslovenski, med njimi *Slovenec*: »Prevzem oblasti po madžarskih četah je bil na glavnem trgu in je potekal v prav prirčni slovesnosti. Na okrašenih tribuni so bili zbrani vojaški in civilni zastopniki z obeh strani. V imenu prekmurske javnosti so govorili župan g. Hartner, dekan g. Krantz⁴⁶ in drugi. Na hišah in javnih poslopjih so zavihrale madžarsko rdeče-belo-zelene trobojnice in mnogi domačini so okrasili z njimi gumbnice na suknjah.«⁴⁷

Istega dne je poveljstvo madžarske vojske za dva tedna tudi prepovedalo promet med starim ozemljem države in Južnimi pokrajinami⁴⁸, se je pa prihod madžarske vojske

39 »Mit der ungarischen Besetzung des Übermurgebiets und des Gebietes zwischen Mur und Drau, soweit es vor dem Weltkrieg zu Ungarn gehört hat, ist der Führer einverstanden, sobald die rückwärtigen Verbindungen der 2. Armee dieses erlauben. Die endgültige territoriale Zuteilung dieser Gebiete bleibt – unabhängig von der militärischen Besetzung – einer späteren Regelung vorbehalten.« (PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 212; tudi Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja aprila 1941*, 117).

40 »Betreffs des Murgebietes und der Murinsel bemerkte sodann Seine Exzellenz: »dann werde ich halt von hier (Murgebiet) die Deutschen aussiedeln.« (PAB, R 29786, Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, pag. 53279–53280).

41 Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja aprila 1941*, 117.

42 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 123.

43 Fujs, *Izbodišča madžarske okupacije*, 183.

44 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 123.

45 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske uprave*, 65.

46 Jožef (József) Krantz v imenu dekanije Murska Sobota in prekmurskih katoličanov. Za njim je spregovoril še senior Štefan Kovač (Kováts) v imenu evangeličanov. V času okupacije je bil Prekmurski seniorat priključen k Evangeličanskemu cerkvenemu distriktu Železne županije, predsedstvo prekmurskega seniorata je postalo le častno (Hari, *Zgodovina evangeličanske cerkve v Murski Soboti*, 68).

47 *Slovenec*, 2. maj 1941, št. 102a, 5; glej tudi Godeša, *Odmevi o razmerah v Prekmurju*, 188.

48 *Jutro*, 17. april 1941, št. 91, 1.

poznal v »simboličnih malenkostih«, kot je založenost trafik: »*Trafike so spet založene s tobakom, samo da so Drava, Zeta, Ibar itd. zamenjale Hunia, Levente, Memphis, Sport itd. iz madžarske monopolske režije.*«⁴⁹ Prihod Madžarov so navdušeno sprejeli v krajih z večinskim madžarskim življenjem, posebej v Dolnji Lendavi. Iz pričevanj vemo, da so v nekaterih madžarskih vaseh pripravili tudi slavaloke (Dolga vas, Domanjševci).⁵⁰ 29. junija 1941 je bila v Murski Soboti slovesnost v čast praznika osvoboditve. Mesto Sombotel je Murski Soboti podarilo državno zastavo.⁵¹ Murski Soboti so v »znamenje bratstva med krajema« zastavo podarili tudi v zvezi obrtnikov iz Monoštra, od koder se je nekaj članov posebej pripeljalo na obisk.⁵² Vojaki 9. pehotne brigade madžarske vojske, ki so bili odgovorni za zasedbo krajev dolnjega Prekmurja, ki je upravno spadalo pod Zalsko županijo, so 16. aprila podelili v Doljno Lendavo in okoliške kraje vkorakale tudi v Medžimurje.⁵³ A v nasprotju s Prekmurjem, kjer so Madžari takoj vpeljali vojaško upravo, so to v Medžimurju izvedli šele 11. julija 1941. Do takrat je bilo tam neke vrste dvovladje: poleg madžarske vojske so tam uradovali tudi hrvaški uradniki iz časa Jugoslavije.⁵⁴

Priključitev Medžimurja, z vzpostavljenjo vojaške uprave v Čakovcu 10. julija 1941, so v *MéV* pospremili z naslovom Medžimurje je dokončno madžarsko! (*Muraköz véglegesén Magyar!*).⁵⁵ Na meji pri Varaždinu je 6. avgusta 1941 prišlo do streljanja na madžarske obmejne stražarje, potem ko je nekaj napadalcev (*neodgovorni elementi*) prišlo v Medžimurje čez lesen most na Dravi, ki je bil za silo prehoden, potem ko je bil pred meseci uničen. Med napadalci je bilo več ranjenih in mrtvih.⁵⁶

Tromeja je postala dvomeja. Madžarska je s tem dobila tudi del slovenskega ozemlja, ki si ga je sicer lastila NDH, in sicer Štrigovo ter Razkrižje z okolico, ki ju je zasedla v dneh med 19. in 21. junijem⁵⁷ 1941.

49 *Slovenec*, 2. maj 1941, št. 102a, 5.

50 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 124.

51 *MéV*, 4. julij 1941, št. 7, 5

52 *MéV*, 27. junij 1941, št. 6, 6

53 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 124.

54 Prav tam.

55 *MéV*, 11. julij 1941, št. 8, 4.

56 *MéV*, 15. avgust 1941, št. 13, 5

57 Zahvala g. Matiji Lebarju za podatek o datumu, kdaj občini Štrigova in Razkrižje pravzaprav prideta pod Madžarsko. To se je oz. naj bi se zgodilo med 19. in 21. junijem 1941 (*Slovenski dom*, 25. junij 1941, 2), na kar je g. Lebar opozoril v korespondenci (januarja 2021).

Slika 13: Skopa novica, objavljena v ljubljanskem časopisu *Slovenski dom*, uradnem glasilu fašistične oblasti, da sta Štrigova in Razkrižje po več mesecih prišli pod Madžarsko v dneh med 19. in 21. junijem 1941.

Meja med Madžarsko in Nemčijo je bila torej načrtovana tam, kjer je med madžarskim in avstrijskim delom potekala v času Avstro-Ogrske, le da so naselja Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberga (del Serdice) z večinskim nemškim prebivalstvom⁵⁸, priključili Nemčiji.⁵⁹ Meddržavne razmejitvene komisije so mejo določile do 11. junija 1941.

Slika 14: Madžarski in nemški orožniki s civilisti na nemško-madžarski meji leta 1942.⁶⁰

58 V obdobju med obema vojnama kot tudi v času Avstro-Ogrske, so pripadala murskosoboškemu okraju.

59 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacije*, 65 in Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 125.

60 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 125.

Slika 15: Ozemlje na Goričkem, ki je bilo vključeno v nemški rajh.

Še so živi spomini ljudi, ki so tiste čase doživeli ali pa so bili še otroci. O tem, kako so potegnili mejo med nemškim in madžarskim delom naselja Serdica, je izpričal Rudi Gaber (Slika 16): »Nacist je s škornjem potegnil mejo v Serdici«⁶¹, meja je delala preglavice v Gerlincih in Fikšincih, ponekod je ločevala tudi hiše od gospodarskih poslopij, spet

61 http://be.com/watch?v=j_1QrWi2Nbc

drugod pa se lokalno prebivalstvo ni ves čas pritoževalo nad prisotnostjo Nemcev, kot je povedal Alojz Grah (Slika 17) ...⁶²

Slika 16: »Ko se je meja delala, je tisti Franc /.../ iz Ocinj, najvišji nacist je bil, je pristopil in s škornjem sredi mosta potegnil: tu bo meja. In je bilo končano.« Rudi Gaber o tem, kako so določili mejo v Serdici. Rudi in Marija Gaber.

Slika 17: »Več nagnjenja so (ljudje) imeli do Nemcev /.../. Madžari so bili tukaj (v Gerlincih) strogi, zasedba pa fertik. V sosednji vasi Fikšinci, kaj je bilo narejeno? V času vojne so tlakovali cesto iz Avstrije vse do centra vasi /.../. Skrbeli so za infrastrukturo. Tisti ljudje so bili malo bolj zadovoljni. Tu pa se ni delalo nič.« (Alojz Grah, Gerlinci).

62 Alojz Grah, stanujoč v Gerlincih, je povedal: »Južno je bilo madžarsko, na sever gor pa nemško. Meja je potekala, iz pripovedovanja, tudi po dvorišču. Levi kot pod Nemci, gospodarsko poslopje, hiša pa pod Madžari.« (https://www.youtube.com/watch?v=ly-n2Jr1C_k).

Nekaj družin, v večini Slovenci iz Serdice oziroma Rottenberga, ki so bili priključeni k Nemčiji, je od samega regenta Horthyja zahtevalo, da se Rottenberg priključi Madžarski. Prošnjo so utemeljili s tem, da je Rottenberg s cesto povezan le z delom naselja Serdica, ki je pripadel Madžarski, da jih z nemškimi kraji povezuje le nekaj gozdnih cest. Vse kulturne in občinske ustanove (šola, cerkev, pokopališče, občinski urad, državna cesta) pa so ostale na madžarski strani. Avgusta 1942 je Osrednja preiskovalna komanda madžarskega kraljevega orožništva (Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága) poročala notranjemu ministrstvu, da je nemški predstojnik Rottenberga obiskal 24 promadžarsko usmerjenih posameznikov in jim sporočil, da se morajo do 27. julija 1942 pisno izjasniti, h kateri državi želijo pripadati. Hkrati jim je zagrozil, da se jim, če se odločijo za Madžarsko, lahko zgodi podobno kot Karlu Búcseku in Alojzu Gaberju. Búcseka, ki je bil podpisnik prošnje za regenta Horthyja in Gaberja, so namreč zaradi suma protinemškega delovanja spomladi 1942 oblasti zaprle.⁶³

Kljub mejnim prehodom in varovanju ter mejni kontroli pa so pričevalci poudarili, da na meji ni bilo hudo in strogo. Nova meja je ostro zarežala v slovensko narodno telo, saj je Slovence v Prekmurju ločila od njihovih rojakov na desnem bregu Mure. Težave je še stopnjevalo dejstvo, da so se Slovenci v Prekmurju in na vzhodu Štajerske stikali le ob reki Muri, kjer so mostove razstrelile umikajoče se jugoslovanske vojaške enote.⁶⁴ Čeprav so pozneje okupatorji mostove popravili, je bila kontrola državne meje, ki je potekala sredi reke Mure, bistveno lažja kot kontrola kopenskih meja. Poleg tega so Slovenci v Prekmurju na kopenskem delu meje med Madžarsko in Nemčijo na severozahodnem delu pokrajine ob potoku Kučnica⁶⁵ in na severu proti nekdanji tromeji za sosede imeli Nemce, kar je seveda bistveno oteževalo navezovanje stikov z rojaki s Štajerske oziroma osrednje Slovenije.

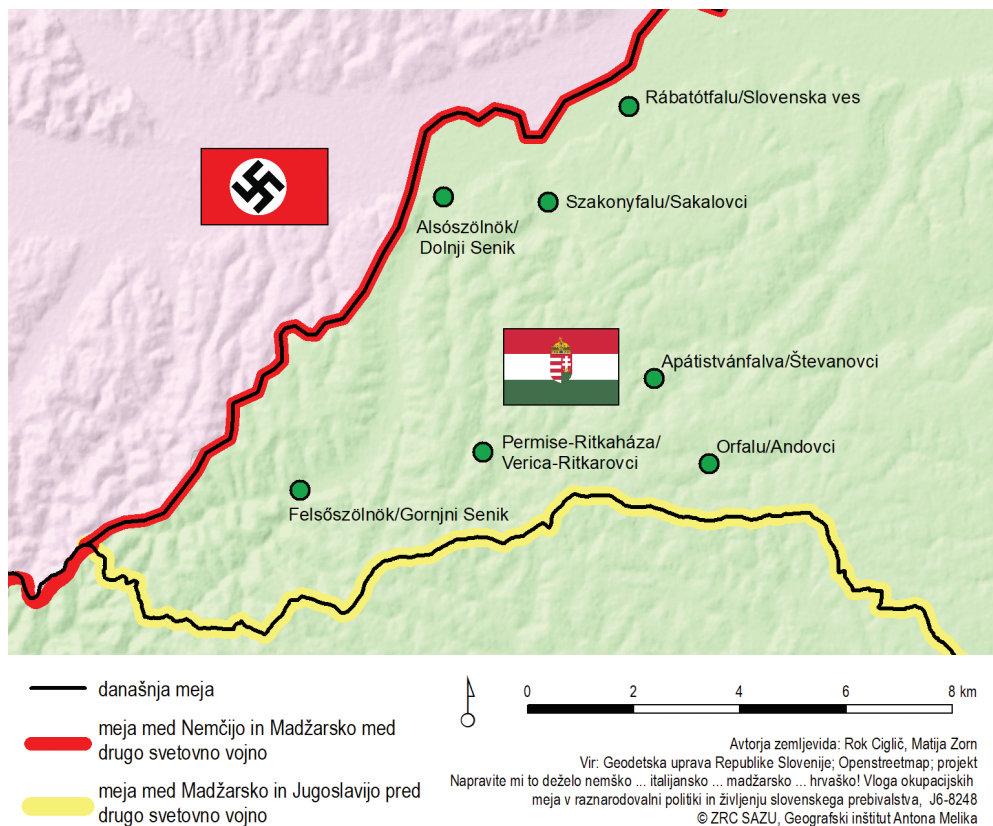
Priključitev Prekmurja k Madžarski pa je odstranila administrativno mejo med porabskimi in prekmurskimi Slovenci. Tako so se »Slovenci na Ogrskem«, ki jih je mirovna konferenca v Parizu ločila, ponovno združili v eni državi. Prehodnost meje med Porabjem in Prekmurjem se je, seveda, odrazila tudi v vsakdanjem življenju prebivalstva. Ponovno so zaživel družinski, gospodarski, kulturni in drugi stiki med ljudmi, kar potrjujejo tudi medsebojne poroke med porabskimi in prekmurskimi Slovenci. Samo na območju gornjeseniškega okrajnega notariata (körjegyzőség), kamor sta v politično-upravnem smislu med vojno spadali prekmurski naselji Trdkova in Čepinci, je bilo sedem porok (v Porabje

63 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 126.

64 Razglednice z motivom aprila porušenega mostu čez Muro med Petišovci in Murskim Središčem je izdala judovska tiskarska družina Balkányi in jih prodajala v svoji prodajalni knjig in pisarniškega materiala v Dolnji Lendavi v (danes v stavbi na Glavni ulici 46). Po vojni je bila tiskarna nacionalizirana. (*Meščanstvo, tiskarstvo in dežnikarstvo Lendave*, 58).

65 Podobno kot potok Ledava je razmejitveno vlogo imela tudi Kučnica, levi pritok Mure. Vse od srednjega veka dalje je bila mejni vodotok med Nemškim cesarstvom in Ogrsko.

se je priženilo ali omožilo sedem Prekmurcev.)⁶⁶ Nove politične razmere so z njihovimi rojaki v eni državi združile tudi prekmurske Madžare, kar se je, prav tako kot v primeru Slovencev v Porabju in Prekmurju, odrazilo na različnih življenjskih področjih.⁶⁷

Slika 18: Zemljevid Porabja v času druge svetovne vojne. V devetih porabskih vaseh, ki jih je trianonska meja po prvi svetovni vojni ločila od preostalih Prekmurcev, je na podlagi popisa prebivalstva leta 1920 prebivalo 4166 oseb s slovenskim maternim jezikom.

⁶⁶ Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 128.

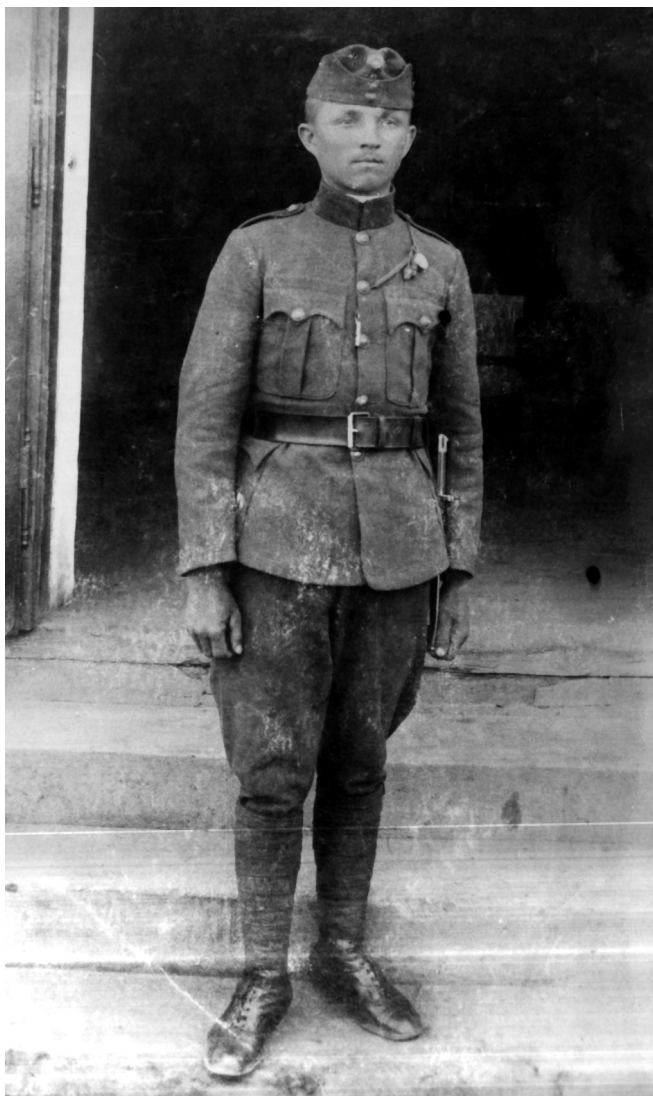
⁶⁷ Prav tam.

Slika 19: »Vojna se je te že krepko (poznala) / .../. Ničega mira ni bilo, nej je bilo več soli, samo tisti so dobili, kateri so se za Hitlera prodali. Na Gorenjem Seniku je bilo veliko siromaštvo.«
(Mihael Ropoš – Miška, Ritkarovci, 27. januar 2020).

Slika 20: Jože Krajcar (roj. 1925) iz Gornjega Senika je bil septembra 1944 mobiliziran v nemško vojsko. Ob prihodu Rdeče armade so ga pri Frankfurtu zajeli in ga 8. junija 1945 poslali v ujetniško taborišče Harkov v današnji Ukrajini, kjer je ob velikem pomanjkanju pomagal obnavljati porušeno mesto. Domov se je vrnil šele leta 1951. (Gornji Senik, 27. januar 2020).

Slika 21: Vojak Jožef Sukič (Szukics József) iz Gornjega Senika na fotografiji iz leta 1930.
Med drugo svetovno vojno, ko je bil ponovno mobiliziran, je izginil na fronti.

Vsakdanje življenje v času madžarske civilne uprave

S prevzemom oblasti v Prekmurju 16. aprila 1941 so Madžari vpeljali vojaško upravo z dvema vojno-upravnima poveljstvoma: v Murski Soboti in Dolnji Lendavi. Njuna naloga je bila ustvariti razmere za uvedbo civilne uprave. Formalno je bila uprava v rokah vojske, a sta tako murskosoboški kot dolnjelendavski okraj že od začetka delovala kot sestavni del Železne in Zalske županije. Z odlokom, sprejetim 22. julija 1941, so zasedena ozemlja priključili k obmejnima županijama in pri tem poskušali vzpostaviti stanje, kot je bilo pred koncem prve svetovne vojne.⁶⁸

15. julija 1941 je bil javnosti posredovan razglas s pozivom v vojsko tistim v Južnih pokrajinah, ki so:

- rojeni leta 1920,
- vsi, razen Judov (*»zvün zsidovov«*), rojeni med letoma 1916 in 1919 (ki imajo končanih osem razredov gimnazije ali drugo srednjo šolo in niso služili v jugoslovanski vojski).

Rok priglasitve pri lokalnem notarju je bil časovno določen za od 7., 8. in 9. avgust. Obvezniki so morali posredovati krstni list in druge osebne dokumente (šolsko pričevalo). Za neizpolnjevanje ukaza, ki ga je podpisal načelnik generalštaba madžarske kopenske vojske general Henrik Werth, je bila zagrožena zaporna kazen (*»bodo kastigani z záporom od 2 meseca do 1 leta«*).⁶⁹

Murskosoboški okrajni vojaški poveljnik József Radványi je pozval oficirje in podoficirje nekdanje Jugoslovanske vojske, posebej slovenske in srbske, tako aktivne kot upokojene, da se takoj in najkasneje do 25. julija 1941 priglasijo pri pristojnem notarju v okraju svojega bivališča.⁷⁰ Obvezen vpoklic je madžarsko vojaško ministrstvo izdalo z avgustom. Priglasiti so se morali poklicni in aktivni vojaki ter veterani v 28 dneh (ne

⁶⁸ Prav tam, 129.

⁶⁹ *MéV*, 8. avgust 1941, št. 12, 5.

⁷⁰ *MéV*, 18. julij 1941, št. 9, 4.

glede na status, čin ali predhodno delovno razmerje), od 1. oktobra do 31. decembra pa tudi rezervni oficirji in dijaki z oficirskim izpitom ter tudi tisti, ki so vojsko služili v Jugoslaviji.⁷¹ Po razglasitvi vojnega stanja (*statarium*) je bila posamezniku ali skupini za hujše kršitve zagrožena smrt z obešanjem (*»Ki bi té imenováne presztopke napravo, pred statárium pride i sze na gauge oszódi.«*), in sicer za: hujskanje v javnosti, sovražno delovanje proti predstavnikom oblasti in vojske, uporaba strelnega orožja in eksploziva s povzročitvijo smrtnih žrtev in ranjenih, povzročitev požara ali namerni požig, uničenje infrastrukture in telefonskih napeljav, v času zračnih napadov in alarma, ropanje ali uboj.⁷²

Naselja Budinci, Čepinci, Dolenci, Hodoš, Šalovci in Trdkova, ki so pred tem pripadala murskosoboškemu okraju, so zdaj pripojili monoštrskemu okraju.⁷³ Madžarska vojska je na Hodoš prišla iz Szalafőja, delno s kolesi, delno s konjsko vprego. Domačini so madžarske vojake pričakali s slavalokom. Nekaj časa je območje bilo pod zaščito vojaške uprave, poleti 1941 pa se je vzpostavilo stanje, kot je bilo pred 1919. Na Hodošu je bil vzpostavljen tudi okrožni notariat.⁷⁴ Naselja Gödörháza, Magyarszombatfa in Velemér, ki so bili del t. i. trianonske Madžarske, so zdaj priključili murskosoboškemu okraju. Drugače so ravnali v primeru dolnjelendavskega okraja. Naselja, ki so pred prvo svetovno vojno pripadala dolnjelendavskemu okraju in so po vojni ostala na Madžarskem, so še naprej pustili v okviru okraja z upravnim središčem v Lentiju. S sedežem v Dolnji Lendavi pa so formirali okraj, ki je imel izpostavo še v Beltincih. Okraji so se delili na okrajne notariate (*körjegyzőség*), na čelu katerih so stali okrajni notarji (*körjegyzők* ali samo *jegyzők*), ki so imeli zelo široka pooblastila. Proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarski administrativni sistem je legalizirala 15. avgusta uvedena civilna uprava, zaključil pa madžarski parlament 16. decembra 1941 s sprejetjem zakona o ponovni priključitvi Južnih pokrajin (*Délvidék*) oziroma Bačke, Baranje, Prekmurja in Medžimurja k Madžarski.⁷⁵

Navdušen nagovor velikega župana Zalske županije Béle Telekija ob legalizirani oblasti je bil v murskosoboškem tedniku *MéV* objavljen pod naslovom »Prebivalstvu Lendavskega okraja«, v njem pa tudi misel o moči prvega madžarskega kralja Štefana in poved, da »*zdaj, ko je Gospod Bog madžarski narod izbral za to, da med tisočletnimi mejami v službi te misli straži pri vratih evropske civilizacije, kot državotvorni faktor tudi drugim bratom narodom zagotavlja napredek in lepšo prihodnost.*«⁷⁶ 23. avgusta, po nastopu civilne oblasti, so bila po številnih krajih in vaseh slavja. V Bodoncih so gasilci in v narodno nošo oblečena dekleta pozdravili županijske predstavnike. Dekleta so jim izročila šopke cvetja, skupaj so zapeli himno ...⁷⁷

71 *MéV*, 22. avgust 1941, št. 14, 1.

72 *MéV*, 25. julij 1941, št. 10, 3.

73 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 129.

74 Benczik, Gyula (et al.), *Hodoš in okolica*, 159.

75 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 129.

76 *MéV*, 5. september 1941, št. 16, 2.

77 *MéV*, 29. avgust 1941, št. 15, 3.

Zasedbeno politiko novih oblasti so najprej občutili priseljenci, ki so iz osrednje Slovenije v Prekmurje prišli po 31. oktobru 1918. Za madžarsko oblast so bili ti ljudje, med katerimi so bili predvsem uradniki, učitelji in kolonisti, najbolj nezanesljivi in »prvi ukrep madžarskih okupacijskih oblasti je bil takojšen odpust vsega slovenskega uradništva in učiteljstva. [...] Ko je bilo očiščevalno delo opravljeno, so jih okupacijske oblasti začele selektivno sprejemati na delo.«⁷⁸ V že citiranem pismu župana Telekija ministrskemu predsedniku vlade z dne 19. aprila 1941 je bilo med drugim omenjeno, da »Madžarsko prebivalstvo (dolnjelendavskega okraja, op. p.) s strpnostjo čaka na vključitev v gospodarsko življenje in s pomiritvijo opazuje postopke, ki so bili uvedeni proti priseljenim in ne k sem sodečim elementom.«⁷⁹ O odpuščanju uradnikov je konec maja časopis *Jutro* poročal, da so »... vsi uradniki, tudi domači, ostali brez službe. Na pošti, na občini, povsod so madžarske oblasti zaposlile madžarsko uradništvo [...]. Vsi župani in občinski tajniki bodo odstavljeni in vojaške oblasti so postavile nove župane.«⁸⁰ Analiza seznama na novo postavljenih občinskih uradnikov v Okraju Murska Sobota pokaže, da niso vsi državni uslužbenci, ki so bili 6. aprila 1941 v službi Kraljevine Jugoslavije, ostali brez delovnih mest. Od skupaj 67 »jugoslovanskih« uslužbencev na občinskih uradih murskosoboškega okraja so madžarske vojaške oblasti 18. oziroma 22. aprila 1941 zaposlile osem oseb, med njimi tudi Ferdinanda Hartnerja, nekdanjega murskosoboškega župana. Vseh osem zaposlenih je bilo domačinov Prekmurcev, vendar so jih zaposlili šele po prisegi novim oblastem.⁸¹ Uradniki, ki so prihajali iz osrednje Slovenije oziroma niso bili po rodu iz Prekmurja, praviloma niso dobili službe. Zato so mnogi od njih zapustili pokrajino na levem bregu Mure.

78 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 194.

79 Prav tam, 130.

80 *Jutro*, 29. maj 1941, št. 126, 3 (Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 30 in Godeša, *Madžarski okupator v Prekmurju*, 194).

81 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 131.

Kako živijo v Prekmurju

Nova upravna razdelitev prekmurskega ozemlja po madžarski zasedbi

Vse Prekmurje, to je murskosoboški in lendavski okraj, so zasedli Madžari. Le nekaj vasi ob bivši jugoslovenskonemški meji je bilo zasedeno od nemške vojske. Med temi vasi so tudi Fikšinci in Cankova. Medmurje, in sicer hrvatska okraja Čakovec Poleg Prekmurja so zavzeli Madžari še in Prelog. Štrigova in in Razkrižje, za katera so se pod bivšo Jugoslavijo potegovali Hrvati, pa sta v nemških rokah.

Madžarska priključitve teh krajev še ni razglasila, zato ima v njih še vojaško upravo, ki je nasproti Slovencem zelo obzirna. To obzirnost izrecno utemeljuje z dejstvom da so prejšnja jugoslovenska oblastva lepo ravnala z Madžari. Župnik g. Klekl je na

svobodi in ne v zaporu, kakor so se razširile govorice. Biva pri sombateljskem škofo.

Madžarska uprava je dodelila lendavski okraj komitatu Zali, murskosoboški pa komitatu Vasu. Že za časa bivše Jugoslavije so Madžari smatrali lendavski okraj za madžarski, a murskosoboški okraj za narodnostno mešan. Zlasti južnemu delu murskosoboškega okraja so priznavali, da je naseljen z »Vendi«. Spričo tega priznavanja so zdajšnja madžarska oblastva prevzela v tem okraju več dozdašnjega uradništva v službo kakor v lendavskem V službo je bil med drugimi prevzet tudi dozdašnji okrajni (sreski) načelnik g. dr. Bratina, ki ima za

ženo Madžarko. Dr. Bratina je tudi prosil za madžarsko državljanstvo. (M. res?)

Vsi uradni razglasi v Prekmurju se izdajajo dvojezično. Vendar ne uporabljajo več književne slovenščine, a tudi ne živega prekmurskega slovenskega narečja, temveč tako imenovano »vendščino«, ki so jo naši Prekmurci govorili pred stoletji, a je zdaj več ne razumejo. Murskosoboška gimnazija bo baje ostala neokrnjena in se bo baje v njej poučevalo v vendščini.

Dinarje so zamenjali za penge v razmerju 10 dinarjev za en peng in dinar že od začetka maja ni več zakonito plačevalno sredstvo. Pri zamenjavi dinarjev v penge se je pokazalo, da je bilo v Prekmurju zelo mnogo denarja celo med preprostim prebivalstvom. Trgovci in industriji pa so prihajali k zamenjavi kar z milijoni Neki industrijec, ki je po rodu Žid, je zamenjal 30 milijonov dinarjev, ki jih je imel doma v gotovini.

S prometom je tudi v Prekmurju huda, ker so oddelki bivše jugoslovanske vojske na umiku pognali v zrak novi most v Petanjcih in oba mostova v Veržeju.

Za župana v Lendavi je bil od madžarskega vojaškega poveljnika imenovan posestnik g. Drvarič. Svetovalec vojaškega poveljnika je poleg župana še trgovec g. Tomka, ki je dobil od novih oblastev tudi velezalogo sladkorja, tobaka in soli. V Murski Soboti je ostal dozdašnji župan g. Hartner. Prišlekov, kakor imenujejo Prekmurci rojake iz drugih slovenskih krajev, madžarska oblastva ne izganjajo. Rekla so jim samo, da lahko ostanejo v Prekmurju, dokler imajo sredstva za preživljanje. Onim prišlekom, ki se izseljujejo iz Madžarske, se odpustijo vsi neplačani davki.

Lendavsko okrajno sodišče je že zaprto, a murskosoboško okrajno sodišče, ki je bilo šele nedavno ustanovljeno, bo najbrž spet o puščeno.

Slika 22: Poročilo časopisa *Domovina* o tem, kako je v Prekmurju po začetku okupacije (22. maj 1941).

Pred koncem leta 1941 je statistični urad objavil, da v državi živi 14 milijonov Madžarov.⁸² V Murski Soboti je v tistem času živelo 4.348 občanov, od tega 2.199 moških in 2.149 pa žensk.⁸³ Vsakdanje življenje ni bilo enostavno nikjer, ne glede na statistiko.

82 *MéV*, 7. november 1941, št. 25, 4.

83 *MéV*, 21. november 1941, št. 27, 4.

Živeža in osnovnih dobrin je primanjkovalo iz dneva v dan, iz tedna v teden, iz meseca v mesec ...

Kmetijska politika je bila po novem v domeni državne Gornjedonavske kmetijske zbornice (*Felső Dunántúli Mezőgazdasági Kamara*), imenovani so bili vaški in okrajni kmetijski odborniki, zastopniki in namestniki v županijskih kmetijskih odborih.⁸⁴ Z 10. novembrom 1941 so rok za izstop lokalnih zadrug in posojilnic iz zveze slovenskih zadrug in posojilnic podaljšali do 31. marca 1942. Predpisali so preimenovanje in pravila delovanja iz slovenskega zakonika v madžarskega.⁸⁵

Na območjih, ki so jih priključili k Madžarski, so dinarje zamenjali za pengője.⁸⁶ 2. maja 1941 so v časopisu *Slovenec* objavili: »Do 29. t. m. mora biti zamenjan ves denar v penge, in sicer po kurzu 10 dinarjev za 1 pengő. Denar zamenjujejo vsi soboški denarni zavodi in po navalu sodeč, mora biti v Prekmurju precej denarja.«⁸⁷ Dinarski bankovci se na osnovi razglasa Narodne Banke v Budimpešti torej niso menjavali v fiksnem menjalnem razmerju 1:1, ampak kot devize po aktualnem tečaju.⁸⁸ Seveda menjava ni bila hipna in je trajala več mesecev. Za nakup in menjavo valut je 9. septembra 1941 Madžarska nacionalna banka (Magyar Nemzeti Bank) v Prekmurju pooblastila dve hranilnici (v Murski Soboti in (Dolnji) Lendavi) ter v Čakovcu (*Csáktornya–Muraközi Takarékpénztár*).⁸⁹ Do 12. avgusta 1941 so morali vsi (tudi pravne osebe) v Južnih pokrajinah pri podružnicah Narodne banke posredovati podatke o posedovanju tujih valut (dinarji), vrednostnih papirjev, terjatve, dohodke iz premoženja v tujini in zlato (razen nakita in manjših predmetov iz zlata). Za zamudo pri posredovanju podatkov o premoženjskem stanju je bila zagrožena kazen (»..., de po zákonaj i predpiszja mocsno kaznűvani«).⁹⁰

Okrajno vojaško poveljstvo je avgusta 1941 objavilo razglas, da se do nadaljnjega prepoveduje prodaja, nakup in predelava živalskih maščob in loja v mesnicah, na tržnici ali zasebno. K oddaji maščob in loja so pozvali vse, ki jih imajo. Vodila se je poimenska evidenca.⁹¹ Od avgusta je veljala tudi omejitev zakola telic, krav in bivolskih telic, mlajših od štirih let⁹², jeseni pa se kravje mleko ni smelo prodajati za več kot 26 filerjev za liter, za vojne dobičkarje so bile zagrožene kazni.⁹³

84 *MéV*, 10. oktober 1941, št. 21, 2.

85 *MéV*, 7. november 1941, št. 25, 4.

86 Pengő je imel zlato osnovo (kg Au = 3.800; 1 P = 100 f oz. filerjev/fillerjev). Po hiperinflaciji 1945/1946 je Madžarska narodna banka 3. junija 1946 dala v obtok forint (140 let denarnih zavodov v Prekmurju, 78).

87 *Slovenec*, 2. maj 1941, št. 102a, 5.

88 *MéV*, 25. julij 1941, št. 10, 4.

89 *MéV*, 19. september 1941, št. 18, 4.

90 *MéV*, 18. julij 1941, št. 9, 3.

91 *MéV*, 15. avgust 1941, št. 13, 6.

92 *MéV*, 22. avgust 1941, št. 14, 6.

93 *MéV*, 12. september 1941, št. 17, 3

Zaradi bližajočega se božiča pa se je na decembrsko živilsko karto lahko vpisalo dodatnih $\frac{1}{4}$ kg sladkorja.⁹⁴ Decembra pa je kmetijsko ministrstvo za leto 1942 maksimiralo še cene semen za sončnice, lan, sojo in ricinus.⁹⁵ Mesa ni bilo v izobilju vedno in vsepovsod. Septembra je bilo 15 živinozdravnikov poslanih v Prekmurje, ker je razsajala nova svinjska »kuga«, ki je pri živalih povzročala ohromelost. Stroški posledic nalezljive bolezni so do takrat narasli že na 24.000 pengőjev.⁹⁶ Zaradi pomanjkanja svinjske masti pa so z decembrom 1941 po vaseh vpeljali svinjske knjižice (*szvinyiske karte*) na osnovi popisa živali, ki so ga morali lastniki posredovati glede na velikost obdelovalnih površin. Zahtevali so se podatki o spolu, starosti in vrsti (merjasci, pujski in krmljene svinje⁹⁷). Podatke in spremembe so morali vnašati sproti, tudi nakup svinje najkasneje v osmih dneh od nakupa, koline pa najjaviti najmanj 24 ur prej pri vaškem poglavarstvu. Ukrep je določal hrambo knjižic do konca leta 1945. Določena je bila tudi prodajna cena za mast (3 pengőjev in 11 filerjev za 1 kg). Za vsakršno goljufanje so bile predvidene sankcije (odvzem svinje v dobro države), za pomanjkljivo evidenco brez vpisa lastništva svinje pa je bila zagrožena zaporna kazen (samica do dva meseca, v vojnem času pa do pol leta).⁹⁸

Julija 1941 je bil izdan poseben razglas za kmete. Določilo se je, koliko žita (in moke) sme obdržati lastnik (glede na delež kmetije/številčnost družine) in koliko viška obvezno prodati po določeni ceni družbi (*Futura*). Posebej so morali evidenco voditi lastniki mlatilnic. Žandarji in pooblaščenici okrajnega vojaškega poveljstva so lahko kadar koli preverili, če je lastnik mlatilnice v posebno knjižico beležil dejavnost ter podatke o kmetih. Tudi mlinarji so imena stranka morali vpisovati v posebno knjižico.⁹⁹ Sredi julija 1941 so določili maksimirane cene (za 100 kg) za prodajo pšenice, ječmena in ovsa.¹⁰⁰ Med 20. junijem in oktobrom 1941 je veljala tudi omejitev prodaje svežega kruha, ki so

94 *MéV*, 19. december 1941, št. 3., 3.

95 *MéV*, 26. december 1941, št. 32, 6.

96 *MéV*, 5. september 1941, št. 16, 6.

97 »Gruntni vértovje priglászijo pizsmeno kelko kanzsarov, praszic, pou leta sztarejsi ali mlajsi pujcekov i kelko krmlenikov majó.« (*MéV*, 26. december 1941, št. 32, 6). O skrivanju prašiča med vojno je Marija Lukač povedala: »Enega prašiča smo imeli še skritega doma. Prvo je prišel Madžar popisovat, koliko imamo svinj. Potem pa smo krmili še enega prašiča, da če bi oče prišel iz vojne, da bi takoj imeli koline. Potem pa me je Madžar vprašal v hlevu pri prvem boksu, če je to »čoka« (plemenska svinja, op. p.), po madžarsko me je vprašal in sem rekla, da ja. Potem pa greva naprej po hlevu, pa me je začel spraševati, kako to, da jaz govorim tako lepo madžarsko. Pa sem mu odgovorila, da me je teta naučila, malo pa iz sole pa tako ... Ker sva se zagovorila, pa je zadnji boks pozabil popisati, kjer je bil ravno ta prašič za očeta. Takrat sem bila zelo srečna, da smo enega prašiča uspeli skriti. Vendar pa nam ni bilo vseeno, ker je za njim hodila tudi kontrola, zato smo se odločili, da jo na skrivaj zakoljemo. Nato so šli stric not v hlev in jo tam udarili, vendar pa je storil napako, ker je prašič zelo cvilil in se je ponoči zelo slišalo. Vendar ni nihče prišel. To svinjo smo nato odpeljali v Markišavce in jo tam razkosali, spekli in dali v čeber (kovinska posoda za meso iz tünke, op. p.) ter zalili z mastjo, da ko pride oče domov, da bomo kljub vsemu kaj imeli.« (Bakovci, 12. 4. 2018).

98 *MéV*, 26. december 1941, št. 32, 6. Alojz Šeruga doma na Tišini, se spominja: »Ja imeli smo obveznosti pri Madžarih. Nekoč so bile večje družine in pri živini ni bilo obveznosti. Pri prašičih pa vem, da pri prvem ni bilo, pri drugem pa si moral dati 8 litrov masti. Ni pa bilo obveze, da mi moral celega prašiča dati.« (Tišina, 12. 4. 2018).

99 *MéV*, 11. julij 1941, št. 8, 7.

100 *MéV*, 18. julij 1941, št. 9, 6.

ga peki po preklicu te določbe v uradnem listu ponovno smeli prodajati (*friski krüj sze lejko odávle*).¹⁰¹ Država je določila najvišje prodajne cene za seno in rastlinsko krmo.¹⁰² Za jesensko setev so v začetku septembra po prekmurskih vaseh začeli deliti semena po znižani ceni ali z odlogom plačila za leto dni za manj premožne kmete. Po prevzemu semena so kmetje morali vrniti embalažo oziroma žaklje. Lastniki konj pa so se lahko nadejali, da jih bodo dobili nazaj, saj so po mobilizaciji ostali na Hrvaškem (po podatkih kmetijskega ministrstva je na celotnem Madžarskem tako ostalo kar 25.000 konjev).¹⁰³ Na murskosoboški tržnici in v prodajalnah je bila najvišja prodajna cena pridelkov in živil maksimirana za več vrst mesa, žit, stročnic, krompirja in paprike, za riž, testenine, jajca, pivo, vino, sladkor in določeno zelenjavo (kapusnice).¹⁰⁴

Slika 23: »Štiri parcele smo imeli na nemški strani /.../. Krmo smo vozili čez mejo. Bil sem gor na vozu. Nemci niso bili tako strogi, Madžari so bili bolj. Na puškah so imeli bajonete pa so v krmo noter pikali, če bi kaj švercali čez mejo/.../. Na nemški strani se je več dobilo, kot pri nas na madžarski.«
(Emil Stojko, na sliki z ženo Katarino, Veščica, 25. januar 2020).

101 *MéV*, 17. oktober 1941, št. 22, 5.

102 *MéV*, 15. avgust 1941, št. 13, 6.

103 *MéV*, 12. september 1941, št. 17, 6.

104 *MéV* 7. november 1941, št. 25, 6.

Slika 24: Kažipot z madžarskimi krajevnimi imeni pri odcepu za Nedelico v bližini Turnišča.

Zaposlene v šolstvu je oblast sprva odpustila, nakar so domačine (prekmurske Slovence in Madžare) ponovno zaposlili. Od slovenskih prišlekov, ki so tu poučevali pred aprilom 1941, so na novo zaposlili le nekatere, pa še te le v murskosoboškem okraju. V lendavskem okraju pa so zaposlovali le domačine, »učitelje-prišleke« so pa brez izjeme odpustili.¹⁰⁵ Novi učitelji in profesorji v murskosoboškem in lendavskem okraju so ob prisotnosti predstavnikov društva VMKE slavnostno prisegli na prireditvi v Murski Soboti 5. avgusta 1941, posebej za njih je bila tudi maši v katoliški in evangeličanski cerkvi ob 8. uri.¹⁰⁶ Del učiteljev, ki je prišel službovat iz osrednje Slovenije in je tu delal do 6. aprila 1941, pa je Učno-upravna ekspozitura v Murski Soboti (Muraszombati Tanügyigazgatási Kirendeltség), pristojna za Prekmurje in Medžimurje, morala ponovno zaposliti večje število učiteljev prav v Medžimurju. Večina hrvaškega učnega kadra je namreč odšla v NDH. Ob učiteljih domačinih so pri vzpostavljanju in organizaciji novega šolskega sistema pomagali tudi nekateri učitelji starejše generacije Prekmurcev, ki so šolanje še pred prvo svetovno vojno končali na Ogrskem.¹⁰⁷

Visoka učiteljska šola v Čakovcu je konec novembra 1941 odprla vrata, tudi za šolajoče s slabšim znanjem madžarščine¹⁰⁸, jezik poučevanja je bil madžarski in delno hrvaški

105 Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 131–132.

106 *MéV*, 25. julij 1941, št. 10, 3 in 15. avgust 1941, št. 13, 5.

107 Kerek, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 131–132.

108 »Csi sto ne vej dobro vogrszki, sze tudi gorivzeme.« (*MéV*, 14. november 1941, št. 26, 5 in 21. november 1941, št. 27, 5).

(medžimursko narečje) ter slovenski. V prvi letnik so sprejemali ne starejše od 18. let, bivanje v internatu je stalo 400 pengőjev na leto, šolnina pa 100 pengőjev (možnost plačila v štirih obrokih), k prijavi oziroma prošnji za vpis pa je bilo treba priložiti krstni list, potrdilo o dotedanjem šolanju in zdravniško potrdilo.¹⁰⁹ Dekleta pa so se lahko vpisala na žensko učiteljske v Somboru.¹¹⁰ Srednja trgovska šola in dekliški internat v Murski Soboti sta se odprla oktobra 1941,¹¹¹ trgovska šola je razpisala tudi krajši program z dveletnim trgovskim tečajem.¹¹² Posebna tečaja sta bila v Čakovcu organizirana za učitelje iz Murske Sobote, Lendave, Čakovca in Preloga (*kurzus za vucsitelsztvo Murszke krajine*), ki so se izšolali v Jugoslaviji. Kot cilj tečajev so navedli, da »se spoznajo z madžarsko zgodovino, zemljepisom, književnostjo, državnimi in šolskimi zakoni in da se tako poglobijo ter potrdijo duhovne, kulturne in zgodovinske vezi z madžarskim narodom.« Prvi termin je bil med 15. in 20. septembrom 1941 za vse madžarsko govoreče. Teh tečajnikov je bilo 55. Drugi je potekal od 22. do 28. septembra, udeležilo se ga je 91 učiteljev, ki madžarsko niso znali in se jim je predavalo v »*vend-szlovenszki-hrvatski*« jeziku.¹¹³

Knjižno slovenščino so pregnali iz šol in uvedli madžarski jezik ter prekmursko narečje (t. i. vendščina).¹¹⁴ Pogosta besedna zveza, ki je označevala prevode različnih besedil iz madžarskega v slovenski jezik oziroma prekmursko narečje, je bila »na Vend jezik obrneno.«

V času okupacije so v zvezi z jezikom poučevanja obstajali trije modeli:

1. V krajih z madžarskim življenjem so v šolah poučevali le madžarsko.
2. V šolah v slovenskih naseljih so večinoma poučevali v madžarščini, prekmurščino (vendščino) pa so uporabljali kot pomožni jezik. V drugo, sicer številčno manjšo skupino šol v slovenskih krajih pa so spadale šole, kjer so na prošnjo staršev šest ur dnevno otroke poučevali v prekmurskem narečju.
3. Na ravni srednjih šol so na gimnaziji, dekliški meščanski šoli in trgovski šoli v Murski Soboti poučevali le v madžarskem učnem jeziku, prekmursko narečje (vendščino) so poučevali le kot predmet.¹¹⁵

109 *MéV*, 21. november 1941, št. 27, 5.

110 *MéV*, 10. oktober 1941, št. 21, 2.

111 *MéV*, 10. oktober 1941, št. 21, 2.

112 *MéV*, 3. oktober 1941, št. 20, 3.

113 *MéV*, 12. september 1941, št. 17, 1 in 2; 26. september 1941, št. 19, 3.

114 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 131–132.

115 Prav tam, 132; podrobneje: Kokolj–Horvat, *Prekmursko šolstvo*, 384–410. Alojz Šeruga doma na Tišini, se spominja, kako je bilo v šoli pod madžarsko oblastjo. »Jaz sem takrat prišel v šolo, jeseni '41. Takrat so prišle madžarske učiteljice in madžarska učiteljica me je učila 1. in 2. razred. 3. in 4. razred pa sem hodil v Tropovce, prva biša na desno, Antauer so se pisali. Tam me je učila po madžarsko tudi hči (Antauer je bil šolski upravitelj že pred vojno). On je bil pa organist takrat v cerkvi. [...] Pred poukom smo se prekrizali in molili boga. [...] Madžarsko, vse je bilo v madžarščini.« (Tišina, 12. 4. 2018).

V Murski Soboti so tečaji madžarskega jezika (*kurzusi za vogrszki jezik*) stekli kmalu, tako za začetnike kot za tiste z že nekaj osnovami. Prijave na brezplačne tečaje za vse starostne skupine, in kot so poudarili tudi za oba spola, je od decembra 1941 sprejemal Pál Rostás, ravnatelj državne ljudske šole.¹¹⁶

Slika 25: »V celem Prekmurju so bili slovenski učitelji, kej sploh niso znali madžarsko. Oni so odšli /.../. Te (nove) učitelje so Madžari imenovali. En del je od tam prišel, en del pa od tu, ker so znali madžarsko, so lahko učili v osnovnih šolah.« (József Biro, Lendava, 26. januar 2020).

Vpis v državne osnovne šole je potekal med 1. in 3. septembrom 1941, šolnina je bila le 1 pengő. Revni so bili šolnine oproščeni. Začetek pouka na nižji stopnji se je v Murski Soboti in (Dolnji) Lendavi začel 9. septembra, na višji oziroma predmetni (6.–9. razred) pa 15. oktobra.¹¹⁷ Državna meščanska šola za deklice se je v Murski Soboti odprla 15. septembra. Letna šolnina je znašala 40 pengőjev in jo je bilo mogoče poravnati v osmih obrokih od oktobra 1941 do maja 1942, profesorska konferenca pa je od manj premožnih dijakinj sprejemala in obravnavala tudi prošnje za popust.¹¹⁸ Od 1. novembra 1941 do 31. marca 1942 je v Rakičanu pri Murski Soboti vrata ponovno odprla kmetijska šola za vse »zdrave, poštene in dobro vzgojene kmečke fante« v starosti od 16 do 21 let,

116 *MéV*, 5. december 1941, št. 29, 3.

117 *MéV*, 29. avgust 1941, št. 15, 3.

118 *MéV*, 5. september 1941, l. 35, št. 16, 4.

ki so zaključili osnovno (ljudsko) šolo. Urnik so prilagodili voznemu redu železnice, nevozači pa so lahko bivali v šolskih prostorih (stroške v višini 35 pengőjev je sofinanciralo kmetijsko ministrstvo). Del učnega programa je bilo tudi učenje pletenja košar, izdelave metel in krtač ter osnove dobrega gospodarjenja (*vörtivanye*). Ob koncu šolanja pa so prejeli izkaz, naziv in znak »zlátovlátni kmet«.¹¹⁹

Državna podpora za šole je stekla decembra 1941, ko je oblastni odbor pod vodstvom velikega župana viteza Istvána Szücsa za izgradnjo šol v Sebeborcih, Vadarcih, Markovcih in na Hodošu namenil 65.115 pengőjev in zagotovil dodatnih 22.176 pengőjev. Murskosoboški šoli se je namenilo 100.000 pengőjev.¹²⁰ Gimnazijci so se poleg verouka, matematike in naravoslovnih predmetov učili še štirih jezikov (madžarščina, latinščina, nemščina in »vendščina«). Dijaki so obvezno obiskovali t. i. Levente, predvojaško vzgojo, ki je bila namenjena vzgajanju v madžarskem vojaškem duhu.¹²¹

Levente kot paravojaška mladinska organizacija je novačila tudi prostovoljce za vojsko. Ustanovljena je bila leta 1921 in vključevala dečke in mladince med 12. in 21. letom, oktobra 1944 so k izpostavi organizacije pritegnili še dekleta med 12. in 19. letom. Del izobraževalnega in vzgojnega procesa je bilo zavračanje trianonske pogodbe. Zaradi paravojaškega ustroja se jo primerja ali enači s Hitler Jugend oziroma italijanskimi fašisti. Murskosoboška oziroma okrajna komanda Levente (Levente parancsnokság) je v stalno vojaško službo (*aktívna szlüzsba pri honvédségi*) pozvala tudi rezervne oficirje in dijaške vojaških šol iz Južnih pokrajin s poskusno dobo enega leta, rojene leta 1913 ali kasneje, a pod pogojem, da niso služili v jugoslovanski vojski.¹²² Konec novembra je pozvala vse rezervne oficirje in podoficirje v okraju Murska Sobotna pozvali, da zaradi potrjevanja čina posredujejo domovinski list, potrdila o činu in medaljah, če so jih prejeli in krstni list (oficirji so morali predložiti krstne liste staršev in tudi starih staršev, podoficirji zgolj staršev). Podatke za izdajo formularjev je do konca leta v murskosoboškem Delavskem domu (danes stavba mestne občinske uprave) zbiral Márton Galambos, okrajni Levente komandant.¹²³ Galambos je, na primer, pred božičem 1941 nagovoril mladino na Tišini. V govoru o ciljih te organizacije, je povedal, da »so nekoč Leventi bili najmlajši sinovi Arpadovičev«.¹²⁴

119 *MéV*, 19. september 1941, l. 35, št. 18, 3.

120 *MéV*, 19. december 1941, št. 31, 4.

121 Tako se spominja Angela Rugelj Ivanc Perhavec, ki je v času okupacije obiskovala murskosoboško gimnazijo (1937/1938 do oktobra 1944). Z družino je bila internirana v taborišču Ravensbrück, kasneje je bila v Rechlinu. Po prihodu Rdeče armade in osvoboditvi se je v Mursko Sobotno vrnila 31. avgusta 1945 in s šolanjem nadaljevala ter maturirala leta 1946. (*Devetdeset let gimnazije v Murski Soboti*, 42.). Lukač Marija iz Bakovce se o Leventih spominja: »V Leventih so bili fantje, ki so bili konec šole in niso bili v vojski. Ja, so še na našem travniku trenirali, bolj ob večerih med tednom. Smo jih kaj hodili tudi gledat.« (Bakovci, 12. 4. 2018). Alojz Šeruga, doma na Tišini, pa se spominja, »da so od 12 leta naprej morali že otroci hoditi na vaje Leventov v 6. ali 7. razredu, takrat že proti koncu vojne. Vaje so bile navadno pred cerkvijo. [...] To je bila bolj kot ena fškultura.« (Tišina, 12. 4. 2018).

122 *MéV*, 24. oktober 1941, št. 23, 4.

123 *MéV*, 28. november 1941, št. 28, 5.

124 *MéV*, 26. december 1941, št. 32, 6.

Iz knjižnic so bile umaknjene slovenske knjige, slovenski duhovniki pa so bili premeščeni v madžarske župnije. Kulturna in športna društva so organizirala predstave ter prireditve v madžarskem jeziku, v kinih so se vrteli madžarski in nemški filmi, prazniki so postali spet madžarski. V sredo, 20. avgusta 1941, na praznik svetega Štefana, so bile v Murski Soboti trgovine zaprte, v evangeličanski in katoliški cerkvi sta bili maši, pri kateri so bili tudi gasilci, ki so kasneje v središču mesta nadaljevali z godbo.¹²⁵ Avgusta je bila napovedana tudi nogometna tekma med Muro in športnim klubom iz Budimpešte, če pa ta ne bi prišel v Mursko Soboto (Madžarske železnice oziroma MÁV je za ta dan dala 50 % popust na nakup vozovnic), je bila v načrtu obisk športnega društva iz Zalaegerszega. Nogometna tekma je bila napovedana za 16. uro, po njej pa še zabava do zgodnjih jutranjih ur ...¹²⁶

Oblast je lahko odvezla radijske sprejemnike tistim državljanom, ki bi spremljali postaje tujih držav (*zsvűnejsnyi országi*) in na osnovi poslušanega širili protidržavno propagando.¹²⁷ Na kulturnem področju so se prireditve usmerile v polje ideologije. 26. novembra 1941 je imel posebno, dvojezično predavanje o komunizmu kot kugi, ki ruši in uničuje človeško moč (*od kommunizmusa kak kuge, steri szamo rüsi i vnicsűje cslovecsanszko jákoszt ...*) v Murski Soboti evangeličanski vojaški dekan Aleksander Županek (*Sándor Zsupánek, ev. vojaski esperes*).¹²⁸ Utrip Murske Sobote je na nek način narekoval tudi Miklós Horthy. Današnje Slovensko ulico v Murski Soboti je po prvi svetovni vojni jugoslovanska oblast preimenovala v Aleksandrovo ulico, po okupaciji pa je, tako kot v (Dolnji) Lendavi, preimenovala v Horthyjevo (Horthy Miklós utca). Zavetnik Murske Sobote je sv. Nikolaj (madž. Szent Miklós) in 6. decembra vsako leto se je (in se tudi danes) odvija Mikloševo senje oziroma Miklavžev sejem. V predprazničnem duhu in v čast Horthyju so decembra 1941 trajanje sejma podaljšali za tri dni.¹²⁹

125 *MéV*, 22. avgust 1941, št. 14, 1.

126 *MéV*, 15. avgust 1941, št. 13, 4.

127 *MéV*, 19. december 1941, št. 31, 3.

128 *MéV*, 5. december 1941, št. 29, 4.

129 »Sze za volo imendneva nasega Kormányzója obdrzsi 9–ga dec.« (*MéV*, 21. november 1941, št. 27, 2 in 28. november 1941, št. 28, 5).

Slika 26: Dijaki 2. razreda Srednje trgovske šole z učitelji med 2. svetovno vojno pred vhodom v grad v Murski Soboti.

MURA SPORTPÁLYA
MURASZOMBAT

1943. május 23.-án
vasárnap
délelőtt 1¹/₂ órakor

BAJNOKI LABDARUGÓ - MÉRKŐZÉS

SVSE-MURA
SOPRON I. o. bajnoki mérkőzés.

Kérjük a közönség szíves támogatását és megjelenését!

Szebb jövőt!
MURA S. E. LABDARUGÓ SZAKOSZTÁLYA

Helyárak:	Pályaszék	Tribün	Állóhely	Céltér- és határonalatti
	120	-80	-50	-30

Slika 27: Plakat z vabilom na nogometno tekmo med ekipama Mura Murska Sobota in SVSE Šopron 23. maja 1943 na stadionu v Murski Soboti.

Med priseljenci so bili najbolj izpostavljeni kolonisti, ki so se v več valovih v obdobju med obema vojnama naselili v okolico Dolnje Lendave. Prejemniki te zemlje iz časa jugoslovanske agrarne reforme so morali za »statistično obdelavo« posredovati podatke o lastništvu.¹³⁰ Leta 1941 je torej madžarska država izvedla likvidacijo jugoslovanske agrarne reforme in po uredbi zemlje niso mogli imeti tisti, ki so se kakor koli pregrešili zoper interese madžarskega naroda ali bi lahko predstavljali grožnjo za nacionalno varnost. Do dokončne odločitve so bili vsi, ki jim je reforma dodelila zemljo, proglašeni za zakupnike in nato razlaščeni. Primorski kolonisti pa so bili internirani.¹³¹ Madžarske oblasti so že poleti 1941 razlastile vse koloniste in druge naseljence, ki so ob jugoslovanski agrarni reformi dobili veleposestniško zemljo na veleposestvu Esterházy v Prekmurju. Po neuspešnih pogajanjih z italijanskimi oblastmi o prevzemu kolonistov iz Primorske in Istre so 22. in 23. junija 1942 v internacijsko taborišče Sárvár (Magyar királyi internáló tábor, Madžarsko kraljevo internacijsko taborišče) internirali 587 oseb (589, če prištejemo še dva, kmalu po internaciji v taborišču rojena otroka).¹³² Po nekaj mesecih bivanja v taborišču so otroke internirancev premestili k raznim družinam v Bačko, kjer so ostali do konca vojne. Jeseni 1942 in v začetku leta 1943 pa se je v NDH preselilo 57 internirancev. Taborišče Sárvár so konec marca 1945 osvobodili vojaki Rdeče armade. Od 587 internirancev (oziroma 589, če prištejemo še 2, kmalu po internaciji v taborišču rojena otroka) je med vojno v taborišču umrlo 23, zunaj taborišča pa 12 oseb. Največ ljudi je umrlo zaradi pomanjkanja hrane in podhranjenosti ter neznosnih higienskih razmer, vzrok smrti nekaterih internirancev, ki so umrli zunaj taborišča, pa je neznan.

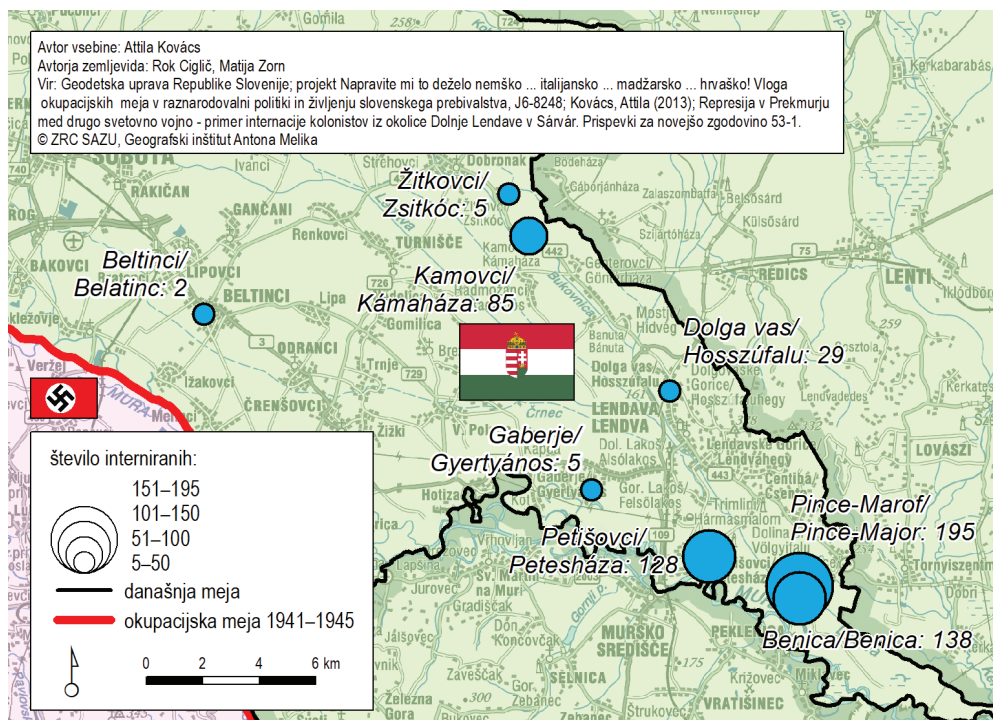
130 *MéV*, 18. julij 1941, št. 9, 8.

131 Fujs, *Prisilne selitve etničnih skupin*, 67.

132 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 133; podrobneje: Kovács, *Represija v Prekmurju*, 186–195).

Slika 29: Dvorišče internacijskega taborišča Sárvár na posnetku iz leta 1942.

Slika 30: Število v Sárvár interniranih primorskih kolonistov iz okolice Dolnje Lendave leta 1942, po naseljih.

Slika 30: Kolonisti iz Kamovcev med oranjem zemlje leta 1940.

V nasprotju s priseljenci oziroma prišleki, ki so bili za madžarske okupatorske oblasti nezanesljivi, je bil odnos do domačinov strpen in prijazen: »*Prekmurske Slovence, ki so bili sami ali njihovi predniki rojeni v pokrajini pred 31. oktobrom 1918, je madžarska uprava smatrala za sebi lojalne državljane, ki so bili sicer 22 let pod napačno propagando in vzgojo, vendar se jih da ponovno prepričati v to, da so Vendi, kar naj bi bil prvi korak k spoznanju, da so Madžari. Vzgoja in propaganda torej in ne represija.*«¹³³ Preimenovali so se kraji, ulice in trgi, vzgojo in propagando pa je usmerjalo in vodilo Madžarsko prosvetno društvo za Vendsko krajino (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület oziroma VMKE), ki je kmalu po ustanovitvi maja 1941 izdalo prvo številko časopisa *MéV*. Časopis je izhajal v letih 1884–1919 in ponovno od 24. maja 1941 do 23. marca 1945. Osrednji prekmurski tednik je do konca vojne izhajal v madžarskem jeziku, a nekaj člankov so v vsaki številki sicer prevedli v prekmursko narečje, a zgolj zato, da so slovensko govoreče prebivalce, in teh je bilo okoli 90.000 (Madžarov pa 15.000), neposredno in sproti obveščali o dogajanju v regiji in širši domovini ter o vseh oblastnih ukrepih (*razglasi* in *zapovedi*). Teh pa vse od okupacije res ni bilo malo in so se posameznika največkrat dotikali pri socialnih vprašanjih.

Pogoj za čim hitrejšo integracijo Prekmurja v madžarsko gospodarstvo je bila vzpostavitev infrastrukturne povezave z madžarskim zaledjem oziroma z notranjostjo države. Tako so do konca aprila 1941 vzpostavili avtobusno povezavo na relaciji Nagykanizsa-Dolnja-Lendava-Murska Sobota, v začetku maja pa so uspeli Mursko So-

133 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske*, 69 (Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 133).

boto prek Porabja povezati z Monoštrom. Na prošnjo vodstva Murske Sobote pa so v drugi polovici maja 1941 z avtobusnimi linijami povezali še središče okraja z Gornjo Lendavo (danes Grad), Rogašovci in Dolnjo Lendavo. Povezavo z notranjostjo Madžarske so vzpostavili tudi po železnici. Murska Sobota prek Hodoša, Dolnja Lendava pa prek Dolge vasi sta bili že v času Avstro-Ogrske povezana z notranjostjo države. V času Jugoslavije pa so jugoslovanske oblasti tračnice med Hodošem in državno mejo ter med Dolgo vasjo in državno mejo odstranile.¹³⁴ Uslužbenci državnih železnic (MÁV) so v promet sprva vključili Mursko Soboto, ki so jo povezali s Körmendom ter Sombotelom (Szombathely, središče Železne županije). Motorni vlaki so 5. maja 1941 začeli štirikrat dnevno voziti iz Murske Sobote, v začetku junija pa so v madžarsko železniško omrežje integrirali še Dolgo vas, do oktobra 1941 pa so prek Dolnje Lendave z Zalaegerszegom povezali še Čakovec.¹³⁵ 7. julija 1941 je bila vzpostavljena izboljšana železniška povezava med Sombotelom in Mursko Soboto s povezavo do Budimpešte. Če je potnik šel na prvi jutranji vlak ob 06.25, je v Sombotel prispel tri ure kasneje, na Južno (Déli) ali Vzhodno (Keleti) budimpeštansko postajo pa ob 21.45.¹³⁶

Menjava jugoslovanskih registrskih tablic, vozniških dovoljenj in potrdil o lastništvu vozil je potekala do 1. marca 1942.¹³⁷ V Murski Soboti je po odloku policijske uprave v Sombotelu pregled avtomobilov in motornih koles z jugoslovansko registrsko tablico potekal 14. oktobra 1941. Za novo tablico je bilo treba plačati 4 pengőjev, za pregled motornih koles 5 pengőjev in 7 pengőjev za avtomobile. Za madžarsko vozniško dovoljenje je bilo treba zaprositi do 31. decembra 1941 po ceni 2 pengőjev, po tem terminu pa 6 pengőjev.¹³⁸ Menjava avtomobilskih gum v tistem času je bila skoraj neizvedljiva. Zaradi vojnega stanja je primanjkovalo gume in ker se je bližala zima, so čevljarjem dovolili, da za 50 % povečajo izdelavo in prodajo obutev s podplati.¹³⁹ So pa prebivalce pozivali, da zbirajo staro gumo (obutev, kolesarske gume ipd.), saj so prodajalci le tako lahko zagotovili nabavo nove obutve (*Vszáki, ki csé obüteo z gumi-podplati, nam more sztári gumi nabrati!*). V časopisnih oglasih so kupce pozvali k zbiranju in oddajanju po 0.30 pengőja na kilogram.¹⁴⁰

Kljub dokaj hitri vzpostavitvi infrastrukturne povezave z notranjostjo države so zaradi spremenjenih gospodarskih razmer tovarniški obrati v Murski Soboti zašli v težave. Kot je razvidno iz članka, objavljenega v tedniku *MéV* 17. oktobra 1941, so vse štiri soboške tovarne, Benkojeva tovarna mesnih izdelkov, Dittrichova tovarna kovin in

134 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 33.

135 Prav tam, 134.

136 *MéV*, 11. julij 1941, št. 8, 4.

137 *MéV*, 10. oktober 1941, št. 21, 3.

138 *MéV*, 10. oktober 1941, št. 21, 4.

139 *MéV*, 17. oktober 1941, št. 22, 5.

140 *MéV*, 17. oktober 1941, št. 22, 6.

pločevin ter tekstilni tovarni Cvetiča in Šiftarja delale le s polovičnim obratom, številni prekmurski sezonski delavci težave pri iskanju službe in madžarske vojaške oblasti so jih del preusmerile na madžarska veleposestva.¹⁴¹ Vsak se je skušal znajti, koz je vedel in znal. Poleti 1941 so se pred okrajnim vojaškim poveljstvom v Murski Soboti morali zagovarjati lokalni tihotapci blaga in julija so jih izrekli denarne kazni: vaščan iz Rankovec je moral za tihotapstvo dobrin in živeža plačati 50, drug iz Markovec pa 15 pengőjev. Moški iz Satahovec je zaradi posedovanja orožja dobil kazen 15 pengőjev, nekdo iz Kančevcev pa pengőjev zaradi posedovanja »skritega jugoslovanskega blaga«. Nek Sobočanec ni prijavil motornega kolesa, sledila je kazen 5 pengőjev. Zaradi nedovoljene sečnje v gozdu pa je moral plačati 20 pengőjev moški iz oddaljenega Mátyásdomba (županija Fejér).¹⁴² Tihotapstvo ni zamrlo, trgovina na črno in vojno dobičkarstvo niso zamrli, na kar so opozarjali tudi v *MéV* in pozivali državljane k ukrepanju proti takšnim nepoštenim praksam (*»Vsza postena vogrszka javnoszt naj primle vküper prouti onim, ki blago szkrivajo ali cejne vlecsejő gor.«*)¹⁴³

141 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 134.

142 *MéV*, 11. julij 1941, št. 8, 6.

143 *MéV*, 7. november 1941, št. 25, 2. Alojz Šeruga s Tišine se spominja, kako so moški čez Muro tihotapili galic (modra galica oziroma bakrov sulfat), ki se je uporabljal za škropljenje. V spominu mu je ostalo tudi, da so »ženske čez tihotapile meso, šunke povojene (dimljene, op. p.)« in da »Madžari niso bili toliko pametni, da bi eno žensko nastavili, ker moški pa ni smel ženske pregledati. Zato so si ženske oblekle več kril in notri šunke razrezane na manjše kose; nazaj pa so nosile blago, ki so si ga gor navezale; vojak, carinik pa ni smel pregledovati.« (Tišina, 12. 4. 2018). Alojzija Gumilar je v času vojne živela na Petanjcih. Spominja se: »Ja, tihotapilo pa se je redno. Največ v Avstrijo, manj na Štajersko. Ja živila, nazaj smo pa dobili oblačila. Stara mama je tam imela tudi poznane (ljudi), ki so imeli velike trgovine pa gostilne ... Še nam, otrokom so vse navezali, da smo nosili čez. Babica so si tudi navezali vse čez, moko in jajca ter smo šli; nazaj pa smo nosili oblačila.« (Petanjci, 12. 4. 2018).

3

(3) Die Hinterlegung einer Sollsicherheit wird in den vorstehend angeführten Fällen nicht verlangt, es sei denn, daß begründeter Verdacht gegen die Zuverlässigkeit des Berechtigten besteht.

Artikel 3

Als Erzeugnisse der Landwirtschaft im Sinne des Art. 2 Absatz 2 gelten auch frische Weintrauben, Weinmaische und Traubenmoß, dessen Gärung noch nicht beendet ist, falls sie längstens bis zum 30. November des Erntejahres in die eigenen Weinfelder über die Grenze gebracht werden.

Artikel 4

Für Einhufer, die zum Wirtschaftsbetrieb der im Artikel 2 Absatz 1 bezeichneten Grundstücke gehören, wird Zollfreiheit gewährt, wenn diese Tiere im angrenzenden Grenzbezirk befallenen oder einer tierärztlichen Behandlung unterzogen werden sollen und danach zurückgebracht werden.

Artikel 5

(1) Als Mundvorrat dürfen die Bewohner des einen Grenzbezirks in den anderen Grenzbezirk zollfrei genussfertige Nahrungsmittel für einen Tag im Gewicht von drei Kilogramm und außerdem Wein in einer Höchstmenge von zwei Eitern mit sich führen; auf die Gegenstände der staatlichen Monopole erstreckt sich die Vergünstigung nicht. Den in der Landwirtschaft tätigen Arbeitern darf der Mundvorrat nachgetragen werden.

(2) Die Bewohner des einen Grenzbezirks dürfen zollfrei zum eigenen Verbrauch Zigarren, Zigaretten und Tabak in den anderen Grenzbezirk mitnehmen, wenn es sich nur um Mengen handelt, die den Bedarf eines Rauchers für einen Tag nicht überschreiten. Die Höchstmenge beträgt:

bei Zigarren	10 Stück,
bei Zigaretten	25 Stück,
bei Tabak	50 Gramm,
bei Rahtabak	3 Stück (Rollen).

Artikel 6

Arbeiter und Angestellte dürfen die ihnen vom Arbeitgeber üblicherweise als Deputat gewährten Bodenzeugnisse auf den Zollstraßen zollfrei über die Grenze in ihre Behausung verbringen.

Artikel 7

(1) Gegenstände des eigenen Bedarfs der Bewohner des einen Grenzbezirks, die in den anderen Grenzbezirk unter der Verpflichtung der Rückbringung gebracht werden, um dort ausgebeizt zu werden, bleiben von Zoll befreit.

(2) Vom Zoll werden ferner die nachstehend angeführten Gegenstände befreit, die von den oben genannten Personen des einen Grenzbezirks in den anderen Grenzbezirk unter der Verpflichtung der Rückbringung gebracht werden, um dort eine Verarbeitung zu erfahren:

a) Getreide, Samen, Hülsenfrüchte, Ölfrüchte, Hanf, Flachs und ähnliche landwirtschaftliche

(5) Az elől említett esetekben nincs szükség vámbiztosíték nyújtására, csak akkor, ha a jogosult megbízhatósága tekintetében megkövetelt áll fenn.

3. cikk

A 2. cikk értelmében mezőgazdasági terméknek kell tekinteni a friss borszőlőt, szőlőcserét és a szőlőmustot is, melynek erjedése még nem fejeződött be, ha azt legkésőbb a szüretelési év november 30-áig a határon a saját borpincébe átviszik.

4. cikk

A 2. cikk (1) bekezdésében megjelölt birtokok gazdasági üzeméhez tartozó egypatakokat vámentesség illeti meg, ha azokat patkolás, vagy állatorvosi kezelés végett az állatteni határkerületbe viszik és azután visszahajtják.

5. cikk

(1) A határkerületi lakosok eleségkészlet gyanánt naponként legfeljebb három kilogramm elkészített élelmiszert és azonkívül legfeljebb két liter bort vihetnek magukkal vámentesen a másik határkerületbe; ez a kedvezmény az állami egyeduralás tárgyaira nem terjed ki. Az eleségkészleteket a mezőgazdasági munkások után át lehet vinni.

(2) A határkerületi lakosok saját használatukra annyi szivart, szivarkát és dohányt vihetnek magukkal vámentesen a másik határkerületbe, amennyi egy dohányos napi szükségletét nem haladja meg. A legnagyobb mennyiség:

szivarból	10 darab,
szivarkából	25 darab,
dohányból	50 gramm,
bagóból	3 db (tekercs).

6. cikk

Munkások és alkalmazottak a munkaadó által szokásszerű járandóságként adott terményeket háztartásukba a határon át vámentesen szállíthatják.

7. cikk

(1) Határkerületi lakosok a saját használatukra szolgáló tárgyakat a visszavitel kötelezettsége mellett javítás végett vámentesen vihetik át a másik határkerületbe.

(2) Vámentesek továbbá azok az alább felsorolt tárgyak, melyeket az előbbiektől a másik határkerületbe visszaszállítás kötelezettsége mellett azért visznek át, hogy ott kikészítsék:

a) gabona, magvak, hüvelyesek, olajosnóvények, kender, len és hasonló mezőgazdasági

Slika 31: Bilateralni dogovor o maloobmejnem prometu in trgovini med Nemčijo ter Madžarsko. Obmejni prebivalci so bili pri dnevem prehodu oproščeni plačila carine za cigare, cigarete in tobak za osebno uporabo. V 2. odstavku 5. člena so določili zgornjo omejitev po gramih in kosih tobačnih izdelkov.

S spremembo oblasti so se spremenile pristojnosti določenih institucij. Slovenske oziroma jugoslovanske so bile nične. Po celotni Madžarski so vzpostavljali Zelene križe, ki so delovali tam že med obema vojnama. Zeleni križ (*Zöld Kereszt/Zöldkereszt*) je bila organizacija za varovanje javnega zdravja, ki je v osnovi organizirala skrb za družine, posebej za nosečnice, mame in dojenčke ter šolske otroke. Pomemben del njihovega preventivnega delovanja je bilo preprečevanje in nadzor nalezljivih bolezni (spolno prenosljive bolezni, trahom in tuberkuloza) na podeželju. Medicinska sestra iz Budimpešte je koordinirala ustanovitev Zelenega križa v Murski Soboti. Mesto je dobilo tudi protituberkulozni dispanzer¹⁴⁴, vendar je treba poudariti, da to sploh ni bil prvi tak dispanzer, vzpostavljen s strani madžarskega zdravstvenega sistema. Protituberkulozno ligo Rdečega križa so v Murski Soboti ustanovili »že« v času Dravske banovine (1934), osrednja tuberkulozna liga v Ljubljani pa je naslednje leto ustanovila še protituberkulozni dispanzer, ki je sprva deloval v prostorih Splošne bolnišnice, v kateri je bil nameščen tudi rentgenski aparat. Protituberkulozna liga je tedaj iz sredstev, ki jih je dobivala iz članarine, podpor podjetij in občin ter plačil za preglede, v Nemčiji kupila rentgenski aparat. V dispanzerju so sistematično pregledovali delavce večjih podjetij in obratov v Murski Soboti, na rentgenske preglede pa so prihajali tudi bolniki iz širše regije.¹⁴⁵ Z rednimi aktivnostmi so v murskosoboškem zdravstvenem domu začeli septembra 1941. Vsak petek popoldan so sestre Zelenega križa ženskam svetovale o negi otrok in dojenčkov, poseben termin so odprli za nosečnice (vsak petek od 13. do 15. ure), tudi za vprašanja o spolno prenosljivih boleznih so bili na voljo ob petkih popoldan. Socialno šibkim so nudili brezplačno medicinsko pomoč. Ordinacija za zdravljenje trahoma, trdovratne nalezljive očesne bolezni, je bila odprta ob ponedeljkih in četrtnih od 14. do 16. ure.¹⁴⁶ Zaradi epidemije trahoma so bila v Dravski banovini med najbolj dejavnimi zdravstvena okrožja prav v Prekmurju. Tri so bila v soboški občini (Murska Sobota, Križevci in Grad na Goričkem) in tri v lendavski (Lendava, Dobrovniki in Beltinci). Zdravstvena oskrba v Prekmurju v obdobju med obema vojnama bi bila skoraj nemogoča brez pomoči medicinskih sester, učiteljev in sodelovanja Rdečega križa.¹⁴⁷ Murskosoboški Rdeči križ je nadaljeval s svojo primarno dejavnostjo, od 16. junija 1941 je bilo preko njega vojnim ujetnikom (*zgrábleni v tühinszki ország*) odposlanih veliko paketov z najvišjo dovoljeno težo 1 kg in z omejitvijo oddaje enkrat mesečno. Poslati je bilo dovoljeno tudi meso za klane divjadi, ovčjo skuto, vino, suho sadje (*sklójce*) in gobe, ječmenova kava, marmelada in kompot, in celo sveže ribe ter sadje ...¹⁴⁸

144 *MéV*, 18. julij 1941, št. 9, 5.

145 Kerek, *Naša prva skrb*, 153.

146 *MéV*, 12. september 1941, št. 17, 1.

147 Kerek, *Naša prva skrb*, 145.

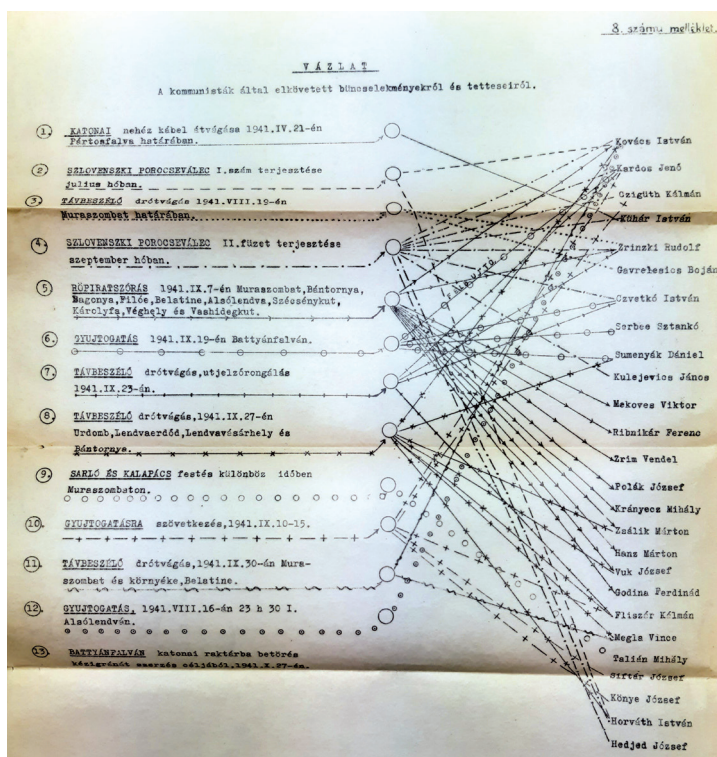
148 *MéV*, 15. avgust 1941, št. 13, 4.

15. septembra 1941 so na murskosoboškem sodišču sombotelskemu predstavniku sirotišnice predali seznam sirot (*ársvinszka deca*) iz časa prve vojne in skrbniška potrdila, da bi uredili in poenotili socialno skrbstvo, kot je bilo pred aprilom 1941. Za skoraj 4000 sirot v Železni županiji je bil pristojen Sombotel, del finančnih sredstev za prekmurske sirote je bil v murskosoboškem občinskem fondu, manjši pa še v ljubljanski hipotekarni banki.¹⁴⁹

149 *MéV*, 12. september 1941, št. 17, 1.

Poskus upora in položaj Judov

Čeprav se je odporniško gibanje v Prekmurju po razvitosti bistveno razlikovalo od gibanj v preostalih delih Slovenije, pa so se tudi na levem bregu Mure med okupacijo oblikovale štiri manjše oborožene skupine. Prva odporniška organizacija, ki jo je vodil Štefan Kovač, je bila del enotnega gibanja v organizaciji Komunistične partije Slovenije in je začela delovati po napadu sil osi na Sovjetsko zvezo.

Slika 32: Skica, ki so jo pripravili madžarski žandari (csendőrség), prikazuje 13 sabotažnih in propagandnih akcij odporniškega gibanja ter njihove izvajalce od aprila do oktobra 1941.

Slika 33: Štefan Kovač, narodni heroj, organizator prvega odporniškega gibanja, v prvem letu okupacije; oktobra 1941 je padel v boju pri naselju Gančani.

Po razbitju odporniškega gibanja oktobra 1941 in vse do jeseni 1944 v Prekmurju ni bilo oboroženega odpora. V začetku oktobra 1944 sta v Prekmurju delovali dve manjši oboroženi enoti. Džemsova četa je v Prekmurje prišla s Štajerske s ciljem vzpostavitve partizanstva in političnih organizacij, skupina Daneta Šumenjaka in Jožeta Kramarja Juša pa je ob pričakovani kapitulaciji Madžarske poskusila prevzeti oblast. Menila sta, da bo do kapitulacije prišlo že nekaj dni pred radijskim govorom regenta Horthyja 15. oktobra 1944, v katerem je zaprosil zaveznike za mir in pretrgal stike z Nemci. Oblast na Madžarskem so prevzeli fašisti in njun načrt, da bi z manj kot desetimi oboroženimi pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju razorožili petdesetkrat ali stokrat številčnejšo madžarsko vojsko, ni imel možnosti za uspeh ...¹⁵⁰

Nobena od obeh skupin svojih ciljev ni uresničila. Zadnja organizacija, ki je delovala v Prekmurju, je bila Prekmurska četa, ustanovljena (še)le januarja 1945. Enotam Rdeče armade je v začetku aprila istega leta pomagala pri osvobajanju Prekmurja.

150 Štesl, *Delovanja Slobodana Šumenjaka*, 401.

Slika 34: Narodni heroj Dane Šumenjak (prvi z desne) s soborci; 22. oktobra 1944 je padel v boju na Vaneči.

Slika 35: Grob partizana Alojza Škerjanca - Mirka v Monoštru. Kot pripadnik Prekmurske čete je v boju z madžarskimi orožniki padel 21. marca 1945 v naselju Sakalovci v Porabju.

Slika 36: Voglerjeva lovska koča v Bukovnici, kjer je v začetku leta 1945 bivala Prekmurska četa.

Čeprav je madžarska okupacijska oblast s svojim ravnanjem poskušala na svojo stran pridobiti Prekmurce staroselce, pa je del levo usmerjenih domačinov v okviru Osvobodilne fronte pod vodstvom Štefana Kovača že v poletnih mesecih 1941 v Prekmurju izvedel več sabotaž. Odporniško gibanje so že jeseni istega leta madžarske oblasti razbile, večino aktivistov zajele, le malokomu se je uspelo izogniti aretaciji in zapustiti Prekmurje. Evgena (Jenija) Kardoša in Štefana Cvetka so 31. oktobra 1941 obesili na dvorišču soboškega gradu. Protiokupatorska dejavnost na tem območju je bila tako de facto zatrta vse do leta 1944¹⁵¹, pred tem pa je bil na političnem področju kot komunist dejaven leta 1914 v Murski Soboti rojen Ali (Aladar oziroma Vladimir) Kardoš, Evgenov brat.

151 Kerec, Kovács, *Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti*, 134–135.

Slika 37: Obešanje Evgena Kardoša in Štefana Cvetka 31. oktobra 1941 na dvorišču soboškega gradu.

Kardoševi so bili Judje. V času Avstro-Ogrske je bilo Judov v Prekmurju skoraj tisoč, po razpadu monarhije pa se je njihovo število zmanjševalo, tako da so leta 1941, ko so madžarske oblasti tam izvedle popis prebivalstva, popisale le še 438 Judov judovske in nejudovske veroizpovedi. Kljub temu, da so številni antijudovski predpisi Jude močno diskriminirali, pa življenje večine prekmurskih Judov ni bilo ogroženo vse do 26. aprila 1944.

Junija 1941 je bil na Madžarskem sprejet antisemitski zakon, ki je imel tri bistvene točke: **1.** Judom so bili odvzete vsi ključni položaji v gospodarstvu. **2.** Določeno je bilo razmerje odvetnikov, zdravnikov, inženirjev in drugih. **3.** Prepovedane so bile poroke med Judi in kristjani, zato so morali vsi pari pred poroko obvezno opraviti zdravniški pregled.¹⁵²

Madžarska vlada ni nikoli pristala na nenehne nemške zahteve po internaciji madžarskih Judov. Ministrski predsednik Miklós Kállay je Nemcem odgovarjal, da je Madžarska z zakoni, ki jih je sprejela dotlej, naredila vse in da ostrejših ukrepov ne namerava sprejeti, ker za to nima ne tehničnih in ne ostalih možnosti. Soboški župan Hartner in predsednik enote vladne Stranke madžarskega življa (Magyar Elet Párt) je o tem mnenje izrazil novembra 1942: »*Milijon Židov predstavlja tuje telo na državnem telesu*

152 Toš, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*, 68.

*Madžarske. Po nečloveški poti se jih ne da odstraniti, se pa zato morajo do konca vojne zadovoljiti s takšnimi ukrepi. Prav tako pa stranka ne more nobenemu obljubiti paradiža, tudi po koncu vojne ne.*¹⁵³

Ali Kardoš je v reviji *Mladi Prekmurec* objavljajal pesmi in prevode. Po končani gimnaziji mu oblasti niso dovolile nadaljevati šolanja v Dravski banovini zaradi širjenja komunističnih idej. Tako je moral končati trgovsko šolo v Čakovcu in nadaljevati družinsko tradicijo.¹⁵⁴ Družina Kardoš se je preživljala z majhno prodajalno oziroma železnino. Ali se je kmalu zaposlil v Cvetičevi tovarni perila in leta 1933 postal sekretar prekmurske partijske organizacije. Leta 1935 se je preselil v Ljubljano in sodeloval pri številnih listih (upravnik časopisa *Ljudska pravica*). Glavna naloga mladoprekmurcev je bilo razpečevanje komunistične propagande oziroma literature. Komunistov niso tolerirali ne vodilni katoliški duhovniki, na primer Jožef Klekl, ne soboški župan Hartner, pa tudi industrialec Jožef Benko ne. Niso jih pa v tistem času preganjali. Skupaj s Štefanom Kovačem in z Rudijem Čačinovičem je bil 7. februarja 1940 interniran v Bileci.¹⁵⁵ Ali je bil kmalu po vrnitvi iz Bileče v Mursko Soboto priprt, v zaporu so ga mučili. Leta 1941 so ga madžarske oblasti poslale v taborišče Bor, od tam pa so ga leta 1944 gestapovci odpeljali v koncentracijsko taborišče Flossenbug, kjer je umrl leta 1945.¹⁵⁶

Veliko premožnejših Judov v Murski Soboti je, morda presenetljivo, gmotno in moralno podpiralo Kulturbund, in prav soboški kulturbundovci so z izdajo pomagali ujeti edinega judovskega aktivista Alija Kardoša. Po konfinaciji je skušal njegovo delo nadaljevati njegov resda bolj idealistično razpoloženi brat Jeni, ki je dobil nalogo, da likvidira župana Hartnerja, a mu je poskus spodletel. Sledila je nepojasnjena izdaja Jenija in njegovega dekleta Justine. Posledično je Hartner Jenija dal usmrtiti z obešenjem na dvorišču soboškega gradu.¹⁵⁷

»Jaz sem Žid, ampak apostola Pavla cenim in ga rad berem«, je malo za res, malo v šali svojemu prijatelju, Ivanu Camplinu (1912–2008), duhovniku na Gornjem Seniku, pred okupacijo dejal tedanji soboški nadrabin dr. Lazar Roth. Kot se je kasneje Camplin spominjal, sta se o vprašanju vere pogovarjala na enem izmed skupnih prijateljskih izletov.¹⁵⁸ Dr. Roth je bil zadnji murskosoboški rabin, katerega življenjska pot se je končala 7. oktobra 1944 v Auschwitzu. 27. aprila so blizu 300¹⁵⁹ prekmurskih Judov iz soboške

153 Fujs, *Izbodišča madžarske okupacijske politike*, 181–182.

154 Toš, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*, 67.

155 Prav tam, 65.

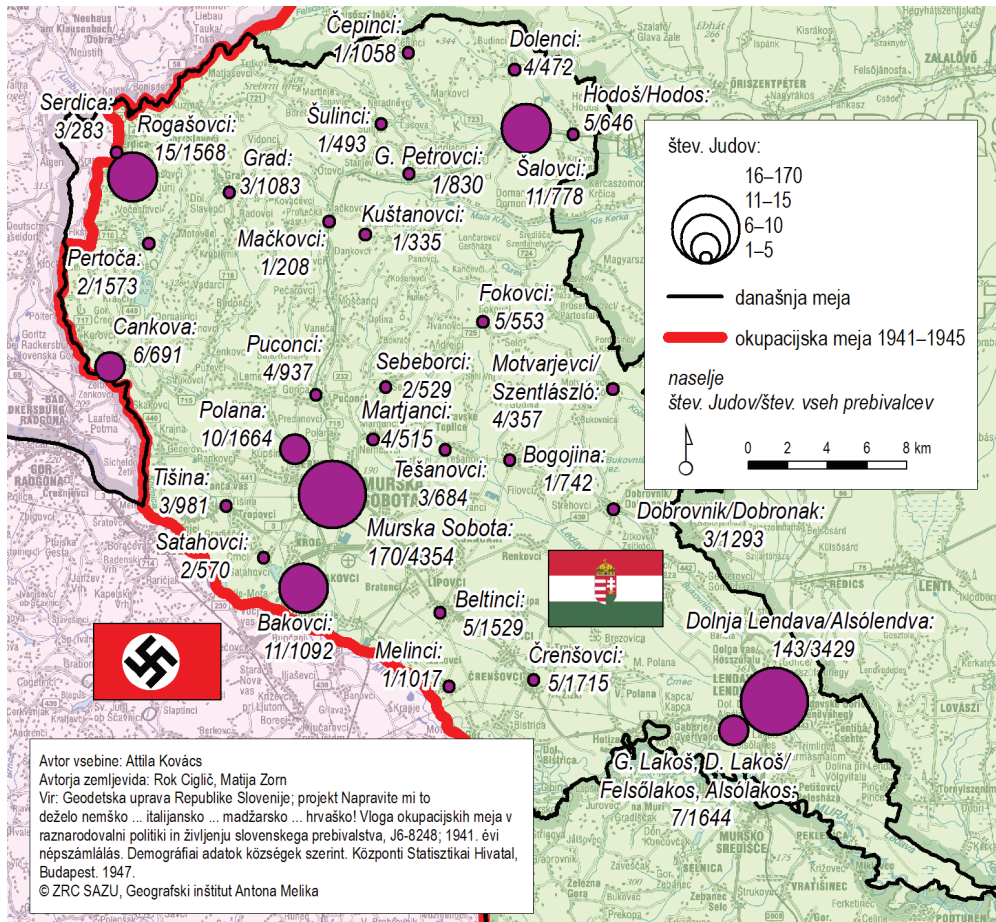
156 Prav tam, 67.

157 Prav tam.

158 Kerec, *Judje v Murski Soboti*, 592.

159 Podatki se v virih in dostopnih publikacijah razlikujejo, tudi od 280 do 367 odpeljanih v prvem valu. Sobivanja z Judi se dobro spominja Marija Lukač iz Bakovec »Bili sta družini Rajh in »Špitzer«. Špitzerjevi so živeli tam, kjer je danes župnija. Ena izmed njih bi naj bila še v Ljubljani. Njim so vse imetje odvzeli. Pri Špitzerjevih je bila ena »Božika«, ki je težko hodila, nje niso odpeljali. Bila pa je še ena, ki so jo odpeljli skupaj z družino Rajh (z Aranko

in lendavske sinagoge, kjer so jih dan prej zbrali, skozi Čakovec in Veliko Kanižo (Nagykanizsa) v več transportih in različnih časovnih intervalih (v drugem valu deportacij je bil jeseni 1944) prepeljali v Auschwitz. Grozote vojne je preživel manj kot 30 Judov.

Slika 38: Število Judov po naseljih v Prekmurju leta 1941.

in Šariko), Geza in Zolti pa sta bila v madžarski vojski. Vsi ti Judje pa so se dali krstiti, da jih ne bi odpeljali, ker so zdaj katoličani; pa so jih vseeno odpeljali. Vrnile se je samo Aranka. Šarika pa ni preživel; groza je to, kar so tam počeli Nemci ...» (Bakovci, 12. 4. 2018). Aranka je Zlatica Reich–Krenos, ki je Auschwitz preživel (Toš, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*, 83–84). Podrobneje o družini Špitzer (Spitzer): Toš, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*, 147–149.

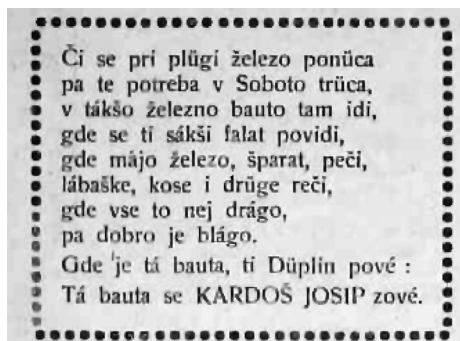
Slika 39: Notranjost murskosoboške sinagoge oziroma, pravilneje, izraelitskega templja.

Slika 40: Lendavsko ali dolgovaško judovsko pokopališče, na katerem so pokopani Judje iz Lendave in okoliških vasi.

Slika 41: Preživeli taboriščniki junija 1945 v Murski Soboti.
Med njimi je tudi 16 prekmurskih Judov.

Slika 42: Oglas družine Kardoš za njihovo prodajalno železnine
v murskosoboškem časopisu *Düplin* februarja 1940.

Romi v Prekmurju

Podobno kot drugod so bili Romi preganjani tudi v Prekmurju. Nemške oblasti so pripravile načrte izselitev, a ga zaradi predaje Prekmurja Madžarom niso uresničile. O porajmosu, množičnem uničevanju evropskih Romov v koncentracijskih taboriščih, se v javnosti več govori in predvsem raziskuje v zadnjem desetletju ali dveh¹⁶⁰, čeprav sta med prvimi strokovna dela in raziskave začela objavljati dr. Vanek Šiftar in Franc Kuzmič. Pomembni so tudi viri bibliotekarke in bibliografke Nikice Brumen. Na porajmos v več evropskih državah, posebej pa v Nemčiji, se je začelo opozarjati potem, ko se je v Berlinu 24. oktobra 2012 s spomenikom v bližini Brandenburških vrat Romom in Sintom, ki so bili žrtve nacističnega holokavsta, poklonila nemška oblast (Angela Merkel). 2. avgust je mednarodni dan spomina na romske žrtve holokavsta. Številni so ga obeležili na romskem pokopališču Uštica v Jasenovcu, kjer je bilo pobitih več kot 16000 Romov (srbski zgodovinarji navajajo, da 100.000).¹⁶¹ 20. maja 1942 je prišel ukaz Vrhovne oborožene komande v NDH, da zberejo vse Rome in jih prepeljejo v Jasenovac. Prekmurskim Romom je bilo dáno, da niso bili deportirani v to zloglasno taborišče.¹⁶²

Madžari so proti Romom nastopili z ostrimi ukrepi, jim prepovedali rejo psov, uporabo dvokoles, uvedli so dnevne in nočne straže žandarjev v romskih naseljih. Prisilili so jih, da delajo na madžarskih poljih, pogosteje leta 1943, ko je na Madžarskem

160 V zadnjih letih je izšlo več monografskih del o romskih žrtvah holokavsta. Ob *Porajmos* (2015) tudi Horvat Muc, Pušča: *največje romsko naselje v Sloveniji*, 58–61; Horvat Muc, Acković, *Vpliv genocida nad Romi*,

161 Horvat, Acković, *Porajmos*, 7. V mnogih nemških mestih so v letih 1933 in 1934 organizirali komunalna taborišča za Rome in Sinte. V Bickendorfu pri Kölnu (tudi Köln–Bickendorf) je bilo od 23. aprila 1935 zbirno komunalno taborišče za skoraj tisoč Sintov in Romov (Zigeunerlager). Mesto so imenovali tudi Schwarz–Weiß–Platz oziroma Črno–belo mesto (Horvat, Jožek Muc–Djurić, Rajko, *Elementi nacionalne zgodovine in kulture Romov*, 34). Po odloku iz leta 1935 je bil glasbenikom romskega porekla javni nastop v Nemčiji prepovedan. Po Nürnberškem zakonu o rasah (15. september 1935) so bili Judje in Romi obravnavani kot rase »tujega porekla«. V času berlinskih olimpijskih iger je bilo od 4. do 6. julija 1936 v današnji berlinski četrti Marcan formirano zbirno taborišče Romov in Sintov, kamor so jih odvedli okoli 600. Od tu so mnoge deportirali v »Cigansko družinsko taborišče«. V to taborišče, tudi z oznako B II e, so po Himmlerjevem ukazu (16. december 1942) deportirali okoli 22600 Romov in Sintov z vseh zasedenih območij (Horvat, Jožek Muc–Djurić, Rajko, *Elementi nacionalne zgodovine in kulture Romov*, 28–29, 68).

162 Prav tam, 20.

primanjkovalo delavcev. Deset Romov iz Pušče so, na primer, poslali na delo v Šopron. Nekateri so od tam uspeli pobegniti, a so tiste, ki so jih prijeli, ustrelili, druge so deportirali v taborišča na Madžarsko ali v Nemčijo. Po podatkih Zveze Romov Slovenije je bilo v madžarska taborišča odpeljanih sedemindvajset Romov iz Prekmurja, navedena pa so tudi imena šestih Romov, ki so bili ustreljeni kot talci 27. februarja 1945 v Turnišču.

Ob zadnjem popisu leta 1931 je v Prekmurju v 34 vaseh živelo 818 Romov, največ v Černelavcih (romsko naselje Pušča/Murska Sobota), in sicer 158. Podžupan Železne županije (pod njeno upravo je spadala tudi Murska Sobota) je 7. februarja 1945 prejel dopis, da je treba zaradi varovanja vojaške in zasebne lastnine, zaščite prebivalstva in vojaških tajnosti na območjih, kjer potekajo vojaške operacije, in v zaledju zbrati Rome in jih odstraniti s teh območij ... Ostali so tisti, ki so tu živili kot potomci več generacij in so živeli zgledno (*»dobro obnašanje«*).¹⁶³ O tem priča ustno izročilo pa tudi slikovne podobe. Za zglednega se lahko šteje tudi tiste, ki so služili v madžarski vojski. Rom J. S., doma najverjetneje iz Šalovec, je, na primer, z družino okrog leta 1943 fotografiran pred šalovsko evangeličansko cerkvijo. Oblečen je v vojaško uniformo, z bajonetom in s strelsko vrstico zelene barve na prsih, ki se je podeljevala dobrim strelcem.¹⁶⁴

Nekateri predstavniki lokalne oblasti so imeli o Romih oziroma Ciganih popreproščeno, stereotipno in generacijsko podedovano predstavo. Ko je bila 29. junija 1941 v Murski Soboti slovesnost v čast praznika osvoboditve, so se nad mestom zbirali temni oblaki, ob čemer je župan Hartner navrgel, da *»tudi če bodo mali ciganski padali z neba, se bo slovesnost odvijala naprej ...«*.¹⁶⁵

Priča temu, kaj se je dogajalo v Turnišču, je bil katoliški duhovnik Ivan Jerič (1891–1975), tudi urednik prekmurskega tednika *Novine*. Jerič zasedbe Madžarov ni dobro sprejel. Marsikateri katoliški duhovnik pa se na okupacijo ni odzval v domoljubnem duhu.¹⁶⁶ Jeriču je na koncu uspelo vsaj, da je Rome pred smrtjo spovedal. Tragičen dogodek je opisal takole:

163 Prav tam, 21.

164 Krenn, *Julij (Gyula) Schönauer*, 276.

165 *MéV*, 4. julij 1941, št. 7, 4. V navedenem primeru sicer ne gre za skrajni anticiganizem kot obliko zamenjave za antisemitizem ali rasizem, ki ne le označuje sovražno stališče do Romov in Sintov in je podprto z antiromskimi zakoni, ampak za predsodek (z elementi rasizma) (več o anticiganizmu: Horvat, Jožek Muc–Djurić, Rajko, *Elementi nacionalne zgodovine in kulture Romov*, 21).

166 Jerič se spominja, da je hrvaški župnik Ferdinand Herman iz župnije Pršlin v zagrebški škofiji prišel v Prekmurje po vdoru Nemcev na Hrvaško. Konec julija 1941 je Pršlin ob posebni priložnosti, ko se je v Murski Soboti odvijala dekanjska konferenca lokalne duhovščine o jeziku v cerkvi in pri verouku, izjavil, da *»V vendski krajini ni Slovencev. Kdor pa se čuti Slovenca, naj se odseli prek Mure, pa ga bomo izplačali!«* (Jerič, *Moji spomini*, 190).

»Tretji dan po svojem prihodu v Turnišče so orožniki zalotili v polanskem logu 6 mladih ciganov, ki se niso odzvali pozivu k vojakom. Privlekli so jih v Turnišče. Komandant jih je vseh 6 obsodil na smrt. Poklical je okrožnega beležnika, da je pobral od njih podatke za mrliško knjigo. Beležnikova žena mi je prišla povedat, da so vsi obsojeni na smrt.

Medtem so si ob koncu pokopališča na moji njivi izkopal grob. V tem času sem se duhovno pripravil za posredovanje. Bilo je precej tvegano. Poveljnika Kissa sem prosil, naj jih preda vojnemu sodišču, ki je takrat poslovalo v Puževcih. Ni zaleglo nič, on da ima pravico jih obsoditi na smrt in sodbo izvršiti. Potem sem prosil, naj prizanese vsaj trem, ki so družinski očetje. Po daljšem prigovarjanju mi je obljubil, da bo tri očete izročil vojaškemu sodišču. Za ostale tri sem prosil, da jih spovem. »Ne, državljani, ki se ne odzove pozivu domovine, ki se vojskuje, ni vreden verskih tolažil, naj crkne kot svinja!« ... Ker ni bilo več časa, so jih privedli v en razred. Nudil se mi je strahoten prizor. Poveljnikova obljuba, da družinskih očetov ne bo streljal, ni držala, pripeljali so jih vseh šest. Morali so jih strahotno pretepati. Obraze so imeli vse plave od udarcev, oči vse v krvi, po glavi debele otekline, roke polomljene od udarcev, prsti so jim viseli polomljeni kot cunje. Obleke so bile vse krvave. Ob tem groznem prizoru so mi solze zalile oči.

Ko sem jim povedal, da so na smrt obsojeni, se niso dosti zmenili za to. Potem sem jih pozval, naj obude kesanje in sem jim dajal odvezo. Po odvezi so jih takoj gnali na morišče. Deset orožnikov jih je spremljalo. Postrojili so jih ob izkopan grob. Šest strel in šest mučnikov se je zgrudilo v grob. Ker se je eden še v grobu gibal, mu je orožnik dal dva strela v glavo. Streli so odmevali ob župnijskem gozdu. Nato je nastala grobna tišina, v kateri se je slišal krobota orožnika, ki je vprašal svoje zverinske pajdaše: »Ste videli, kako so cepale mrcine?«¹⁶⁷

167 Jerič, *Moji spomini*, 234–235.

Slika 43: Grobovi treh (Adolf in Jožef Baranja in Franc Horvat) od šestih ustreljenih talcev. Pokopališče v Turnišču, 4. marec 2020.

Slika 44: Jožef Baranja, oče Maria Sandrelija. Madžarski vojaki so ga 21 let starega ustrelili 27. februarja 1945 v Turnišču.

Slika 45: »Babica je pripovedovala, da so si sami morali kopati grob in pri tem peti.«

Mario Sandreli (prej Jože Kokaš), sin ustreljenega Jožefa Baranje.

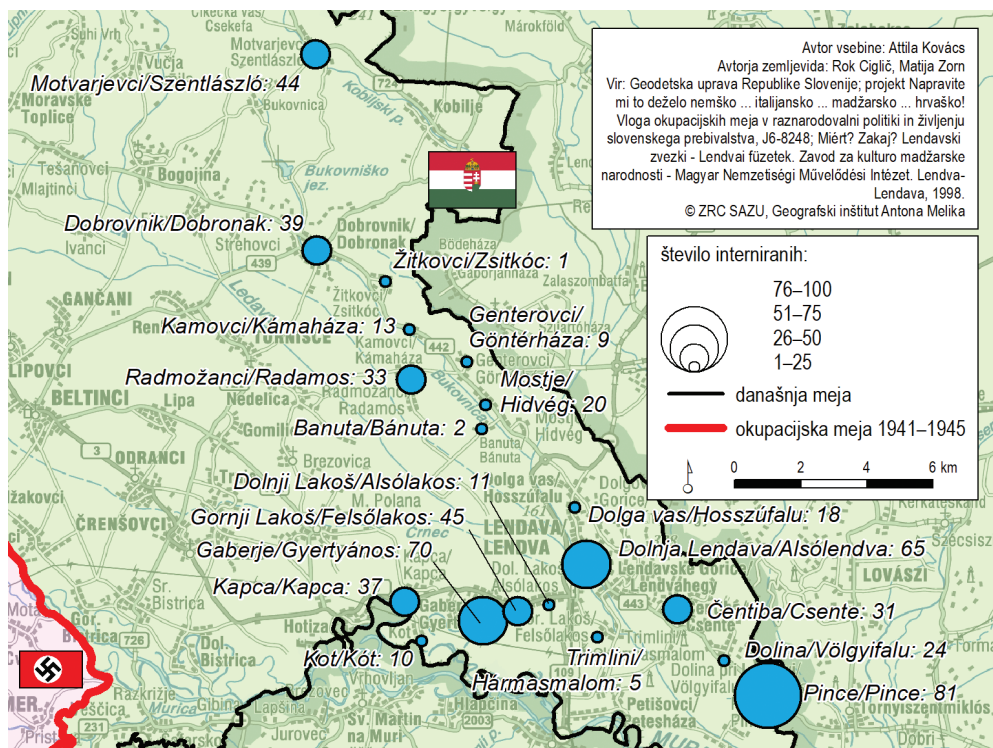
V roki drži očetovo fotografijo. (Murska Sobota, 4. marec 2020).

Vpliv porajmosa oziroma genocida na Romi je slišan v romski himni Djelem-Djelem (Gelem-Gelem) v stihih: »Tudi jaz sem nekoč imel družino, a jih je ubila ta črna legija.«¹⁶⁸

168 »Vi – man sas bari familija, Mudardi la e kali legia.« (Horvat Muc, Acković, *Vpliv genocida nad Romi*, 2). Roger Moreno Rathgeb (1964), nizozemski glasbenik sintskega porekla, je po obisku Auschwitza ustvaril glasbeno delo *Rekviem za Auschwitz* (Horvat, Jožek Muc–Djurić, Rajko, *Elementi nacionalne zgodovine in kulture Romov*, 78).

Madžari v Prekmurju in leto 1945

Velika večina pripadnikov madžarske narodne skupnosti je prihod madžarske vojske aprila 1941 navdušeno sprejela. Ko pa je čas mineval in se je vojna vedno bolj širila, je navdušenje postopno kopnelo. Ob prihodu Rdeče armade in po političnih spremembah spomladi 1945 se je del prekmurskih Madžarov znašel na udaru nove oblasti. Politične voditelje in nekatere predstojnike madžarskih naselij so odpeljali v zapor v Lendavo, tiste, ki so se včlanili v stranko njilašev, pa na »prevzgojo« v taborišče v kraju Filovci. V noči iz 9. na 10. julij 1945 pa so jugoslovanske oblasti v Hrastovec, natančneje, v taborišče, ustanovljeno v tamkajšnjem gradu, internirali 558 prekmurskih Madžarov iz 19 naselij, nato pa del internirancev preselili v taborišče Šterntal (Strnišče pri Ptuj). Večina internirancev (nekaj več kot 80 odstotkov) je bila starejših, žensk in otrok. Interniranci iz Hrastovca oziroma Šterntala so se domov lahko vrnili septembra 1945. Od skupno 558 interniranih oseb jih je v taborišču oziroma takoj po vrnitvi iz taborišča, predvsem zaradi tifusa, umrlo 19.

Slika 46: Število Madžarov iz okolice Dolnje Lendave, leta 1945 interniranih v Hrastovec, po naseljih.

247	Štani	Štefan	1889	IV	5	9) Banata					
248	"	Franc	1930	I	26	Šuradi József	1874	I	17		
249	Völgyi	Rozaliya	1882	IX	1	"	1880	IX	15		
250	"	József	1929	I	24						
251	"	Marija	1936	IV	24	10) Lamasztye					
8) Krat											
252	Kusavics	Rozaliya	1899	IV	9	Grano Franc	1871	IV	17		
253	Lipics	Hatarna	1912	I	6	"	1906	IV	15		
254	"	József	1936	III	6	"	1882	III	27		
255	"	Erzsebet	1943	IV	5	"	1947	IV	22		
256	Magyar	Hatarina	1904	IV	3	"	1943	IV	9		
257	"	Štefan	1932	IX	30	"	1908	IV	28		
258	Nagy	Julija	1875	V	15	"	1935	IX	11		
259	Vörös	Jurij	1875	II	29	"	1910	AI	44		
260	"	Rozaliya	1919	IV	14	"	1938	III	28		
261	"	Hatarina	1941	IX	19	"	1904	I	20		
						275	Husek	1864	IV	30	
						275	"	Rozaliya	1915	XV	6
						276	Vörös	Hatarina	1884	XV	29
						277	"	Erzsebet	1903	IX	27

Slika 47: Stran seznama interniranih prekmurskih Madžarov v Hrastovec. Seznam je dal na skrivaj pripraviti trgovec János Rudas iz Radmožancev.

Slika 48: Grad Hrastovec v Slovenskih Goricah, kjer je bilo v poletnih mesecih 1945 zaprtih več kot petsto Madžarov.

Slika 49: Nagrobni spomenik hčerke kalvinskega duhovnika iz Motvarjevcev, ki je umrla nekaj dni po prihodu iz taborišča v Hrastovcu.

Taborišče S T R N I Š Č E pri Ptuj
San. referent

Dne 20.9.1945.

P O T R D I L O O C E P L J E N J U

I m e	Roj. pod.	Taphus, paratyphus, cholera
Rovai Tererija	19.12.1920	1. 13.9.45.
		2. 20.9.45.
		3.

Smrt fasizmu - svoboda narodu!

San. referent: *J. Pkejman*

Slika 50: Potrdilo o cepljenju v taborišču Strnišče pri Ptuj.

Prekmurje po osvoboditvi

V štirih dneh, od 30. marca do 4. aprila 1945, je bilo Prekmurje s strani Prekmurske čete, ki je bila ustanovljena januarja 1945, in vojakov Rdeče armade (RA) v celoti osvobojeno s strani. V Mursko Soboto in Dolnjo Lendavo so vkorakali 3. oziroma 4. aprila. Sledilo je ustanavljanje komande samega mesta in pokrajine, 8. aprila 1945 je z Madžarske prispela še delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in posledično zagnala še izdajanje časopisa *Novi čas*. Prva številka tega dnevnika je tako izšla 15. aprila 1945, za urednika je bil imenovan partizan in književnik Ferdo Godina. Do 12. maja je izšlo 19 števil, tiskal se je vsak drugi dan v tiskarni Prekmurska tiskarna in je prvi slovenski dnevnik po osvoboditvi.¹⁶⁹

Delegacija Slovenskega narodno osvobodilnega sveta obiskala rabske Slovence

Včeraj je obiskala delegacija SNOSA rabske Slovence. Povsod je bila sprejeta z velikim navdušenjem. Rabski Slovenci so bili leta 1918 nasilno odtrgani od Jugoslavije in oropani vseh narodnih pravic. Delegacija se je ustavila tudi v Monoštru. Tu so Madžari leta 1924 množično selili slovensko prebivalstvo v notranjost Madžarske in na njegovo mesto naselili Madžare. Slovenci v Monoštru so delegacijo SNOSA sprejeli z velikim

veseljem. „Joj, kako smo vas čakali,“ so dejali. Med njimi so bili stari moške in žene, ki so leta 1918 doživeli razočaranje, da je slovensko Porabje pripadlo Madžarski. Dolgo so ogledovali sliko maršala Tita, ki je tudi zanje simbol nove, močne Jugoslavije. V gumbnicah nosijo slovensko trobojko z rdečo zvezdo. „Ne bomo gradili porušene Budimpešte,“ pravijo. „Mi hočemo v Titovo Jugoslavijo!“

Slika 51: Novica o obisku delegacije SNOS v Porabju 16. aprila 1945 (Novi čas, 17. 4. 1945).

169 Kerec, *Murska Sobota and Red army's arrival*, 82.

Neposredna posledica prihoda ruskih vojakov v Prekmurje in Sovjetske zveze kot velike zmagovalke je bila vzpostavitev nove oblasti. Na občinski ravni je to pomenilo, da je po županu Hartnerju murskosoboški komandant v dveh mesecih, od aprila do srede maja, postal major RA Fedor Barsukov. Potem ga je do naslednjega leta nasledil kleparski mojster Karel Jug. Temu je sledil družbenopolitični delavec in učitelj Jožef Velnar, med letoma 1948 in 1951 pa gradbinec Jože Kološa. Druga, bolj povedna posledica prihoda rdečearmejcev pa se je odražala v sferi kulturnega vsakdanjika: zborovanja, kulturne prireditve, delovne in humanitarne akcije so se odvijale kot po tekočem traku. Vabila na njih, kakor tudi časopisna poročila o njih, so se objavljala dnevno ... Simbolika prihoda RA je kulminirala poleti, tri mesece po osvoboditvi Slovenije s slovesnim odkritjem spomenika zmage 12. avgusta 1945.¹⁷⁰

Odkritje spomenika so s poročili pospremili v nekaj časopisih, vsa po vrsti so v en glas pozdravljala slavnostni dogodek, izrekala hvalo ruskim osvoboditeljem kot slovanskim bratom in zaveznikom: »*Preteklo nedeljo je doživel Prekmurje veličastno manifestacijo: odkritje Spomenika zmage in večnega bratstva. Mogočen spomenik je umetniško delo sodobnega kiparstva. Stoji na prostranem trgu sredi mesta. Postavilo ga je slovensko ljudstvo v zahvalo in spomin borcem slavne Rdeče in Jugoslovanske armade.*«¹⁷¹

Odzivi domačinov na prihod slovanskih zaveznikov so bili sprva res spontani in iskreni in taki so bili tudi odzivi na omenjeno odkritje v časopisih ter glasilih: »*Govorniki so poudarjali večno bratstvo jugoslovanskih in sovjetskih narodov, ljudstvo pa je spontano vzklikalo obema voditeljema junaških narodov.*«¹⁷² Pogosto so se mlada dekleta skrila ali oblekla v oblačila starih staršev in se zakrila, da ne bi vzbujala pozornosti Rusov, ki so hodili po vaseh, na primer v Središču¹⁷³ spomladi 1945.¹⁷⁴ Naklonjenost prebivalcev do vojakov RA, posebej kozakov, je z meseci pojenjala ... O medsebojni naklonjenosti Stalina in Tita je bilo do leta 1948 prelitega ogromno črnila, duh medsebojnega izražanja priznanja za osvoboditev ponazarja tudi izročitev Reda Zmage maršalu Titu. Slab mesec po odkritju spomenika v Murski Soboti je veleposlanik Sadčikov Titu izročil tudi najvišje sovjetsko odlikovanje.¹⁷⁵

170 Prav tam.

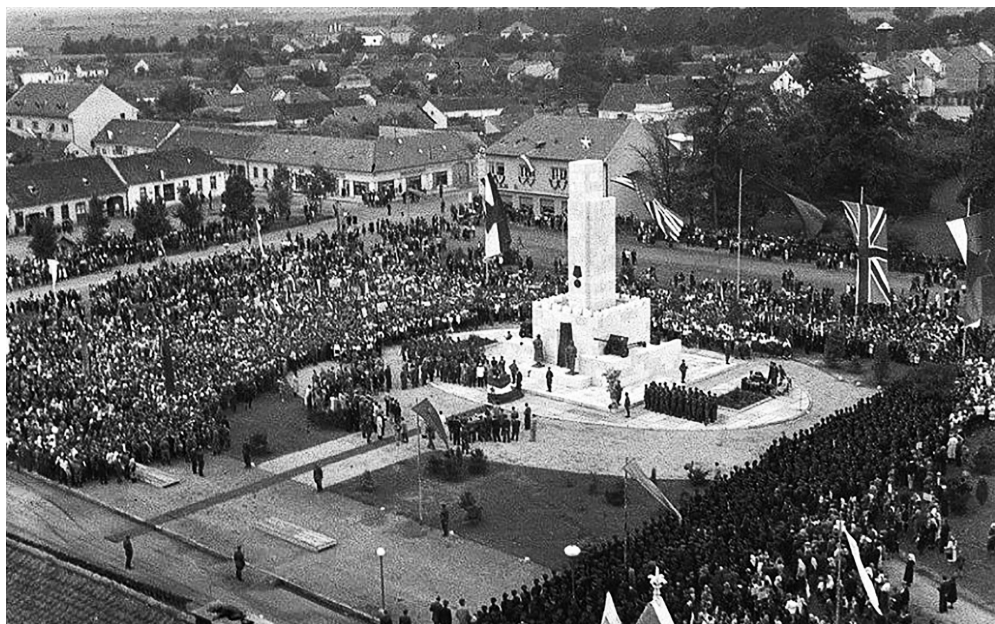
171 *Nova pot: vestnik OF celjskega okrožja*, 17. avgust 1945, 2.

172 Kerec, *Murska Sobota and Red army's arrival*, 84–85.

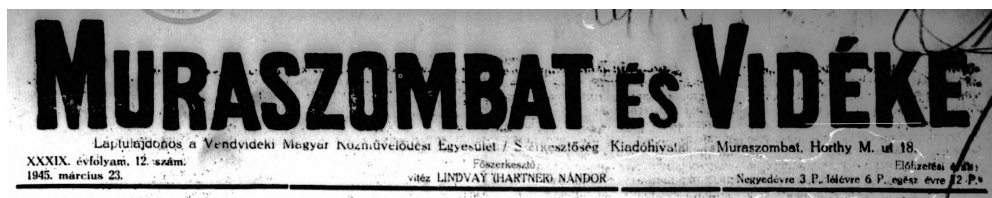
173 Danes ob meji z Madžarsko, občina Moravske Toplice.

174 Göncz, *Območji Prosenjakovcev in Motvarjevcev*, 331. Podobno se spominja Marija Lukač iz Bakovec »*Ko so pa prišli Rusi ..., oni so bili bolj nevarni, kajti gledali so bolj za »Mariškami« (dekleti, op. p.). Zaradi tega so doma mlada dekleta skrivali. Bili so nevarni.*« [...] *Bali smo se jih. Glas se je širil, kakšni so Rusi ... Pa nam niso nič ... Edino za dekleti so bili nori. Pa tudi za pijačo.*« (Bakovci, 12. 4. 2018). Marija Debelakse spominja: »*Bolj so bili nori vojaki (pijani, op. p.), bolj so napadali dekleta. [...] V Murskih Petrovcih je bilo veliko deklet in so se tudi zato skrivale, ne vem pa, kje. Ne vem, kdo je kriv, da so potem tako norčasti (neobvladljivi/zmešani, op. p.) postali ... Potem pa so malo pili, kadar so našli pijačo in so bili nori.*« (Petanjci, 12. 4. 2018). Alojz Šeruga s Tišine, takrat desetletni fantič, pa se spominja: »*Ja, včasih so bili Rusi tudi dobri; po enem kraju so prinesli, po drugem pa kradli. En kapetan je pri nas spal in mi je dal tisti žarki bombon, ki ga pri nas še ni bilo.*« (Tišina, 12. 4. 2018).

175 Kerec, *Murska Sobota and Red army's arrival*, 84–85.

Slika 52: Slovesno odkritje spomenika zmage v Murski Soboti 12. avgusta 1945, ki je edini, posvečen ruskemu vojaku na slovenskih tleh. Zasnoval ga je oficir RA Jurij Arončik, bronasta kipa partizana in rdečearmejca sta izdelala brata Zdenko in Boris Kalin.

— Vszáki pedén zemlé ali ogra-
cseka sze more zaszediti z káksim-
koli szeménom. Kí zemlo ne obdela,
oblászt nyemi zemlo vzeme i dá tisz-
omi, kí jo z dráge voule zaszedi. Tou
ziendelüvanye je vódao kormány-
biztos.

— Pomilosztítev za szoldacske
pobegnynce. Nas orszacski voditeo
je pomilosztítev dao vó vazém onim
szoldaskim pobegnyncom, kí szo po-
begnoli od sterekoli szoldaske koman-
de. Pomilosztítev valá do márciusa
31-ga i do toga casza sze naj vszá-
ki pobegnynec glászi pri svojoj ko-
mandi ali pri zandáraj. Po tom ter-
minusi nikse pomiszlosztítve nede i
vszaksi naj racsuna z najhűjsov kas-
tigov, tou je szmrt.

Slika 53: Spomladi in poleti 1945 so v Prekmurju še izhajali *Poročevalec*, *Napredek* in *Volilni vestnik*, leta 1949 pa začne izhajati *Ljudski glas* – glasilo *Osvobodilne fronte obmurskih krajev*. Leta 1952 se preimenuje v *Obmurski tednik* (danes *Vestnik*). Po štiriletni okupaciji, časopisih v madžarskem jeziku (in nekaj tiskih z nabožno vsebino v prekmurskem narečju) ter ob dejstvu, da narodnoubuditeljskega tiska v času okupacije v Prekmurju praktično ni bilo, je bilo tovrstno časopisje ob vzpostavitvi nove oblasti pričakovana posledica. Na le dveh straneh je zadnja številka osrednjega prekmurskega oz. madžarskega tednika *Muraszombat és Vidéke* izšla 23. marca 1945, le dober teden pred osvoboditvijo Prekmurja. V zadnji številki so bile poslednjič objavljene tudi novice, ki so nagovarjale slovensko govoreče bralce. V prvi novici so prebivalcem ob Muri sporočili, da »se naj vsak pedenj zemlje ali vrta (ograček) zasadi s kakršnim koli semenom. Kdor zemlje ne bo obdelal, mu bo oblast le-to odvzela in predala tistemu, ki jo bo rade volje zasadil. Ta ukaz je izdal vladni komisar.« Druga novica pa je naznanjala skorajšnji konec vojne ... Za dezertarje je bila razglašena pomilostitev (*pomilosztítev za szoldacske pobegnynce*), a le, če se bodo pri svoji komandi oz. žandarmeriji priglasili do 31. marca 1945. Po tem datumu je bila namreč za dezertarje zagrožena smrtna kazen.

Točno število žrtev vojne v Prekmurju ni znano, okvirne številke se gibljejo nekje med 1000 in 2000 (okrog 1,6% prebivalstva), vendar številne kategorije (npr. smrti pri silno mobiliziranih) niso zajete v celoti. Zaenkrat velja ocena, da je bilo žrtev zaradi tolerantnejšega odnosa Madžarov do Prekmurcev (»Vendov«) precej manj, kot je povprečje v Sloveniji (6,6% prebivalstva).

Na pariški mirovni konferenci je jugoslovanska delegacija zahtevala popravek meje z Madžarsko in priključitev Porabja, a neuspešno. V Prekmurju so v prvih mesecih po osvoboditvi potekala politična zborovanja, kulturne prireditve, delovne, dobrodelne in krvodajalske akcije za vojake RA. Jugoslovansko-madžarski odnosi so po informbirojevskem sporu leta 1948 zamrli. Ob meji na Hodošu so se med mnogimi Madžari po-

javljali »informkričači«, ki so agitirali proti Titovi Jugoslaviji.¹⁷⁶ Spor z informbirojem je tudi v pretežno kmečkem Prekmurju poslabšal že tako slabe gospodarske razmere. Obvezna je bila oddaja kmečkih presežkov. Zahtevalo se je vključevanje v kmečke zadruge. Porabje in Prekmurje je ločevala železna zavesa, mnoge Porabce so deportirali v madžarske pušče v notranjosti. Zaprle so se vse cestne zveze z Madžarsko, ki je ob jugoslovanski in avstrijski meji izoblikovala 15 km širok obmejni pas. Tu so se ljudje lahko zadrževali samo z ustrezno izkaznico. Proti ljudem so bili zaradi suma vohunjenja in tihotapljenja ljudi sproženi sodni postopki. Razmere so umirile v desetletju povojne obnove in pospešene industrializacije. Leta 1956 je zatrtje revolucije na Madžarskem sprožilo val beguncev tudi v Prekmurje. Kasneje je meja postala »mehkejša«, zaživel je maloobmejni promet, prost pretok ljudi in blaga pa je omogočil šele vstop obeh držav v Evropsko unijo in v t. i. »šengen«.

Slika 54: Informativna točka pred potjo (levo), ki vodi do hriba s stično točko meja med Slovenijo, Avstrijo in Madžarsko (Tromejnik).

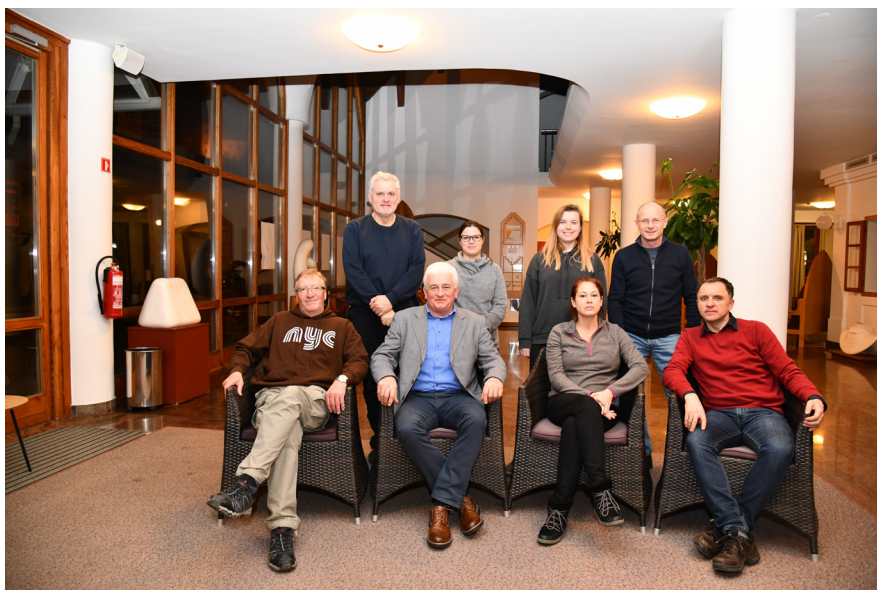
176 Podrobneje: Kerec, *The Role of Russia and the Soviet Union*.

Slika 55: »Tromeja: Avstrija – Madžarska – Slovenija. Srce svetovne enosti.« Na spominskem obeležju je v spodnjem delu besedila zapisano: »Naj bo ta spokojni kraj, stičišče med Slovenijo, Madžarsko in Avstrijo, posvečen tem navdahnjenim sanjam in naj bo zunanje znamenje našega skupnega cilja: sveta enosti, napolnjenega z ubranostjo in pravo srečo za vsakega človeka.« Obeležje so župani občin Sveti Martin pri Rabi (St. Martin a. d. Raab), Gornji Senik in Kuzma postavili kot spomin na pridružitve Slovenije in Madžarske Evropski uniji 1. maja 2004. Avstrija se ji je pridružila 1. januarja 1995 in čez dve leti implementirala »šengenski nadzor«. Slovenija in Madžarska pa sta nanotranjih kopenskih mejah držav Evropske unije nadzor odpravili 21. decembra 2007. Tako je po šestih desetletjih po koncu druge svetovne vojne schengensko območje predvsem prebivalcem in delovnim migrantom z obmejnih krajev v Sloveniji, Avstriji, Italiji in na Madžarskem olajšalo sobivanje in omogočilo prehajanje meje brez omejitev.

Slika 56: Spomenik zmage v Murski Soboti, avgust 2020.

Slika 57: Raziskovalna skupina s sogovorniki v Lendavi, januarja 2020. Sedijo z leve Božo Repe, László Göncz, Darja Kerec in Attila Kovács, stojijo z leve Božidar Flajšman, Maja Vehar, Kornelija Ajlec in Bojan Balkovec.

Viri in literatura

Kratice

Bd. – Band

Documents on German Foreign Policy 1918–1945 - Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937–1945). Volume XII. The War Years. February 1–June 22, 1941. United States Government Printing Office. Washington: 1962

INV – Inštitut za narodnostna vprašanja, Enota v Lendavi/Lendvai Kutatócsoport, MéV – Muraszombat és Vidéke

MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

PAB - PAB - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin)

Arhivski viri

Documents on German Foreign Policy 1918–1945, No. 580, No. 261, No. 267.

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29784), Mikrofiche Nr. J, serie 1262–1267, Bd. 1, pag. 51957–51959, 27. 7. 1939 (430/B.–1939).

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 212.

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 337.

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 351.

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, Nr. 383.

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, 20. 3. 1941, pag. 53145.

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie

1274–1280, brez št./pag. (12. 4. 1941).

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, pag. 53279–53280 (13. 4. 1941).

PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, pag. 53208–53209 (12.–14. 4. 1941).

Časopisi

Evangelikičanski koledar za leto 1941, letnik 19, št. 19, 2.

Domovina, 22. V. 1941, št. 20, 10–11.

Düplin, (25.) februar 1940, št. 1, 8.

Jutro (Ljubljana), 9. I. 1941, št. 7, 3.

Jutro (Ljubljana), 17. IV. 1941, št. 91, 1.

Jutro (Ljubljana), 29. V. 1941, št. 126, 3.

Jutro (Ljubljana), 10. VII. 1941, št. 160, 2.

Murska krajina. Tednik za gospodarstvo, prosveto in politik, 16. III. 1941, št. 11, 1.

Nova pot: vestnik OF celjskega okrožja, 17. VIII. 1945, št. 12, 2.

Novine Slovenske krajine, 6. III. 1941, št. 10, 1.

Novi čas, 17. IV. 1945, št. 2, 2.

Slovenec, 10. I. 1941, št. 7, 10.

Slovenec, 2. V. 1941, št. 102a, 5.

Slovenec, 12. VII. 1941, št. 162, 2.

Slovenski dom, 25. VI. 1941, št. 143, 2.

Večernik (Maribor), 7. III. 1941, št. 55, 5.

MéV, 27. VI. 1941, št. 6, 6.

MéV, 4. VII. 1941, št. 7, 4–5.

MéV, 11. VII. 1941, št. 8, 4, 6–7.

MéV, 18. VII. 1941, št. 9, 1–6, 8.

MéV, 25. VII. 1941, št. 10, 3–4.

MéV, 8. VIII. 1941, št. 12, 5.

MéV, 15. VIII. 1941, št. 13, 4–6.

MéV, 22. VIII. 1941, št. 14, 1, 6.

MéV, 29. VIII. 1941, št. 15, 3.

MéV, 5. IX. 1941, št. 16, 2, 4, 6.

MéV, 12. IX. 1941, št. 17, 1–3, 6.

MéV, 19. IX. 1941, št. 18, 3–4.

MéV, 26. IX. 1941, št. 19, 3.

MéV, 3. X. 1941, št. 20, 3.

MéV, 10. X. 1941, št. 21, 2–4.

- MéV, 17. X. 1941, št. 22, 3, 5-6.
 MéV, 24. X. 1941, št. 23, 4.
 MéV, 7. XI. 1941, št. 25, 2, 4, 6.
 MéV, 14. XI. 1941, št. 26, 5.
 MéV, 21. XI. 1941, št. 27, 2, 4, 5.
 MéV, 28. XI. 1941, št. 28, 5.
 MéV, 5. XII. 1941, št. 29, 3-4.
 MéV, 19. XII. 1941, št. 31, 3-4.
 MéV, 26. XII. 1941, št. 32, 6.
 MéV, 23. III. 1945, št. 12, 2.

Literatura

- Devetdeset let gimnazije v Murski Soboti. Zbornik ob devetdesetletnici gimnazije v Murski Soboti* (izbrala, uredila Suzana Jakoša). Murska Sobota: Gimnazija, 2009.
- Fujs, Metka, Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika*. 39/1-2, 1991, str. 63-69.
- Fujs, Metka, Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Prispevki za novejšo zgodovino. Ferenčev zbornik. XXXVII/2*, 1997, str. 175-187.
- Fujs, Metka, Prisilne selitve etničnih skupin in spreminjanje kulturne podobe Prekmurja v 20. stoletju. V: Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije: zbornik razširjenih razprav mednarodne konference [Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije], Radenci, Slovenija, 22.-25. oktobra 2002, Mednarodna konferenca Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 59-70.
- Ferenc, Tone, Nemška zasedba Prekmurja aprila 1941 (*Čarnijev zbornik (1931-1996), Zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav*. Ljubljana 1998, str. 297-315).
- Ferenc, Tone, Nemška zasedba Prekmurja. V: Mitja Ferenc (ur.) *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, Razkosanje in aneksionizem. Izbrana dela. Historia 12*, Ljubljana, 2006, str. 105-121.
- Godeša, Bojan, Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci. *Prispevki za novejšo zgodovino. XXXIV/2*, 1994, str. 193-202.
- Godeša, Bojan, Odmevi o razmerah v Prekmurju v prvih mesecih madžarske okupacije v ljubljanskem legalnem dnevnem časopisu. *Prispevki za novejšo zgodovino. Ferenčev zbornik. XXXVII/2*, 1997, str. 187-195.

- Godina, Ferdo, *Prekmurje 1941–1945*. Druga dopolnjena izdaja. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
- Göncz, László, Hodoš in okolica od avstrijsko-madžarske sprave do konca 20. stoletja. V: Gyula Benczik (et al.), *Hodos és Kapornak története/Zgodovina Hodoša in Krplivnika*, Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet/Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2005, str. 132–163.
- Göncz, László, Območji Prosenjakovcev in Motvarjevcev od srede 19. do zadnje četrtine 20. stoletja. Pártosfalva és Szentlászló vidéke a 19. század közepétől a 20. század utolsó negyedéig. V: *Határok mentén: Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből. Obmejna stikanja: poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča*, Moravske Toplice: Községi Magyar Nemzeti Önigazgatási Község/Madžarska narodna samoupravna skupnost Občine, Ljubljana: Nemzetiségi Kutatóintézet/Institút za narodnostna vprašanja; Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet/Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2015, str. 297–367.
- Hari, Theodor, *Zgodovina evangeličanske cerkve v Murski Soboti (s kratkim pregledom zgodovine protestantizma v Prekmurju: ob 110-letnici murskosoboške evangeličanske molilnice, 100-letnici evangeličanske cerkvene občine Murska Sobota in 90-letnici murskosoboške evangeličanske cerkve)*. Murska Sobota: Evangeličanska cerkvena občina, 2000.
- Horvat, Jožek Muc, *Pušča: največje romsko naselje v Sloveniji*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije: Romani Union, 2000.
- Horvat, Jožek Muc - Acković, Dragoljub, *Vpliv genocida nad Romi v drugi svetovni vojni na književno ustvarjalnost romskih in neromskih avtorjev*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije: Romani Union, 2015.
- Horvat, Jožek Muc - Acković, Dragoljub - Djurić, Rajko, *Porajmos*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije: Romani Union, 2015.
- Horvat, Jožek Muc - Djurić, Rajko, *Elementi nacionalne zgodovine in kulture Romov*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije: Romani Union, 2021.
- Jerič, Ivan, *Moji spomini* (zbral in ur. Alojz Benkovič). Murska Sobota: Zavod sv. Miklavža v Murski Soboti, 2000.
- Kepéné Bihar, Mária - Lendvai Kepe, Zoltán, *Lendavski dragulji in usode: poglavja iz zgodovine Lendave. Lendvai kincsek és sorsok: fejezetek Lendva történetéből. Vodnik po razstavi: v spomin na 820-letnico prve pisne omembe Lendave. Kiállításvezető: Lendva első írásos említésének 820. évfordulója emlékére*. Lendava: Galerija-Muzej/Lendva: Galéria-Múzeum (Lyndvamuseum 7), 2014.
- Kerec, Darja, Judje v Murski Soboti v letih 1934–1954. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 71/4, 2000, str. 591–613.
- Kerec, Darja, Murska Sobota and Red army's arrival: its influence on architecture, culture and everyday life. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije*. 12/1, 2012, str. 79–99.

- Kerec, Darja, *Človek, naša prva skrb: Rdeči križ na Slovenskem od začetkov do danes*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 2019.
- Kerec, Darja, The Role of Russia and the Soviet Union in the History of Prekmurje. V: *The Tito-Stalin split 70 years after*. Zagreb: Faculty of Humanities and Social Sciences, FF Press; Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts 2020, str. 99–107.
- Kerec, Darja – Kovács Attila, Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti v Prekmurju. V: *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*. Historia 32, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020, str. 119–138.
- Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela, *Prekmursko šolstvo. Od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.
- Kokolj, Miroslav, Prekmurški Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.
- Kovács, Attila, Represija v Prekmurju med drugo svetovno vojno – primer internacije kolonistov iz okolice Dolnje Lendave v Sárvár. *Prispevki za novejšo zgodovino*. 53/1, 2013, str. 186–200.
- Krenn, Mark, *Julij (Gyula) Schönaauer, šalovski fotograf*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2014.
- Kuzmič, Franc, Holokavst in Prekmurški Romi. V: Nuša Lešnik, Marjan Toš (ur.). *Slovenski Judje, zgodovina in holokavst II*. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013, Maribor, 2013, str. 74–79.
- Lendvai Kepe, Zoltán, *140 let denarnih zavodov v Prekmurju: gospodarska zgodovina območja Lendave 2. A muravidéki pénzügytörténet 140 éve. Gospodarska zgodovina območja Lendave 2. Lendva-vidék gazdaságtörténete 2. Vodnik po razstavi/Kiállításvezető*. Lendava: Galerija-Muzej/Lendva: Galéria-Múzeum (Lyndvamuseum 6), 2013.
- Lojók, Miklós, Churchill, Eden and Hungary. V: László, Péter – C. Rady, Martyn (ur.), *British-Hungarian Relations Since 1948*, University of London: School of Slavonic and East European Studies. Hungarian Cultural Centre, 2004, str. 217–236.
- Meščanstvo, tiskarstvo in dežnikarstvo Lendave. Lendva polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása. Obrtništvo Lendave I. Lendva ipartörténete I. Vodič po razstavi/Kiállításvezető (ur. Zoltán Lendvai Kepe). Lendava: Galerija-Muzej/Lendva: Galéria-Múzeum (Lyndvamuseum 2), 2008.
- Schober, Franc Josef, Über die beiden Familien Vogler im Prekmurje: ein kurzer Überblick. In *Memoriam Franc (Feri) Kuzmič (1952–2018)*. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 25, 2019, str. 297–311.
- Štesl, Jurij, Delovanja Slobodana Šumenjaka med drugo svetovno vojno. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 25, 2019, str. 393–407.
- Toš, Marjan, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

Intervjuji in objavljeni intervjuji

Marija Lukač, Bakovci, 12. 4. 2018 (posnetek in prepis pogovora Božidar Flajšman).

Alojzija Gumilar (rojena Karas), Petanjci, 12. 4. 2018 (posnetek in prepis pogovora Božidar Flajšman).

Alojz Šeruga, Tišina, 12. 4. 2018 (posnetek in prepis pogovora Božidar Flajšman).

Marija Debelak (rojena Gabor), Petanjci, 12. 4. 2018 (posnetek in prepis pogovora Božidar Flajšman).

Rudi Gaber, *Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici*, https://www.youtube.com/watch?v=j_lQrWi2Nbc.

Alojz Grah, Jože Gomboc, *Mama je hodila v štiri osnovne šole*, https://www.youtube.com/watch?v=ly-n2JrIC_k.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtorica fotografije Darja Kerec.

Slika 2, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 4, PAB, Geheime Reichssache. Anlagen, 1934-, R 105159, Pol. XII 39.

Slika 5, PAB, Geheime Reichssache. Anlagen, 1934-, R 105159, Pol. XII 39.

Slika 6, PAB, Geheime Reichssache. 1934-, R 105159, Pol. XII 39. Kartenbeilage XI.

Sliki 7 in 8, PAB, Geheime Reichssache. Anlagen, 1934-, R 105159, Pol. XII 39. Avtor karte dipl. ing. Walter Neunteufl.

Slika 9, PAB, Geheime Reichssache. Anlagen, 1934-, R 105159, Pol. XII 39.

Slika 10, Novine Slovenske krajine, 6. III. 1941, št. 10, 1 (<http://www.dlib.si>).

Slika 11, PAB, Mikrofiche Nr. 105.128 (R 29663).

Slika 12, Evangeličanski koledar za leto 1941, letnik 19, št. 19, 2 (<http://www.dlib.si>).

Slika 13, Slovenski dom, 25. VI. 1941, št. 143, 2 (<http://www.dlib.si>).

Slika 14, Osebni arhiv Silvester Štingl.

Slika 15, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 16, Arhiv Projekta okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 17, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 18, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 19, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 20, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 21, Osebni arhiv Marija Mukič.

- Slika 22, Domovina, 22. V. 1941, št. 20, 10–11 (<http://www.dlib.si>).
- Slika 23, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 24, Arhiv družine Pavšič.
- Slika 25, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 26, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 27, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 28, *Usoda naših dni: spomini na taborišče Šarvar* (zbral Stanko Bensa; ur. Branka Bensa; fotografije: Muzej Primorci in Istrani v Prekmurju). Pince Marof [i. e.] Benica: Društvo Primorci in Istrani v Prekmurju, 2018, str. 5.
- Slika 29, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 30, Osebni arhiv Jože Vidič.
- Slika 31, PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche Nr. J, Serie 1274–1280, pag. 53287 [3].
- Slika 32, MNL ZML, IV. 401. b. 50/1941.
- Slika 33, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 34, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 35, Avtorica fotografije Brigitta Soós.
- Slika 36, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 37, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 38, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 39, Osebni arhiv Bojan Zadravec.
- Slika 40, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Attila Kovács.
- Slika 41, Osebni arhiv Bojan Zadravec.
- Slika 42, Düplin, (25.) februar 1940, št. 1, 8 (<http://www.dlib.si>).
- Slika 43, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 44, Osebni arhiv Mario Sandreli.
- Slika 45, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 46, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 47, Osebni arhiv József Biró, Lendava.
- Slika 48, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Attila Kovács.
- Slika 49, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Attila Kovács.
- Slika 50, Dokumentacija INV, Enota v Lendavi.
- Slika 51, Novi čas, 17. 4. 1945, št. 2, 2 (<http://www.dlib.si>).
- Slika 52, Pomurski muzej Murska Sobota.
- Slika 53, MéV, 23. III. 1945, št. 12, 2.

Slika 54, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Darja Kerec.

Slika 55, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Darja Kerec.

Slika 56, Arhiv projekta Okupacijske meje. Avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 57, Osebni arhiv Bojan Balkovec.

Summary: The Barn Was under Germany and the House under Hungary: Occupation Borders in Prekmurje 1941–1945

Before Germany attacked Yugoslavia (6 April 1941) Prekmurje had been a part of the Kingdom of SCS or the Kingdom of Yugoslavia under the Treaty of Trianon. Together with Bačka, Baranja, Banat and Međimurje it formed an entity that Hungarians called the Southern Territories (Délvidék). As the war began and following diplomatic negotiations, Hungarians succeeded in reclaiming Prekmurje, which they had lost in 1920. Despite the amicable agreement between Yugoslavia and Hungary, the latter gave in to the pressure exerted by Germany and to its promise of restoring the territories it had lost with the Treaty of Trianon.

The German Army occupied Prekmurje for a while (6–16 April 1941), which pleased the German minority in the villages of Ocinje, Kramarovci, Fikšinci and Serdica. Many of them were well-known sympathisers of Nazism, National Socialism and the Reich; most were seasonal workers returning from Germany. In Prekmurje they became organised in the Kulturbund organisation. Younger men or boys and adolescents were members of the Levente organisation. The ideological foundation was therefore present from their youth to adulthood. The re-establishment of Hungarian authority upset the majority, Slovene-speaking population, whereas Hungarians welcomed the return of the Southern Territories with festivities. They hung Hungarian flags and erected triumphal arches. Germans reached an agreement with the Hungarians allowing them the use of natural resources (oil) in Prekmurje and Međimurje. Life was not easy for Slovenes in the Kingdom of Hungary, as it never is in a time of war. Many who have survived the war say that at a certain point in time they fared better under Germans than under Hungarians. Rationalisation, maximisation, smuggling, conscription, deportation, forced mobilisation, internment, captivity, etc. are concepts and words that people read about in the daily newspapers or actually experienced first-hand. In Prekmurje, the new authorities first imposed administrative measures (marking the borders, renaming streets and

squares, organising the education system with Hungarian as the language of instruction, printed matter in the Hungarian language, conscription). Colonists from the Primorska region, who had been given land under the Kingdom of Yugoslavia (agrarian reform), were interned. Hungarian authorities interned almost 600 people at the Sárvár internment camp. There, they suffered from food shortage and overall unbearable conditions. Jews from the districts of Murska Sobota and Lendava suffered a tragic fate (they were interned at Auschwitz in April 1944 and less than 30 of them survived).

The Partisan movement, which was active in other Slovene territories, was not present in Prekmurje or the Hungarian authorities had successfully repressed it in autumn 1941. Three years later, Partisan units were finally being organised and eventually formed the Prekmurje Company, which was established in January 1945. With the help of Red Army soldiers, Murska Sobota and Dolnja Lendava were liberated on 3 and 4 April. The arrival of the Red Army was commemorated by a victory monument erected in the centre of Murska Sobota, depicting a Russian soldier. It is the only monument of its kind in Slovenia.

Összefoglaló: Muravidék 1941–1945: Megszállás, határok, mindennapi élet, felszabadulás

A trianoni békeszerződés értelmében Muravidék egészen 1941. április 6-ig, Jugoszlávia Németország általi megtámadásáig az SzHSz Királysághoz, illetve Jugoszláviához tartozott. Bácskával, Baranyával, Bánáttal és Muraközzel együtt az úgynevezett Délvidék részét képezte. A háború kitörésének és a diplomáciai alkudozásoknak köszönhetően Magyarország visszanyerte az 1920-ban elveszített Muravidéket. A jugoszláv-magyar örök barátsági szerződés ellenére Magyarország engedett a német nyomásnak, illetve annak a lehetőségnek, hogy visszaszerezze a trianoni területeket.

A német hadsereg csak ideiglenesen szállta meg Muravidéket (1941. április 6 és 16 között), aminek elsősorban a német kisebbség örült Gedőudvar, Határfalva, Kismária-havas és Seregháza településeken. Sokan a náciizmus, nemzetiszocializmus és a Német Birodalom szimpatizánsai voltak, elsősorban azok a vendégmunkások, akik Németországban dolgoztak. Itt a Kulturbundban angazsálták magukat. A fiatalok ill. a fiúk a levante mozgalom tagjai voltak. Az ideológia jelen volt a fiatal korosztálytól egészen a felnőtt korosztályig. A magyar uralom újbóli felállása a nyugtalanította a többségi szlovén nyelvű lakosságot, a magyarok viszont megünnepelték a Délvidék visszatérését. Magyar zászlókat tűztek ki és diadalkapukat állítottak fel. A németeknek sikerült megegyezéssel elérni Muravidék és Muraköz természeti kincseinek kiaknázását (kőolaj). A szlovének számára a Magyar Királyság keretein belüli élet nem volt könnyű, ahogy a háborús időszakban sosem az. Sokan, akik a háborút túléltek, elmondták, hogy bizonyos időszakban jobban éltek a német, mint a magyar uralom alatt. Racionalizáció, maximalizálás, csempészet, mobilizáció, deportálás, kényszermobilizáció, internálás, fogság stb. azok a fogalmak és kifejezések, amelyekről az emberek a napi sajtóban olvastak vagy a saját bőrükön tapasztalták. Az új hatalom Muravidéken először adminisztratív lépéseket fogantatosított (határkijelölés, utcák és terek átnevezése, a magyar nyelvű oktatás megszervezése, magyar nyelvű nyomtatványok, katonai behívó). Azokat a tengeremelléki telepéseket, akik a Jugoszláv Királyság alatt földet kaptak az agrárreform során, internálták. A sárvári internálótáborba a magyar hatóságok közel 600 személyt vittek. Itt a legnagyobb gond az élelmiszerhiány volt, az internáltaknak

emellett embertelen körülményeknek voltak kitéve. Tragikusan végződött a muraszombati és az alsólendvai járás zsidóságának sorsa (az 1944 áprilisában történt auschwitzi internálást még harmincan sem éltek túl).

Szlovénia egyéb vidékein kialakuló partizánmozgalomhoz hasonló nem jött létre a Muravidéken, illetve a magyar hatóságok már 1941 őszén felszámolták. Csak három évvel később szerveznek új partizán alakulatokat, köztük legutolsóként az 1945 januárjában megalakuló Muravidéki Századot (Prekmurska četa). Muraszombat és Alsólendva a Vörös Hadsereg katonáinak segítségével április 3-án és 4-én lett felszabadítva. A Vörös Hadsereg megjelenésének következménye a győzelem tiszteletére felállított emlékmű Muraszombat központjában orosz katonát ábrázoló szoborral. Az egyetlen ilyen jellegű szlovén emlékműről van szó.

Povezetek: Prekmurje 1941–1945: okupacija, meje, življenje, osvoboditev

Pred napadom Nemčije na Jugoslavijo (6. april 1941) je bilo Prekmurje po trianonski pogodbi del Kraljevine SHS oz. Jugoslavije. Skupaj z Bačko, Baranjo, Banatom in Medžimurjem je pojmovno tvorilo entiteto, ki so jo Madžari poimenovali Južne pokrajine (Délvidék). Z začetkom vojne in diplomatskimi pogajanjmi so Madžari uspeli pridobiti leta 1920 izgubljeno Prekmurje. Kljub prijateljski pogodbi med Jugoslavijo in Madžarsko je slednja klonila pod pritiskom Nemčije in prelomila dano obljubo o vrnitvi trianonskih ozemelj.

Nemška vojska je zasedla Prekmurje za določen čas (6.–16. april 1941), česar se je razveselila nemška manjšina v vaseh Ocinje, Kramarovci, Fikšinci in Serdica. Mnogi so bili odkriti simpatizerji nacizma, nacionalsocializma in rajha, pogosto sezonski delavci, ki so se vračali iz Nemčije. Tu so se angažirali v Kulturbundu. Mlajši oziroma dečki in mladostniki pa so bili člani organizacije Levente. Ideološka podstat je bila vseprisotna od mlajše do odrasle dobe. Ponovna vzpostavitev madžarske oblasti je vznemirila večinsko, slovensko govoreče prebivalstvo, Madžari pa so s slavi pozdravili vrnitev Južnih pokrajin. Izobešali so madžarske zastave in postavljali slavaloke. Nemci so dosegli dogovor, da v Prekmurju in Medžimurju koristijo naravne vire (nafta). Življenje v Kraljevini Madžarski za Slovence ni bilo enostavno, tako kot ni nikoli v vojni. Mnogi, ki so vojno preživeli, pravijo, da se jim je v določenem obdobju godilo bolje pod Nemci kot Madžari. Racionalizacija, maksimiranje, tihotapstvo, mobilizacija, deportacija, prisilna mobilizacija, internacija, ujetništvo ipd. so pojmi in besede, o katerih so ljudje brali v dnevnem časopisju ali pa jih dejansko izkusili na lastni koži. V Prekmurju je nova oblast najprej izvedla administrativne ukrepe (označevanje meja, preimenovanje ulic in trgov, organizacija šolstva z madžarskim učnim jezikom, tiskovine v madžarskem jeziku, vpoklic v vojsko). Primorski kolonisti, ki so bili prejemniki zemlje v času Kraljevine Jugoslavije (agrarna reforma), so bili internirani. V internacijske taborišču Sárvár so madžarske oblasti internirale skoraj 600 oseb. Tu so doživljali pomanjkanje hrane in siceršnje neznosne razmere. Tragično usodo so doživeli Judje

iz murskosoboškega in lendavskega okraja (internirani so bili v Auschwitz aprila 1944, preživel jih ni niti 30).

Partizanskega gibanja, kot je bilo drugod na slovenskem ozemlju, v Prekmurju ni bilo oziroma so ga madžarske oblasti zatrle jeseni 1941. Šele čez tri leta so se začele organizirati partizanske enote, na koncu s Prekmursko četo, ki je bila ustanovljena januarja 1945. Ob pomoči vojakov Rdeče armade sta bili Murska Sobota in Dolnja Lendava osvobojeni 3. in 4. aprila. Posledica prihoda Rdeče armade je postavitve spomenika zmage sredi Murske Sobote z ruskim vojakom. Ta spomenik je edini take vrste v Sloveniji.

Kazalo osebnih imen

A

Acković, Dragoljub 67, 71
Arončik, Jurij 79

B

Baranja, Adolf 70
Baranja, Jožef 70
Bárdossy, László 22, 24, 26
Barsukov, Fedor 78
Benczik, Gyula 36
Benko, Jožef 62
Biro, Jozsef 44
Bratina, Franc 19
Brumen, Nikica 67
Bücssek, Karl 31

C

Camplin, Ivan 62
Carstanjen, Helmut 9, 20
Churchill, Winston 17
Cvetko, Štefan 60–61

Č

Čačinovič, Rudi 62

D

Debelak, Marija 22, 78
Djurić, Rajko 67–68, 71

E

Eden, Anthony 16

F

Ferenc, Tone 19, 26
Fujs, Metka 26, 28, 48, 50, 62

G

Gaber, Alojz 31
Gaber, Marija 30
Gaber, Rudi 29–30
Galambos, Márton 45
Godeša, Bojan 26, 37
Godina, Ferdo 22, 77
Göncz, László 78
Grah, Alojz 30
Gumilar, Alojzija 52

H

Hari, Theodor 26
Hartner, Ferdinand 19, 26, 37, 61–62, 68, 78
Himmler, Heinrich 67
Hitler, Adolf 9, 15, 17, 25–26, 33
Horthy, Miklós 16–17, 25–26, 31, 46, 58
Horvat Muc, Jožek 67–68, 71
Horvat, Bela 43
Horvat, Franc 70

J

Jerič, Ivan 68–69

Jug, Karel 78

K

Kalin, Boris 79

Kalin, Zdenko 79

Kállay, Miklós 61

Kardoš, Ali 62

Kardoš, Evgen 60–61

Kardoš, Jeni 62

Kerec, Darja 5, 15, 19, 22, 25–28, 31–32,
36–37, 42–43, 48, 50–52, 54, 60, 62,
77–78, 81

Klekl, Jožef 62

Koczor, Karl 15

Kokaš, Jože 71

Kokolj, Miroslav 21, 43

Kološa, Jože 78

Kovács, Attila 15, 19, 22, 25–28, 31–32,
36–37, 42–43, 48, 50–52, 60

Kovač, Štefan 26, 57–58, 60, 62

Krajcar, Jože 33

Kramar Juš, Jože 58

Krantz, Jožef 26

Krenn, Mark 68

Kulovec, Fran 5–6

Kuzmič, Franc 67

L

Lebar, Matija 27

Lojkó, Miklós 16

Lukač, Marija 40, 45, 62, 78

M

Merkel, Angela 67

Moreno Rathgeb, Roger 71

P

Pollak, Jožef 22

R

Radványi, József 35

Rahberger, Florian 15

Reich, glej Rajh

Rajh, Aranka (Zlatica), por. Krenos
62–63

Rajh, Geza 63

Rajh, Šarika 63

Rajh, Zolti 63

Ropoš, Mihael 33

Rostás, Pál 44

Roth, Lazar 62

Rudas, János 74

Rugelj Ivanc Perhavec, Angela 45

S

Sadčikov, Ivan 78

Sandreli, Mario 70–71

Schober, Franc Josef 23

Spitzer, glej Špitzer

Stojko, Emil 41

Stojko, Katarina 41

Sukič, Jožef 34

sv. Nikolaj 46

Sztójay, Döme 17

Szücs, István 45

Š

Šeruga, Alojz 40, 43, 45, 52, 78

Šiftar, Vanek 52, 67

Škerjanc, Alojz 59

Špitzer, družina 62–63

Špitzer, Böžika 62

Štesl, Jurij 58

Šubašić, Ivan 5

Šumenjak, Dane 58–59

T

Teleki, Pál 16–17, 21–22, 26, 37

Toplak, Josip 23

Toš, Marjan 61–63

V

Velnar, Jožef 78

Vogler, Hans 22–23

Vogler, Ivan 22–23

Vogler, Josef 22

Vogler, Josip 23

von Erdmannsdorf, Otto 17, 25

von Ribbentrop, Joachim 25

W

Werth, Henrik 35

Ž

Županek, Aleksander 46

